

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Заснована 2004 року

Випуск 3 (75)

Д. Л. Десятов

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ АНЕКДОТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Книга скачана с сайта <http://e-kniga.in.ua>

Издательская группа «Основа» —
«Электронные книги»

Харків
Видавнича група «Основа»
2010

УДК 37.016
ББК 74.266.3
ДЗ7

Десятов Д. Л.
ДЗ7 Використання історичних анекдотів на уроках історії. —
Х. : Вид. група «Основа», 2010. — 128 с. — (Б-ка журн.
«Історія та правознавство». Вип. 3 (75)).

ISBN 978-617-00-0480-2.

Анекдот є одним з найчисельніших видів усної народної творчості, який не часто використовується в навчальних цілях. Але цей жанр є втіленням певної естетики, кризь призму якої виявляється незвичайний ракурс, коли сутність людини, історичних подій, суспільно значущих явищ розкривається в комедійному плані. Пропонований широкому педагогічному загалу посібник дозволяє поглянути на історичний анекдот як унікальне й повноцінне джерело інформації про видатних діячів минулого та повсякденне життя людей в історичну епоху.

Видання розраховане на вчителів, методистів, студентів педагогічних вищих навчальних закладів.

УДК 37.016
ББК 74.266.3

Навчальне видання

Бібліотека журналу «Історія та правознавство»
Випуск 3 (75)

ДЕСЯТОВ Дмитро Леонідович

ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ АНЕКДОТІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

Головний редактор *Н. І. Харківська*
Редактор *О. О. Івакін*

Відповідальний за видання *Ю. М. Афанасенко*
Технічний редактор *О. В. Лебедева*
Коректор *О. М. Журенко*

Підписано до друку 10.03.2010. Формат 60×90/16.
Папір газет. Друк офсет. Гарнітура Шкільна.
Ум. друк. арк. 8,0. Замовлення № 10-03/15-04.

ТОВ «Видавнича група «Основа»»
61001, м. Харків, вул. Плеханівська, 66, тел. (057) 731-96-33
e-mail: office@osnova.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи КВ № 11396-269Р від 26.06.2006.

Віддруковано з готових плівок ПП «Трида+»
м. Харків, вул. Киргизька, 19. Тел.: (057) 757-98-16, 757-98-15
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1870 від 16.07.2007 р.

ISBN 978-617-00-0480-2

© Десятов Д. Л., 2010

© ТОВ «Видавнича група «Основа»», 2010

ЗМІСТ

Вступ	5
Історичний анекдот як повноцінне джерело історичної інформації	6
Основні різновиди історичного анекдоту та їх особливості	10
Історичний анекдот як портрет-характеристика державного діяча	15
Вивчення історії повсякденності крізь призму історичного анекдоту	23
Історична особистість в анекдотах	26
Сократ	26
Платон	29
Диоген	31
Фемістокл	33
Філіпп II	36
Александр Македонський	37
Катон	40
Іван Грозний	42
Генріх IV	45
Кардинал Рішельє	48
Людовік XIII	51
Людовік XIV	53
Людовік XV	55
Петро I	57
Суворов	61
Катерина II	64
Мірабо	66
Фрідріх II	69
Наполеон	70
Олександр I	75
Микола I	77
Бісмарк	79
Ендрю Джексон	80
Авраам Лінкольн	83
Ленін	86
Сталін	88
Брежнев	90
Горбачов	91

Історична епоха в анекдотах	93
Стародавня Греція	93
Стародавня Спарта	97
Республіканський Рим	101
Середньовіччя	103
Англія після буржуазної революції	107
Франція напередодні Великої французької революції	108
Веймарська Німеччина	111
СРСР у 20–30-х роках	112
Громадсько-політичне життя в Україні в 30-ті роки	115
Радянський тоталітаризм	117
Політичні процеси	121
Застій	122
Перебудова	125
Список використаної літератури	128

ВСТУП

Історичний процес відтворюється не тільки у великій кількості наукових праць, але й у народній свідомості. При цьому народ володіє своєрідною та унікальною формою осмислення історичних фактів, недоступною для професійних істориків, — анекдотом, підробити який просто неможливо. Цей жанр є втіленням певної естетики, крізь призму якої виявляється незвичайний ракурс, коли сутність людини, історичних подій, суспільно значущих явищ розкривається в комедійному плані. Можна сказати, що це змістовна форма народної філософії. Анекдот фіксує ту інтерпретацію історичних подій, яка не могла бути відображена в офіційних документах. Звідси творення та поширення історичних анекдотів перебуває у прямому зв'язку з цензурою: чим меншою є сфера забороненого, тим вужчою є тематика анекдотів й сфера їх поширення. Анекдот, з одного боку, — це фіксація життя, а з іншого — типізація одиничного, нанизування сюжетного. Іншими словами, анекдот — це образ, що синтезує суспільні суперечності епохи, за якої він виникає.

У радянському тоталітарному та посттоталітарному суспільстві політичні анекдоти були способом психологічного опору комуністичному режимові й важливим елементом конформістського пристосування переважної більшості людей до цього режиму. Школярі розповідали сатиричні анекдоти про Л. Брежнєва й водночас мали вихваляти його як визначну людину. За розповсюдження політичних анекдотів влада всіляко переслідувала, вдаючись навіть до ув'язнення. Тому не дивно, що, наприклад, історичні анекдоти виявились у щоденниках С. Єфремова поруч із найпогачемнішими особистими документами і записами, що ніколи не планувалися ані до публікації, ані для читання іншими. Видані у 1997 р. щоденники перекожливо свідчать про важливу роль анекдотів у духовному житті українського суспільства 1920-х рр.

Ми далекі від думки, що в історичних анекдотах більше істини, ніж у наукових дослідженнях. Але саме так часто трапляється, адже, на відміну від наукових доробків, анекдоти не створюються, а виникають. Механізм виникнення анекдотів повною мірою не розкрито, але відомо одне: щоб анекдот став популярним, він має стосуватися всього суспільства.

Отже, окрім власне інструменту психологічної розрядки, історичний анекдот за певних умов може виконувати роль своєрідного джерела історичної інформації, а отже, мусить бути використаний у процесі навчання історії.

Пропонований широкому педагогічному загалу посібник умовно складається з двох частин. У першій частині читачі зможуть ознайомитися з методикою використання історичних анекдотів на уроці, у другій — знайти дидактично адаптовані історичні анекдоти, які доцільно використовувати на різних етапах уроку історії, дотримуючись при цьому розумної міри в їх застосуванні.

ІСТОРИЧНИЙ АНЕКДОТ ЯК ПОВНОЦІННЕ ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Якщо ми розкриємо довідник, то прочитаємо, що анекдот — це стисле жартівливе оповідання про будь-яку кумедну подію [1]. Анекдот є одним з найчисленніших видів усної народної творчості, який виник дуже давно. Складається анекдот на основі недовладних і смішних випадків, які трапляються в житті, різних непорозумінь і стосунках між людьми або вигадуються веселими дотепниками. Кожен із нас в анекдоті цінує жартівливий зміст, несподіване й дотепне закінчення. Анекдоти добре запам'ятовуються завдяки обмеженій кількості дійових осіб, діалогу між дійовими особами та невеликому обсягу.

Термін «анекдот» вперше з'явився у Візантії, у книзі історика Прокопія Кесарійського, котра мала назву «Таємна історія» (550 р.) і була присвячена скандальній хроніці імператорського двору. У цьому творі історик розповів про різні випадки з особистого життя імператора Юліана та його придворних. «Анекдот» (у перекладі з грецької — те, що не підлягає розголосу й виданню) у розумінні сучасників Прокопія — це різноманітні міські плітки, чутки, пересуди. З часом анекдотами стали називати випадки з життя видатних історичних осіб, відомих людей, оповідання про їхні незвичайні вчинки, судження або ж кумедні ситуації, в які вони потрапляли.

Згодом анекдот почав стрімко розширювати свої межі, і, врешті, цим терміном почали називати гумористичні (дотепно-смішні), лаконічні мініатюри (трапляється, що й два рядки: спитав — відповів) з гострим сюжетом і неодмінно несподіваною, комічною кінцівкою. Найбільше досягнення анекдоту — несподівана кінцівка, завжди не просто дотепна, а парадоксально влучна.

У Росії в XVIII–XIX ст. перше значення слова «анекдот» — це просто цікава історія про яку-небудь відому людину, необов'язково із завданням його висміяти. Тогочасною класикою стали такі «анекдоти» про Потьомкіна.

Термін «анекдот» в українській літературі вперше вжив у 1822 р. Григорій Квітка-Основ'яненко в газеті «Вісник Європи». А через 37 років по тому в Києві було опубліковано «Маленьку книжку українських анекдотів» — родоначальницю всіх наступних збірок українських мініатюр.

Свого часу Квінт Горацій Флакк помітив, що «жарт, насмішкувате слово часто буває влучніше і визначає важливі речі краще, ніж серйозне і глибоке вивчення». Якщо відволіктися від поверхового

ставлення до анекдотів, то можна помітити, що часто вони набагато більше можуть розповісти про характер історичної особистості, ніж величезна кількість офіційних документів. Наприклад, нижченаведений анекдот про Наполеона дуже влучно передає непомірні амбіції та патологічну самозакоханість французького імператора у власну персону.

«Намагаючись дістати якусь книжку, що була на горішній полиці бібліотеки, і не діставши її, Наполеон звелів подати собі стільця.

— Дозвольте, ваша величносте, — сказав високий Д., — я дістану цю книжку. Я вищий за вас.

— Ти, дурню, хотів сказати «довший на голову». Але я цю різницю між нами можемо усунути».

Наскільки важливим джерелом стає анекдот для розуміння культурної атмосфери певного історичного періоду, свідчить факт наявності величезної кількості анекдотів про видатних філософів Давньої Греції, що дійшли до нас. Навряд чи можна якось інакше передати зміст філософських поглядів школи кініків, ніж розповідаючи анекдоти про Діогена. Деякі з них ілюструють процес розпаду давньогрецького суспільства. Поява Діогена збігається в часі із занепадом міської громади Афін. Це безпосередньо передуює македонському пануванню, коли відбувся перехід до еллінізму. Відомий епізод зі світильником ілюструє ставлення філософа до афінських громадян: «Одного дня Діоген, крокуючи містом, запалив світлої пори світильника, і коли його запитали, навіщо він це зробив, той відповів: «Я шукаю людину» [2].

Історичний анекдот може відтінити історичні перспективи: «Майбутній король Англії Яків II почав намовляти свого брата короля Карла II вчинити щось, що неодмінно б спричинило невдоволення палати громад. «Брате мій, — відповів король, — я стомився від блукань Європою. Якщо Ви вже так прагнете подорожей, зачекайте, доки я помру» [3]. Адаже до реставрації Стюартів на англійському троні Карлу II довелося переїжджати від одного монаршого двору до іншого. Цікаво, що уперта політика Якова II, коли він посів королівський престол, спрямована на відновлення католицизму й абсолютизму, врешті-решт, призвела до «Славної революції», і йому довелося залишок свого життя провести у Франції на пенсію Людовіка XIV. Мабуть, не раз йому спадали на думку слова В. Шекспіра, що «жарт інколи буває пророцтвом». Отже, чим глибший історичний пласт містить у собі історичний анекдот, тим глибшими повинні бути і наші знання історичної епохи, щоб його зрозуміти.

Наступний анекдот є справжньою порівняльною характеристикою Англії і Росії кінця XVII ст.: «Цар Петро I, перебуваючи наприкінці 1698 р. у Спйтхіді, висловив побажання подивитися, як відбувається кілювання (тілесне покарання на флоті, коли матроса протягують під кілем судна). Проте на той час не знайшлося людини, яка б

заслужувала на таке тяжке покарання. «Візьміть когось із моїх людей», — запропонував Петро I. «Ваша Величносте, — заперечили йому, — ваші люди зараз знаходяться в Англії, а не в Росії».

Деякі анекдоти є символами своєї епохи і закарбовують стан соціальної свідомості окремої групи суспільства: «Донька короля Людовіка XVI, граючись з однією зі своїх нянь, випадково поглянула на її руку і, машинально порахувавши пальці на її руці, здивовано закричала: «Як?! — І в тебе теж п'ять пальців?!»

Історичні анекдоти, з'явившись в одну історичну епоху, не втрачають своєї актуальності, лише змінивши імена своїх персонажів. Стендаль згадує випадок часів імперії Наполеона, що трапився з його знайомим: «Один генерал, мій приятель, вирішив організувати звану вечерю на двадцять чоловік. Він хотів замовити її у Вері, в Пале-Рояль. Вислухавши його, Вері промовив: «Ви, звичайно, знаєте генерале, що я повинен повідомити про вашу вечерю поліції, щоб вона надіслала свого агента». Генерал дуже обурився. Згодом, зустрівши на одній нараді у імператора герцога Орантського, він заявив йому: «Це нечувано: я не можу запросити на вечерю двадцять чоловік без участі вашого агента!» Міністр вибачився, але не погодився скасувати наказ. Врешті-решт, Фуше, попросив генерала: «Покажіть мені список запрошених». Той вручив йому список. Ознайомившись з ним, Фуше заявив: «Немає потреби запрошувати незнайомих вам осіб». Але ж усі двадцять запрошених були високими сановниками!» [4]. У 30-ті роки вже ХХ ст. у Радянському Союзі ця історія трансформувалася в анекдот іншого змісту.

«Виключно свої»

Один громадянин хотів відсвяткувати день народження своєї дружини в присутності своїх близьких і знайомих. Тому він пішов до місцевого НКВС за дозволом.

— Я зберу гостей, так, знаєте, може поспіваємо, — так щоб не було чого... Будуть у мене виключно свої...

— Будь ласка, — відповідають йому, — але щоб усе було гаразд, ми надішлемо до вас свого чоловіка... Ви не турбуйтеся, він добре одягнений, дуже чемний, освічений... До речі, хто саме у вас буде?

— Іваненко, Петренко, Лівшиц, Степанков — всі виключно свої, чоловік десять.

— Так, так, чудово! То знаєте що? Ми до вас свого окремого чоловіка не надішлемо: ви уже запросили трьох наших» [5].

Сучасний німецький філософ Петер Слотердайк розглядає анекдот як своєрідну дренажну систему в колективній свідомості (таку, що регулює, збалансовує та встановлює рівновагу), як соціальний механізм, що примушує нас сміятися з того, що перевищує нашу здатність обурюватися [6]. У цьому плані тоталітаризм з його політикою та іде-

ологією, великими словами й цинічною поведінкою стає безмежним джерелом жартів і анекдотів, що стають єдиним захистом від бруталного втручання держави в особисте життя людини.

Отже, історичний анекдот — унікальне джерело наших знань, що містить такі культурно-психологічні нюанси розвитку суспільства, які не знайшли свого відображення в інших письмових пам'ятках. Одним із перших, хто спробував на теренах колишнього Радянського Союзу інтерпретувати анекдоти як джерела прихованої історичної інформації, був Юрій Боров. Знаний у світі культуролог та Президент Академії естетитики та вільних мистецтв вважає, що виникнення історичних анекдотів в радянські часи було спричинено необхідністю в умовах тотальної цензури осмислити історичну реальність навіть з ризиком для свого життя і свободи. Вважаючи, що більшість анекдотів радянських часів — культурно-історична форма втілення соціального досвіду інтелігенції, Ю. Боров застосовує для пояснення цього феномена спеціальне поняття «інтелігентський фольклор» [7]. Можна, звичайно, погодитися з Ю. Боровим, але твердження, що анекдоти виникали в середовищі тільки однієї соціальної групи, викликає низку заперечень. Це особливо стосується анекдотів політичного змісту. За часів тоталітаризму політичні анекдоти існували не тільки як результат осмислення історичного процесу, а й як форма протесту народних мас проти політики, що проводилася державою. Недарма за радянських часів анекдоти на політичну тему переслідувалися у карному порядку.

Як повноцінне історичне джерело анекдот можна використовувати на різних етапах уроку залежно від дидактичної мети. Історичний анекдот на уроці доцільно вводити під час мотиваційно-організаційного етапу навчального заняття. Завдяки своїй емоційно-привабливій формі та інтелектуальній парадоксальності анекдот якнайкраще стимулюватиме роботу учнів над навчальним матеріалом. Як уже зазначалося, історичний анекдот можна використовувати як проблемне завдання, оскільки розуміння його змісту вимагає певного навчального матеріалу.

До того ж, частину уроку можна побудувати як практичну роботу учнів, де як джерела використовуватимуться історичні анекдоти. Метою таких практичних робіт може бути вивчення учнями життя пересічної людини, її турбот та страхів, особливостей культурного та побутового життя. Також завданням учнів під час практичної роботи може стати дослідження того, як у суспільній свідомості відтворилися ті чи інші історичні події.

Зазвичай зміст анекдотів не передбачає коментарів. Проте в разі використання їх під час уроку деякі з них вимагають коментарів вчителя, запитань, які допоможуть учням у проведенні історичного аналізу та інтерпретації змісту анекдоту.

ОСНОВНІ РІЗНОВИДИ ІСТОРИЧНОГО АНЕКДОТУ ТА ЇХ ОСОБЛИВОСТІ

Умовно історичні анекдоти за своїм змістом можна поділити на біографічні, політичні, соціально-економічні, культурно-психологічні.

Із біографічних анекдотів ми отримуємо історичну інформацію про дитинство історичного діяча, особливості його характеру. Наприклад, ось як історичний анекдот розповідає про дитинство французького короля Людовіка XIII.

Людовік XIII у дитинстві

Майбутній король Людовік XIII (1601–1643) в дитинстві виявляв нечувану жорстокість у своєму характері. Його батько Генріх IV двічі власноруч його карав за це. Уперше за те, що він двома каменяками розчавив голову живого горобця, якого йому піймали. Вдруге за те, що він настільки зненавидів одного із придворних, що для заспокоєння молодого дофіна придворні мусили були домовитися з молодого людиною про інсценування його смерті: в нього вистрілили холостим зарядом, й молодий дворянин упав начебто убитий. При цьому дофін заплескав у долоні. Його мати Марія Медичі (1575–1642) намагалася захистити свого сина, на що Генріх IV сказав: «Моліть Бога, щоб я жив довше. Повірте, коли мене не стане, злий хлопець почне ображати вас».

Як відомо, пророцтво короля збулося, й королева опинилася у вигнанні.

Анекдоти на соціально-економічну тематику, попри незначний свій обсяг, не є джерелом цікавих деталей про особливості життя суспільства в певний історичний період.

Булла проти алхіміків

У 1317 р. Папа Римський Іоанн XXII видав спеціальну буллу проти алхіміків. Але, перш ніж видати цю буллу, він, за повідомленням інквізитора Еймерика, зібрав алхіміків й природознавців, щоб дізнатися у них, чи спираються вони на закони природи. Алхіміки відповіли «так», природознавці — «ні».

Під час диспуту алхіміки не змогли захистити своє вчення. Тому їх ототожнили з фальшивомонетниками, і Папа Римський заборонив діяльність алхіміків. Таким чином, папа визнав, що алхімія насамперед підриває економіку, а не засади католицької віри.

У 1380 р. французький король Карл V, а згодом англійський король Генріх IV видали подібні укази.

Історичні анекдоти також розкривають культурно-психологічну атмосферу, яка панувала в суспільстві. Зокрема, завдяки їм ми можемо дізнатися про традиції та звичаї народу. Наприклад, про систему виховання на острові Крит ми дізнаємося з такого історичного анекдоту.

Виховання на о. Крит

Діти вільних громадян на острові Крит повинні були заучувати закони під певну мелодію, яка мала б сприяти легшому запам'ятовуванню тексту. Порушивши закон, критянин уже не міг посылатися на незнання законів. До того ж жителі Криту повинні були запам'ятовувати гімни богам, а також пісні на честь співгромадян, які виявили хоробрість під час війни.

Найбільш поширеними були політичні анекдоти. Його зміст становили, як правило, політичні та економічні перетворення або постать політичного діяча. Протягом історії персонажами історичного анекдоту виступали не тільки державні діячі, але й діячі культури, що брали активну участь у політичному житті суспільства.

Важливо наголосити, що основу історичного анекдоту політичного змісту складає реальна подія. Інколи в таких анекдотах відсутній комізм ситуації, адже може йтися про трагічні сторінки життя відомої особи. У цьому випадку комунікативною метою такого анекдоту стає повчальний зміст.

«Римський імператор Октавіан Август говорив: «Хто досягає незначної вигоди ціною великих небезпек, схожий на рибалку, який ловить рибу на золотий гачок: відірветься гачок — і ніяка здобич не відшкодує збитки».

За своєю структурою історичний анекдот на політичну тему можна поділити на два види — монологічний та діалогічний. До першого належать тексти, в яких правитель чи інша державна особа виголошує судження з якогось питання. Другий вид виконано у вигляді одного чи декількох запитань правителю та його мудрих відповідей на ці питання.

Особливістю історичних анекдотів на політичну тему є також наявність фактографічної основи, про що вже згадувалося вище. Такою основою може бути науково-історична та мемуарна література. До того ж традиційно політичний анекдот має заголовок, під яким можуть бути розміщені декілька сюжетів.

Інколи мудрість політика чи державного діяча в такому анекдоті виявляється у вигляді вчинку. Наприклад, ось як в одному із анекдотів описується боротьба Катерини II з хабарництвом.

Дізнавшись одного разу про те, що володимирський намісник бере величезні хабарі, Катерина II надіслала йому як подарунок гаманець величезного розміру. Отримавши подарунок імператриці, володимирський намісник повинен був його розгорнути в присутності гостей.

Цей анекдот демонструє не тільки дотепність цариці, але й відтворює реалії суспільно-політичного життя Російської імперії другої половини XVIII ст. Адже виникає цілком закономірне питання:

1. Чому Катерина II не знайшла більш дієвого способу боротьби з хабарником, ніж публічне осоромлення?
2. Чи могла імператриця притягнути хабарника до іншої відповідальності, окрім моральної?
3. Що більше обурило Катерину II: те, що чиновник бере хабарі, чи те, що він бере хабарі великих розмірів?

Саме такі питання дозволяють знайти та проаналізувати історичну інформацію, яку містить у собі анекдот.

Навіть те, що в історичних анекдотах, де головними персонажами є російські царі та цариці, другорядні герої завжди бояться свого царя й інколи взагалі не мають права голосу, досить явно свідчить про особливості монархічної форми правління в Російській державі.

Логічним продовженням історичного анекдоту політичного змісту стали анекдоти, які виникли у XX ст. у тоталітарних державах. У зв'язку з цим дослідниці С. Добринська й А. Сперанська пропонують розрізняти такі види історичного політичного анекдоту:

- 1) інтелігентський політичний анекдот;
- 2) народний політичний анекдот;
- 3) сучасний політичний анекдот [8].

Інтелігенція як соціальна група взяла на озброєння анекдот як усне доповнення до офіційної історії. В інтелігентських політичних анекдотах інколи зустрічаються посилання на документальне джерело та вказується конкретна дата події. У таких анекдотах констатуються певні історичні факти, висновки ж повинен зробити сам слухач. Звідси основна комунікативна мета таких анекдотів — інформаційна. Такі анекдоти повідомляють про те, що планомірно приховується в офіційних джерелах, а сам анекдот постає як неконтрольований та непідвладний діям цензури спосіб збереження достовірної інформації.

Більш цікавим з точки зору ставлення народу до історичних подій є народний політичний анекдот. У таких анекдотах створюється певний образ державного діяча, відбувається узагальнення й типізація індивідуальних ознак. Основними темами політичних

анекдотів, створених народом, стає представник влади та його політична діяльність. Такі анекдоти відтворюють головні проблеми соціально-політичного життя: боротьбу за лідерство, несправедливість соціально-політичного устрою держави, жорстокість державного апарату, соціальну нерівність, брехливість офіційної пропаганди тощо. Ще однією особливістю політичного анекдоту, створеного народом, є наявність комічного розв'язку, критика й висміювання вад представників влади. Такі політичні анекдоти насичені емоційним ставленням оповідача до змісту й теми власне анекдоту.

Свого часу нами було відкрите безцінне джерело, в якому були зафіксовані анекдоти, що в Радянському Союзі існували тільки в усній формі. Йдеться про часопис «Українська думка», що видавався в м. Миколаєві в період його окупації нацистами [9]. Звичайно, публікуючи анекдоти, створені народом, видавці часопису ставили власну пропагандистську мету — розвінчати радянську владу й популяризувати таким чином переваги життя за «нового порядку». Це видання, що виходило в Миколаєві українською мовою, зберегло і донесло до нас тепер уже безцінні перлини народного гумору тоталітарних часів. Серед цих анекдотів трапляються й такі, що були створені на замовлення окупаційною владою. Вони вирізняються своєю заполітизованістю і змістом. У цих анекдотах незброєним оком помітний політичний ракурс висвітлення подій. У них, як правило, йдеться про поточні політичні події, що з часом втратили свою актуальність. Не вмирають ті анекдоти, зміст яких несе певне узагальнення типових для суспільства негараздів. Але для прикладу можна навести декілька таких «замовлених» політичних анекдотів, створених протягом 1943–1944 рр.

«І тут непевність»

Нещодавно англійський прем'єр-міністр Черчилль, збираючись залізти у ванну, стурбовано спитав свого лакея: «Скажіть, чи ви упевнені, що в цій воді немає німецьких підводних човнів?»

«Краще синиця в руки, ніж журавель у небі»

Тікаючи від німців, італійський король зупинився в якомусь містечку Сицилії. Відчувши неймовірну спрагу, він підбіг до кіоску:

— Води! Віддам півкоролівства за склянку води.

— Дайте краще п'ятак, то надійніше, — посміхнулася практична продавщиця.

Більшість же анекдотів, надрукованих у 1943–1944 рр. у часописі «Українська думка», безперечно, були створені народом у 30-ті роки. Це підтверджується і тим фактом, що пізніше окремі із них

були зафіксовані в усній формі в інших регіонах України [10]. Кожний анекдот тих часів — це справді дотепна відповідь народу на черговий експеримент влади над суспільством. Наведемо приклад анекдоту найжорстокішого та найжахливішого періоду в історії СРСР:

«Більшовицькі темпи»

Якось за «гарну роботу» послали колгоспника до Москви на з'їзд. Сидить він у залі, аж ось виходить батько Сталін і говорить: «Так і так, товариші, нам потрібні темпи в роботі, темпи нам потрібні, чуєте!»

Тут колгоспник штовхає в бік свого сусіду: «А скажіть, будь ласка, що таке темпи, бо я нічого не второпаю». Той глянув на нього й каже: «Ви бачите той будинок?»

— Бачу, — відповідає колгоспник.

— За скільки років ви б його побудували?

— Та років за п'ятнадцять.

— А більшовики, — каже, — побудували за два роки. — Оце і є темпи.

Коли він повернувся додому, його почали розпитувати, що бачив, що чув у столиці.

— О, — каже колгоспник, — Сталін говорив про темпи. На жаль, тут немає таких будинків, як там, тоді б я добре зміг пояснити! Але візьмемо... ну що... нехай хоч і отой цвинтар. За який час таке кладовище виникло?

— Та років за двісті, — відповідають односельці.

— А більшовики створили лише за одну весну 1933 року. Оце вам і є більшовицькі темпи!

На сучасному етапі політичний анекдот у зв'язку із суттєвими змінами в суспільно-політичному житті втрачає свою привабливість, поступово перетворюючись на засіб «чорного піару». Політичні анекдоти розповідають всі й усюди: починаючи від простих громадян і закінчуючи тими ж представниками державної влади.

ІСТОРИЧНИЙ АНЕКДОТ ЯК ПОРТРЕТ-ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕРЖАВНОГО ДІЯЧА

Анекдоти про державних лідерів розповідали ще з біблійних часів. Перша особа стає героєм анекдоту майже автоматично. Ця людина відома, цікава і при цьому боротися з нею іншими методами досить ризиковано. Тому всі радянські вожді стали героями анекдотів.

Якщо спробувати зібрати разом анекдоти про одного історичного діяча, то складається його різнобарвний анекдотичний образ. Ленін — гаркавий карлик, що має милу звичку закладати пальці за жилет і говорити «батенька», зовсім як у фільмі «Ленін у Жовтні». Образ Сталіна в народній свідомості роздвоївся. Анекдоти про Сталіна чітко діляться на дві частини: довоєнну й післявоєнну. У довоєнних — це чудовисько, безнадійно негативний персонаж. У післявоєнних — це фактично Петро I у тому вигляді, в якому він залишився в народній пам'яті: суворий, але справедливий.

В історичних анекдотах детально аналізуються риси історичного діяча, його зовнішність і певні недоліки. Наприклад, в анекдотах часто наголошується, що Сталін мав низький зріст, і тому, коли він стояв на Мавзолеї, під ноги йому ставили лавку; ходив не піднімаючи голови; мав прикмету Антихриста — на нозі не вистачало одного пальця; був хворий на паранойю. Цей діагноз був поставлений йому В. Бехтеревим в 1927 р., після чого лікар несподівано помер. Зокрема, з анекдотів ми дізнаємося, що Сталін намагався суворо контролювати театральні постановки, до книг, які виходили друком, вносив власні корективи. До того ж в анекдотах знаходимо пояснення одному цікавому історичному факту: Сталін не міг їздити верхи, тому й надав право приймати Парад Перемоги маршалу Жукову. Або ж те, що єдина інформація, яку він не перевірив, — це та, яка б могла зганьбити людину.

Таким чином, анекдот за певних умов можна розглядати як історичний документ, що характеризує історичного діяча через певну деталь, показуючи сутність характеру людини ізсередини, створюючи її своєрідний психологічний портрет.

Інша особливість історичного анекдоту, в якому головним персонажем стає державний діяч, полягає в розкритті життя суспільства зсередини. При цьому не зовсім важливим стає той факт, чи ця подія відбулася насправді, адже анекдот стає цікавим як історично-психологічний показник того, як насправді сприймався той чи інший державний діяч.

Спробуємо це продемонструвати на прикладі історичних анекдотів, присвячених М. Хрущову. Ці анекдоти можуть бути розцінені як своєрідний результат віддзеркалення у народній свідомості наслідків діяльності цього історичного діяча. Попередньо слід зауважити, що популярність і ставлення народу до своїх політичних лідерів вимірюються не тільки кількістю складених анекдотів, в яких останні виступають головними персонажами, але й тональністю власне анекдотів. У величезній кількості анекдотів про Сталіна відчувається не тільки нелюбов до «батька всіх народів», але й багаторічний підсвідомий страх, який переслідував не одне радянське покоління. Цей страх на генетичному рівні передавався від покоління до покоління. Пригадайте анекдот кінця 80-х рр.: «Екстрене повідомлення по радіо: «Летаргічний сон Йосифа Віссаріоновича Сталіна закінчився. Просимо всіх делегатів, присутніх на з'їздах КПРС з XX по XXVII, зібратися на пероні з теплими речами»».

Микита Хрущов як головний персонаж з'являється в політичних анекдотах задовго до того, як йому вдалося посісти провідне місце в політичному і державному керівництві Радянського Союзу. Правда, до 1953 р. М. Хрущов не відзначався як яскрава індивідуальність, він радше був одноманітно сірим: абсолютна відданість, абсолютна покора вождю. Намагання в усьому догодити, передбачити думки останнього можна пояснити єдиним бажанням: врятувати власне життя, за будь-яку ціну залишитись у числі політичної еліти. По-справжньому ж популярним персонажем політичних анекдотів М. Хрущов стає починаючи зі знаменного 1956 р. Більшість політичних анекдотів, в яких М. Хрущов є головним персонажем, містять неприховану іронію, з якою ставився народ до свого керівника держави. Часом ця іронія переходить у відкрите презирство та зневагу. Але є частина анекдотів, в яких відбулося доволі добродушне ставлення народу до Микити Сергійовича, який мав своєрідний грубий селянський шарм — надто коли бив черевиком по трибуні на сесії Організації Об'єднаних Націй. Лишивши по собі лиху славу, невгамовний Хрущов був, напевне, найменш огидною фігурою з усіх креатур «великого вождя».

Політика М. Хрущова була сповнена глибоких суперечностей, як і сама особа політичного лідера. Ці суперечності проглядають в політичних анекдотах того часу, в яких народ то насміхається над діями Микити Сергійовича, то пишається нестандартними й оригінальними рішеннями Хрущова. Виступивши на XX з'їзді з доповіддю, у якій викривалися сталінські злочини, М. Хрущов здійснив визначний вчинок тому, що він сам належав до сталінського оточення і також мав нести відповідальність за скоєне.

На XX з'їзді М. Хрущов виступає з доповіддю, описуючи злочиння Сталіна. Раптом хтось вигукує із залу:

— А чому ж Ви мовчали?

Зупинившись, Хрущов звертається до залу:

— Хто це сказав?

У відповідь мовчання. Хрущов знову:

— Так, хто це сказав?

Знову мовчання. Тоді Хрущов, показуючи рукою на присутніх делегатів:

— Мовчите?! Ось так і ми мовчали!»

На думку Хрущова, ліквідація системи масових репресій важила більше, ніж його особиста доля. Виступивши зі своєю сенсаційною «таємною доповіддю», Хрущов створив прецедент — відтоді кожен радянський вождь ритуально тавруватиме свого попередника як злочинця, — а його вкрай вибіркові викриття сталінських злочинів були ретельно підлаштовані до потреб партії. Хрущов розвивав той самий радянський жанр «відкритості», що тягнеться від викривальних промов самого Сталіна до виступів Горбачова через 30 років після тієї доповіді. Цікавим, з нашої точки зору, є те, що смисл всіх цих «викривальних речей» не залишився непомітним для простого народу:

«— Бабуся, а Ленін був хороший?

— Хороший, онуче, хороший.

— Бабуся, а Сталін був поганий?

— Поганий, дуже поганий.

— Бабуся, а Хрущов який?

— Коли помре, тоді і дізнаємося».

Дії Хрущова з викриття культу особи Сталіна не були послідовними і завершеними, адже він піддавав критиці особисто Сталіна, лише його. Хрущов негативно оцінив репресії та водночас схвально говорив про внесок Сталіна у побудову соціалізму. Тим самим була дана позитивна оцінка таким сталінським акціям, як згортання непу, колективізація з її голодомором, ліквідація демократичних свобод. Головне питання залишилося без відповіді — що за система існує в Радянському Союзі, за якої людина, подібна до Сталіна, може прийти до влади і десятиліттями тримати суспільство у стані жаху? Мабуть, недарма, примара Сталіна переслідувала Хрущова і в анекдотах, один із яких мовою оригіналу звучав так:

«Референт Хрущову: «Вы мне стали на ногу!»

Хрущев: «Вы мне Сталина не поминайте!»

Особливо великий цикл політичних анекдотів пов'язаний з положеннями нової Програми КПРС, яка була прийнята у 1961 р. на

XXII з'їзді. Програма містила положення, нереальність яких була очевидною. Стверджувалося, що за 20 років можна побудувати «комуністичне суспільство», навіть зазначалася дата — 1980 рік. У країні пропагувався основоположний пункт програми: «Партія урочисто проголошує — нинішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!» Суспільство дало свою оцінку всім цим політичним фантазіям радянського керівництва:

1. «— Який найдовший анекдот?
— Доповідь Хрущова на XXII з'їзді КПРС!»
2. «Чи можна загорнути автобус в газету?
— Можна, якщо в ній надрукована промова Хрущова».
3. «Затримали одного чоловіка, який розповідав політичні анекдоти, і привели до Хрущова. Затриманий оглянувши кабінет, захоплено вигукнув:
— Які меблі! Яка обстановка? Які килими!
А Хрущов каже:
— Скоро у нашій країні в усіх буде так!
— Та ні, одне з двох: або ви будете розповідати анекдоти, або я! — заперечив затриманий».
4. «Якось Хрущов запитав у Папи Римського:
— Чому люди вірять у небесний рай, а не в комуністичний?»
— Бо ми свій рай нікому не показуємо! — відповів Папа Римський».

Лаконічною і дотепною була реакція суспільства на єдине рішення XXII з'їзду, яке вдалося реалізувати, — визнання неможливості подальшого збереження в Мавзолеї саркофага з тілом Сталіна, враховуючи його зловживання владою, ініційовані ним масові репресії та неймовірну жорстокість.

«Перед звільненням Хрущову не підписують в Мавзолеї обхідний лист: він прийняв двох, а здав одного».

Іноді анекдоти, в яких проступила справжня радянська реальність, розповідали самому Микиті Сергійовичу, про що він згадує у своїх спогадах: «Я... зустрічаюся з людьми, і вони розповідають мені сумні анекдоти, що відображають нинішнє становище в країні. Один із таких співбесідників запитав мене: «Чи може верблюд дійти від Москви до Владивостока?» Я відповів: «Думаю, у нього вистачить сил». Співбесідник засміявся: «Не дійде, його з'їдять дорогою» [11].

Але Хрущов, переконаний у своїй правоті, не бажав чути застережень. Він навіть висунув ще одне нереальне гасло: «Наздогнати й перегнати Америку!» До цього гасла майже все населення країни поставилося з неприхованою іронією, і чергове політичне гасло перетворилося на анекдот: «Біжать наввипередки Кеннеді та Хрущов. Кеннеді, природно, приходить першим. Наступного ранку

ТАРС повідомляє: «М. С. Хрущов зайняв почесне друге місце, а Кеннеді — передостаннє».

Епопея з насадженням кукурудзи від Чорного до Балтійського морів додала чергову порцію матеріалу для народних дотепників: «Радянські футболісти виграли Олімпійські ігри, коли Микита Сергійович пообіцяв засіяти останнє футбольне поле кукурудзою», «Як змінив Хрущов ленінську формулу комунізму? — Комунізм — це радянська влада плюс кукурудзация всієї країни».

Микита Сергійович дійсно був не байдужим до сільського господарства. Але ситуація залишалася вкрай складною. У країні хронічно не вистачало продуктів харчування. Кращі фахівці залишали село і переїжджали у міста. На продукцію села були штучно занижені ціни, вони не відшкодовували витрат на її витрат. Праця в колгоспах і радгоспах була не вигідною. Присадибні ділянки селян не здатні були їх забезпечити та й ще обкладалися великими податками. Не сприяли покращенню ситуації й часті інспекційні поїздки першого керівника держави.

«Після відвідин Хрущовим свиноферми в редакції вирішують, який підпис зробити під фото.

— Може, «Тов. Хрущов серед свиней»?

— Не годиться.

— Або «Свині навколо тов. Хрущова»?

— Теж погано...

Вранці газета вийшла з підписом: «Третій ліворуч — тов. Хрущов».

«Хрущов приїжджає до колгоспу і по-батьківськи розмовляє з селянами.

— Як живеться? — жартує Микита Сергійович.

— Та нічого, живемо, — жартують колгоспники».

М. Хрущов був переконаним ворогом капіталістичного ладу. Проте вважав, що боротьба між соціалізмом і капіталізмом повинна бути суто економічною, що обидві країни (СРСР і США) можуть мирно співіснувати на планеті. Протягом 1955–1960 рр. Радянський Союз в односторонньому порядку двічі провів скорочення збройних сил. Правда, ці кроки можна оцінити інакше, адже в СРСР успішно були проведені випробування балістичних ракет, і в можливій війні вирішальну роль відігравала уже не кількісна перевага військових сил, а наявність нових видів озброєння. Наскільки безглуздою для населення країни виглядала гонка озброєнь, яка з новою силою розпочалася після інциденту з розвідувальним літаком Гаррі Пауерса, свідчить хоч би такий анекдот:

«Під час зустрічі Хрущова з Кеннеді, останній став хизуватися, що у США стільки ядерної зброї, що нею можна двадцять раз знищити планету...

На це Хрущов відповів:

— Ну і для чого ж нам двадцять разів вбивати вже мертвих людей, ми ж не садисти якісь ...у нас ядерної зброї вистачить, щоб людство знищити лише один раз».

Не оминув народний гумор і відносин між Кубою, де до влади прийшов Фідель Кастор, та Радянським Союзом, який докладав неабияких усіх зусиль, щоб підтримувати «визвольні рухи» та «революції» в усіх куточках планети: «Фіделю Кастро влаштували гарячу зустріч в Москві. Залишившись з Хрущовим наодинці, Кастро зриває парик, відклеює бороду і, знесилений, опускається на стілець:

— Не могу більше...

— Треба, Федю, треба!!»

Десталінізація, створивши нову духовну атмосферу в суспільстві, забезпечивши ширші можливості для розвитку української культури, була зведена нанівець політикою русифікації України, яка проводилася під гаслами «інтернаціоналізму». Сумнозвісний дозвіл батькам учнів кожної школи вирішувати, якою мовою має відбуватися навчальний процес, насправді означав, що місцеве керівництво буде бездумно здійснювати заходи, запропоновані центром. У цей час особливою популярністю в Західній Україні користувався такий анекдот.

«Микита Сергійович приїхав до Західної України. Коли йому налили самогону, він запитав:

— Неужели это еще не изжито?

— Ні-ні, це не із жита, це із цукру, нормальний, пийте!»

Відносини Хрущова та інтелігенції — то особлива тема. І частина анекдотів безперечно виникла в середовищі інтелігенції. Після викриття культу особи Сталіна інтелігенція розраховувала, що почнеться справжня демократизація країни. Натомість швидко настає розчарування. Хрущов ставився до культури по-сталінськи, вважав її лише ідеологічним інструментом, не допускав відходу від канонів соціалістичного реалізму, не сприймав модерних жанрів мистецтва. Невігластво стало візитною карткою суджень Хрущова у сфері культури. Анекдоти-афоризми з'являлись, наче гриби після дощу: «Хрущова на свинофермі можна відрізнити лише по капелюху», «Пленум з питань літератури та мистецтва називався «ухрущение строптивых», «Колгоспник, познайомившись з письменником, говорить: «Вам пощастило, що Микита Сергійович хоч якось на літературі розуміється».

Великої популярності зажили афоризми та літературні жарти, чие авторство було так чи інакше зафіксоване. Ось, наприклад, як український літератор Борис Маймасюра відгукнувся на діяльність Микити Сергійовича у сфері культури:

Як писати і про що,
Що нам говорити,
Знає те один Хрущов,
Всесоюзний критик.

Все це не додавало популярності Хрущову. Грошова реформа, зменшення асигнування на виробництво товарів народного вжитку, підвищення цін на м'ясо, масла та інші продукти викликали загальне невдоволення. Але, зрозуміло, не це вирішило долю Хрущова, а найближче оточення. Імпульсивність, схильність до авторитарних рішень і пристрасть до всіляких бюрократичних реорганізацій завжди викликали невдоволення в партійному і державному апараті. 14 жовтня 1964 р., скориставшись відсутністю Хрущова, Пленум ЦК КПРС звільнив його від обов'язків першого секретаря ЦК КПРС і члена Президії ЦК КПРС. Ситуація була настільки прозорою, що суспільство відреагувало миттєво:

1. «— Як відомо, на листопадові свята, що відбулися після зняття Хрущова, крейсер «Аврора» намагалися перевести каналом до Москви. Для чого?
— Дати залп по Тимчасовому уряду».
2. «А що, Микита Сергійович уже більше не Хрущов?»
3. «— Що спільного між Хрущовим та космічним кораблем «Восток-1»?
— Вони вилетіли одночасно».
4. «— Що спільного у наших вождів з американськими безробітними?
— І ті, й інші не впевнені у своєму завтрашньому дні».

Історики також намагалися дати свою оцінку діяльності М. Хрущова. З'явилася концепція «хрущовізму» як соціально-політичного явища в історії радянської держави. Політичний портрет Хрущова в дослідженнях істориків виглядає досить строкатим і містить чимало суперечливих оцінок. Іноді гумор політичних анекдотів про М. Хрущова є надто різким, часто він межує з брутальністю. Часто Хрущова порівнюють з його попередниками та наступниками:

1. «Назвіть трьох найвидатніших українських діячів.
— Ленін, що проголосив право націй на самовизначення, Сталін, що об'єднав Західну і Східну Україну, та Хрущов, що приєднав Крим до України».

2. «При Леніні було як в тунелі: всюди темрява, попереду світло. При Сталіні — як в автобусі: один водій, половина сидить, інші половина трясеться. При Хрущові — як у цирку: один говорить, всі сміються. При Брежнєві — як у кіно: всі чекають закінчення сеансу».
3. «— Які речі Хрущов не зміг зробити?
— Побудувати міст вздовж Москва-ріки, об'єднати підлогу зі стелею та поділити міністерство транспорту на два міністерства: «Туди» і «Звідти».
4. «У 1965 р. мешканці Одеси звернулися до ЦК з проханням повернути Хрущова: краще десять років без хліба, ніж рік без анекдотів».

У 1971 р., коли помер Хрущов, створити пам'ятник на його могилі зголосився всесвітньо відомий скульптор Ернст Неізнавний. Пам'ятник зроблено з двох брил мармуру — білої та чорної, що контрастують між собою. Мабуть, краще передати суть епохи, коли Хрущов перебував у влади, навряд чи комусь вдасться, як і створити політичні анекдоти, в яких він є головним персонажем.

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ІСТОРИЧНОГО АНЕКДОТУ

Новий напрям у методології історії, що отримав просту назву «історія повсякденності», в наш час здобуває дедалі більше прихильників. Цей напрям пов'язують з діяльністю французьких істориків широковідомої історіографічної школи «Анналів» М. Блока, Ф. Броделя, Л. Февра. Саме діячі школи «Анналів» твердо обстоювали людинознавчу, народознавчу концепцію історії. Згідно з їхньою концепцією, історія повсякденності — це, перш за все, процес олюднення побуту, психологізація щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому крізь призму особистісного сприйняття умов життя [12].

Вивчення історії та культури повсякденності дозволяє глибше проникнути в історичний процес, по-новому подивитися на нього, передусім завдяки тому, що вивчається досвід пересічних людей, звична повсякденна поведінка, які раніше залишалися поза увагою через свою очевидність та буденність.

Наприклад, за часів радянського тоталітаризму, щоб розповісти анекдот, була потрібна певна громадянська мужність. І цю мужність одностайно виявляла вся країна. Якби в ті часи комусь спало на думку скласти щось на зразок негласного кодексу поведінки радянської людини, то другим пунктом у ньому був би почесний обов'язок розповідати анекдоти. А пунктом першим значилася б віра в ідеали партії. Цю амбівалентність свідомості й поведінки розкриває наступний історичний анекдот брежневської епохи:

«— Леоніде Іллічу, а яке у Вас хоббі?

— Я збираю анекдоти про себе.

— І багато вдалося зібрати?

— Та майже два табори».

Корисною історія повсякденності є і з точки зору розвитку теорії та методології історичних досліджень. Знавці повсякденності широко використовують метод усної історії, герменевтичний метод тощо. Це суттєво розширює методологічний арсенал історичної науки. Тому історія та культура повсякденності заслуговує на гідне місце в структурі вітчизняного гуманітарного знання і має перспективи для подальшого розвитку в Україні.

Зміна перспективи — від політичної історії до історії соціальної, від глобальної — до історії повсякденного життя, від сильних світу цього — до рядових учасників історичного процесу — викликала потребу в розширенні кола джерел. Представники соціальних низів майже не залишили документів. Архівні матеріали — це матеріали про них, але не їхні за походженням. Через те, окрім предметів матеріальної культури — одягу, домашніх речей, знарядь праці, фотографій, що залучаються для дослідження, історики повсякденності головним джерелом вважають інтерв'ю, записи усних розповідей. Історичний анекдот можна віднести до розряду усних розповідей.

Але, здобуваючи з історичного анекдоту інформацію про повсякденне життя, важливо пам'ятати про дві суттєві особливості цього історичного джерела:

- 1) історичний анекдот не є об'єктивним відображенням події чи явища, він дає лише ту інформацію, яку в ньому шукає історик, відповідає лише на ті питання, які історик ставить перед собою. І отримані відповіді повністю залежать від поставлених питань;
- 2) історичний анекдот не є об'єктивним відображенням історії ще й тому, що він передає подію через світосприйняття тих, хто його поширює. Те чи інше розуміння картини світу й цінностей, що існує в свідомості людини, так чи інакше діє на ті дані, які фіксуються в історичному анекдоті.

Отже, працюючи з історичним анекдотом як історичним джерелом, можна поставити два типи питань. Перший — це питання, спрямовані на здобуття власне історичної інформації.

Перша особа

Під кінець правління Катерини II однією з її фрейлін була Катерина Іванівна Вільде, жінка, в поведінці якої відзначали багато дивного. На день святого Миколая вона почала дорікати іншим фрейлінам, що ті не були в церкві. Фрейліни відповіли, що дане церковне свято не є настільки важливим, як вона про це говорить. На що Вільде вигукнула: «Як, чи ви не знаєте, хто такий святий Миколай? Він же у Господа Бога те саме, що Платон Олександрович Зубов у матінки-імператриці, — перша особа».

Другий тип питань — це питання про сприйняття історичної події окремою соціальною групою, в середовищі якої виник історичний анекдот, її ставлення до влади, держави і суспільства.

Справа царевича Олексія

Відомо, що під смертним вироком царевичу Олексію відсутній підпис графа й генерал-фельдмаршала Бориса Петровича Шереметьєва, який був у 1718 р. членом Верховного суду й розглядав справу сина царя. Багато сучасників цих подій, пояснюючи цей факт, наводили слова князя: «Я народився, щоб служити царю, а не кров його судити». Начебто ці слова спричинили гнів імператора, який звинуватив князя у прихильності до царевича. Проте багато істориків вважають цю історію легендою й пояснюють відсутність підпису тим, що генерал-фельдмаршал у цей час перебував у Москві.

Отже, працюючи з анекдотом як історичним джерелом, слід пам'ятати, що в ньому відбився не стільки певний факт чи подія, скільки їх відтворення у свідомості людей. Тому методика застосування історичних анекдотів дещо відрізняється від правил використання історичного документа в процесі навчання історії.

ІСТОРИЧНА ОСОБИСТІТЬ В АНЕКДОТАХ

У цьому розділі подаються історичні анекдоти, головними персонажами яких є історичні особи, що найчастіше зустрічаються під час вивчення історії в школі. Добираючи відповідні історичні анекдоти, ми не намагалися скласти повний перелік анекдотів, в яких згадується та чи інша історична особа. Основним критерієм відбору послужила можливість їх використання в навчальному процесі. Але це зовсім не означає, що всі наведені нижче історичні анекдоти необхідно пропонувати учням для самостійного аналізу. Вчитель, виходячи з пізнавальних можливостей учнів, повинен вибрати ті з них, які, на його думку, можуть бути опрацьовані учнями самостійно або ж під його керівництвом. Анекдоти, які ми радимо дати учням для самостійного опрацювання, супроводжуються запитаннями. Безумовно, що ці запитання мають орієнтовний характер й зазвичай не складають якогось вичерпного переліку.

Частина з наведених анекдотів складає літературну та культурну традицію, без знання якої неможливо уявити собі освічену людину. Такі анекдоти можуть бути використані вчителем як додаткова інформація, яку він зможе використати в процесі своєї розповіді чи характеристики історичного діяча або ж певної історичної епохи.

Добірці анекдотів передуює загальна коротка інформація про історичну особу. Ця інформація має в окремих випадках допомогти інтерпретувати сюжет того чи іншого історичного анекдоту.

Сократ

Давньогрецький філософ (бл. 470–399 до н. е.) не залишив по собі жодного письмового джерела. Сократа описано в діалогах його найвідомішого учня Платона, проте там важко відрізнити справжнього Сократа від дійової особи Сократа, що пропагує платонівські ідеї. Софіст Сократ був налаштований не тільки на риторику, але й на обґрунтування політики. Як зазначає інший його учень, Ксенофонт (його опис частіше піддається критиці, через те що сильно відрізняється від Платона), Сократ увесь час переймався проблемою, як привести фахівців до влади. Тому він приділяв значну увагу етичній освіті афінських громадян.

Проте Сократ навчав лише заможних людей, оскільки вони були менш зайнятими і мали час для навчання. До того ж в аристократичному суспільстві такі люди мали значний вплив. Сам він же не брав за навчання грошей, жив надзвичайно скромно.

Сократ займався переважно дослідженням людей та можливістю самопізнання. Він виходив з аполлонівського «пізнай самого себе». Вважав, що філософія збагачує людей, припускаючи, що правильні дії є наслідком правильних знань і чеснотам можна навчити. Намагався обґрунтувати моральність розумом, що ставило під сумнів святість традиційних норм.

Своє мистецтво пізнання істини він називав мистецтвом допомоги народженню дитини (його мати була акушеркою). За допомогою сугестивних питань він деморалізує свого опонента, показуючи йому, що той нічого не знає («сократівська іронія»), аби наново вибудувати його світогляд, який останній вимушений визнавати вже без заперечень.

Сократ та Алквіад

Одного разу Сократ помітив, що молодий Алквіад надто пишається своїм багатством, а особливо тими землями, які йому належали. Тоді він привів його в те місце в Афінах, де знаходилося зображення земного кола. Там він запропонував йому знайти на зображенні Аттику. Коли Алквіад знайшов її, Сократ попросив молодого чоловіка знайти свої володіння на карті. Молодик через деякий час мовив: «Їх тут немає». На це Сократ йому відповів: «Дивись, ти пишаєшся тим, що не складає й найменшої частки землі».

Гімадій Сократа

Одного разу Сократ запропонував своїй дружині Ксантіппі свій гімадій, щоб вона змогла подивитись на святкову процесією, але та відмовилася. Тоді Сократ сказав: «Бачу, не подивитися, мабуть, ти хочеш, а щоб подивилися саме на тебе».

Демон Сократа

Як відомо, Сократ багатьом розповідав про свого демона. За його словами, він, згідно з волею богів, чує його голос. «Коли це відбувається, голос неодмінно попереджає мене про те, чого не треба робити, але ніколи не вказує, що робити треба. Якщо хтось з друзів просить моєї поради, я чую цей голос, він теж тільки попереджає. Те, що голос говорить мені, я передаю тому, хто радився зі мною, і, слідуючи цьому божественному попередженню, утримую його від вчинка, який не варто робити».

Демон рятує Сократа

Особливу славу демон Сократа зажив після поразки афінського війська від беотійців у 424 р. до н. е. Тоді афінське військо тікало з поля битви, але Сократ замислився, а потім заявив, що його демон

радить здійснити перехід в іншому місці. Більшість афінян не дослухалися Сократа, оскільки запропонований ним шлях був набагато довшим від звичайного. Досить швидко вони потрапили під удар беотійської кінноти і загинули. Алквіад, Лахет й ще декілька воїнів пішли за Сократом й повернулися до Афін.

Ксантіппа про дух Сократа

Ксантіппа стверджувала, що, незважаючи на різні події в місті та в їхньому власному житті, Сократ завжди виходив з дому чи повертався до нього з одним і тим самим виразом обличчя. Так, він спокійно ставився до всього й ніколи не втрачав присутність духу.

Честоловність Сократа

Під час проведення в Афінах одного зі свят в Афінах Алквіад запропонував Сократу дорогий подарунок. Ксантіппа була попросила чоловіка прийняти його, але Сократ відповів: «Нехай ми в честоловності не поступимося Алквіаду й відмовимся від нього».

Про бажання

Хтось сказав Сократу, яке це благо досягти того, чого прагнеш. На це останній відповів: «Ще більше благо, коли людина не прагне чогось бажати».

Сократ й Антисфен

Одного разу Сократ звернув увагу на те, що Антисфен, його учень й засновник школи кініків, намагається виставити напоказ дірки на своєму одязі, й сказав: «Перестань хизуватись».

Пиріг у подарунок

Алквіад подарував Сократу великий й гарно спечений пиріг. Розгнівана Ксантіппа жбурнула пиріг на підлогу й розтоптала його ногами. Сократ же зі сміхом сказав: «Ну от, тепер він тобі не дістанеться».

Сократ і Аполодор

Коли за вироком суду Сократ мав випити отруту, до нього у в'язницю прийшов його друг Аполодор й приніс йому гарно оздоблений хітон й такий же коштовний гіматій. Він почав благодати Сократа одягнути ці дорогі речі, коли питиме отруту, бо тоді його буде не соромно покласти до могили.

Сократ, зберігаючи спокій, звернувся до друзів, які оточили свого вчителя: «Високої ж думки про мене Аполодор, якщо думає, наче після того, як я вип'ю цю чашу, він бачитиме Сократа. Якщо він думає, що той, хто скоро буде лежати біля ваших ніг на підлозі, — це я, він, очевидно, зовсім мене не знає».

Хвороба Сократа

Одного разу вже у літньому віці Сократ дуже захворів. Хтось його запитав, як у нього справи. Філософ спокійно відповів: «Чудово! В усіх смислах цього слова. Якщо мені вдасться одужати, я наживу собі ще більше ворогів, якщо ж помру — більше друзів».

Платон

Давньогрецький мислитель (427–347 або 348 р. до н. е.), який разом з Піфагором, Парменідом і Сократом став родоначальником європейської філософії; глава філософської школи, відомої як Академія Платона.

Походив з аристократичної родини, що брала активну участь у політичному житті Афін (рід його батька Аристона походив від міфічного царя Кодру; серед предків матері, Периктіони, — законодавець Солон; після перемоги спартанців у Пелопонеській війні дядько Платона, Хармід, стає одним з Десятьох ставлеників Лісандра в Піреї у 404–403 рр., Критій — один з Тридцятьох тиранів в Афінах).

Одержав гарне, традиційне для аристократичного юнака, виховання. У юності слухав софіста гераклітовської орієнтації Кратила, у 20 років познайомився з Сократом, почав регулярно відвідувати його бесіди і відмовився від політичної кар'єри. Відрізнявся надзвичайною сором'язливістю і самотністю. Після смерті Сократа в 399 р. до н. е. Платон поїхав в Мегари. Брав участь у Коринфській війні, у походах у Танагру (395) і Коринф (394). У 387 р. до н. е. відвідує Південну Італію, Локри Епізефирські — батьківщину найдавніших писаних законів Залевка (з Локр походив піфагорієць Тімей, ім'ям якого названий знаменитий діалог Платона; подорож взагалі замислювалася насамперед заради знайомства з піфагорійцями). У Сицилії (Сіракузи), він познайомився з Діоном, наближеним правителя Сіракуз Діонісія I (Старшого). Після повернення з Сицилії (387) заснував в Афінах свою філософську школу — Академію. Знайомство з Діоном та прихильне ставлення останнього до вчення Платона сприяло тому, що в 367–366 і 361 рр. до н. е. Платон здійснив ще дві поїздки до Сицилії.

Шлях Платона до філософії

Будучи юнаком, Платон захоплювався поезією. Він складав вірші й епічні поеми, але пізніше спалив їх, побачивши, наскільки вони є гіршими від поем Гомера. Після цього Платон розпочав займатися драматургією, створивши трилогію (три драми й одна сатирична комедія на тему одного циклу міфів) й зібрався виступати з нею у змаганнях. Він уже передав свій текст акторам, але тут випадково почув бесіду Сократа. Платон одразу захопився його

філософією, відмовився виступати у змаганнях, припинив займатися поезією й драматургією та присвятив себе філософії.

Платон і рівність

Слава про мудрість й чесноти Платона дійшла до жителів Аркадії й Фіванців. Вони відправили посольство до філософа із запрошенням прибути до них не лише для навчання молоді чи обговорення філософських питань. Його запросили для більш важливого завдання: стати законодавцем. Переговори пройшли успішно, і Платон уже збирався вирушити в дорогу. Наостанок він поставив послам питання: «Як аркадійці та фіванці ставляться до загальної рівності?» Отримавши негативну відповідь і зрозумівши, що йому не переконати послів у перевагах рівноправності громадян, Платон відмовився від запрошення.

Запитання

1. Яким, на вашу думку, був державний лад жителів Аркадії та Фів?
2. Як ви гадаєте, кого мав на увазі Платон, говорячи про рівноправних громадян?

Аннікерід і Платон

Аннікерід із міста Кірени уславився своїм умінням їздити верхи й управляти колісницею. Він дуже пишався своїм мистецтвом і захотів показати його Платону. Він запряг своїх коней й довго кружляв по саду Академії, причому весь час потрапляв точно в свою колію. Глядачі були заворожені його мистецтвом, але Платон з гіркотою сказав: «Людина, яка захоплена такими дрібницями, не зможе займатися важливими справами. Її розум, сповнений такими малозначущими дрібницями, не зможе помітити того, що насправді гідне уваги».

Тимофій і Платон

Коли афінський стратег Тимофій перебував на піку своєї слави, а мешканці Афін вже не знали, як його ще прославити, він прогулювався за міськими стінами й зустрів Платона у колі декількох своїх друзів і співрозмовників. Тимофій прислухався й почув, що Платон не говорить ні про політику, ні про спорядження війська чи флоту, ні про союзників, ні про інші проблеми, які зазвичай обговорювалися громадянами Афін, а веде свою звичайну бесіду. Тоді він у захопленні вигукнув: «Ось воно справжнє життя та істинне щастя».

Запитання

1. Які проблеми та питання обговорювалися громадянами Афін?
2. Чому здивувався афінський стратег, прислухавшись до розмови Платона та його друзів?

Простота Платона

Платон був дуже простим у спілкуванні з іншими людьми. Коли він жив в Олімпії, він тільки й сказав, що звати його Платон, і нічого не говорив в розмовах з місцевими жителями ні про Академію, ні про Сократа. Платон зумів здобути прихильність жителів Олімпії своїми манерами. Коли дехто з них завітав до Афін, Платон зустрів їх дуже гостинно. Вони попросили його: «Покажи нам свого тезку, учня Сократа, проведи нас до Академії й познайом з ним, щоб ми могли його послухати».

Платон посміхнувся й відповів: «Так це я».

Гості були здивовані тим, що спілкуючись з такою людиною, вони не змогли зрозуміти, хто він. Платон цим довів, що він може здобувати прихильність інших людей не лише завдяки філософським бесідам.

Платон про нещастя

Якось Платона запитали: «Чим може втішитися людина, яка потрапила в біду?»

Філософ відповів: «Розумна людина втішає себе тим, що усвідомлює невідворотність того, що трапилося. Дурень же втішає себе думкою, що з іншими відбулося те, що й із ним».

Діоген

Давньогрецький філософ (бл. 412 р. до н. е. — 10 червня 323 р. до н. е.) — давньогрецький філософ-кінік. Родом із Синопи, більшу частину життя провів на міському звалищі поблизу Корінфа. Помешканням йому слугував піфос.

Учень засновника кінізму філософа Антисфена. Творів не писав і зажив слави передусім завдяки притчам та висловлюванням, якими супроводжував нестандартні, із загальноприйнятої точки зору, ситуації у своєму житті. Усі відомості про життя та погляди Діогена Синопського взяті з анекдотів про нього, опублікованих у книзі Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів».

Діоген був людиною, яку сьогодні назвали б ізгоем. Він не займався пошуком роботи і не мав власного майна та постійного місця проживання. І тому він ночував у храмах, у знаменитій бочці. Замість матрацу він підкладав листя — єдиний натяк на комфорт. Він носив старий поношений плащ, спирався на ціпок, за плечима носив невеликий мішок з усім найнеобхіднішим. Згадували такий випадок: він побачив, як хлопчики п'ють воду з ріки прямо з рук. Діоген був спантеличений: «Потреби дитини — і то менші від моїх!» Він викинув свій кубок, вважаючи його більше непотрібним. Діоген вважав, що природа наділила людину всім необхідним. Діоген

зовсім не вважав себе бідняком. Він доводив, що все належить філософам: «Всі речі належать богам. Мудреці — це друзі богів. І оскільки між друзями все спільне, всі речі світу належать філософам».

Діоген не уникав людей. Навпаки, він користувався кожною нагодою говорити з народом — і йому було що сказати. Уславився Діоген критикою традицій та дурниць. Дивно, що його не побили батогами чи не засудили. Адже його критики зазнавали багаті й впливові люди, навіть міфологізовані герої легенд.

Філософією Діогена була «шокова терапія». Він примушував людей думати. Діоген глузував над усіма, через це його навіть прозвали собакою. Грецькою «собака» — *kunikos*, звідси й походить слово «цинік».

Цинізм Діогена виявився навіть у ставленні до смерті. Помираючи, він сказав, щоб його тіло викинули в поле, де б його з'їли дикі звірі. Діоген помер у Коринфі, і мешанці міста встановили йому пам'ятник з написом: «Час відточить і камінь, і бронзу, але твої слова, Діогене, будуть жити вічно».

Діоген про долю

Одного разу Діогена запитали, чому люди з радістю подають жебракам й зовсім не допомагають філософам. На це Діоген відповів: «Кожна людина передбачає, що вона сама зможе стати калікою чи п'яницею, але ніхто не вважає, що стане філософом».

Діоген про багатство

Один багатій, глузуючи, запитав Діогена: «Де все твоє багатство й володіння?» Діоген показав рукою на своїх учнів та послідовників: «У них».

Діоген про вдячність

Коли Діогена запитали, що швидше за все старіє у людині, він відповів: «Вдячність».

Аристипп і Діоген

Одного разу філософ Аристипп, який нажив статки, вихваляючи царя, звернувся до Діогена, що промивав чечевицю: «Якби ти вихваляв царя, тобі б не довелося харчуватися чечевицею!» На це Діоген заперечив: «Якщо б ти навчився харчуватися чечевицею, тобі б не довелося вихвалити царя!»

Оцінка Діогена

Якось в Афінах виступав музикант, але грав він настільки погано, що всі присутні голосно висловлювали своє незадоволення. Лише Діоген схвально поставився до його виступу. Присутні здивовано поцікавилися: «Невже тобі насправді сподобалася гра цього

музики?» Діоген відповів: «Звичайно ж ні! Але я похвалив його за те, що, будучи поганим музикою, він все ж таки грає, а не краде».

Діоген про гордоші

Діоген, прийшовши до Олімпії, побачив святково одягнених юнаків з острова Родос. «Все це пихатість!» — сказав він їм відвернувшись. І тут він раптом побачив спартанських юнаків, одягнених у грубі й брудні плащі. «І це пихатість», — заявив Діоген.

Діоген і лисий

Якось один лисий чоловік грубо вилаяв Діогена. Діоген не витримав: «Над тобою сміятися я не стану. А ось волосся твоє заслуговує на похвалу: воно правильно зробило, що втекло з такої дурної голови».

Хай не увійде зло

Один злий чоловік написав на дверях свого будинку: «Хай не увійде в цей будинок ніяке зло». Діоген, проходячи повз цього будинку, закричав: «А як же в цей будинок увійде сам господар?»

Про тяжке життя

Хтось пожалівся Діогену: «Ох, наскільки ж тяжке життя!» Діоген зауважив: «Так, але не будь-яке, а тільки дурне».

Діоген і Александр Македонський

Александр Македонський, дізнавшись про знаменитого філософа, вирішив виконати будь-яке бажання Діогена. І тоді Діоген відповів йому: «Відійди, ти затуляєш мені сонце!»

Діоген і переможці Олімпійських ігор

Зіркам Олімпійський ігор також перепадало від Діогена. Якось він спитав у переможця: «За що ти отримав вінок переможця?» Атлет гордо відповів: «За те, що я переміг у поєдинку з найсильнішими людьми Греції!» — «Найсильнішими? Навряд чи! Якби вони були сильніші за тебе, то ти б їх не подолав». — «Добре, я здобув перемогу над рівними мені в боротьбі». — «Так-так. Але якщо ти їх переміг, отже, ви все ж були не рівні». Атлет погодився. На це Діоген розсміявся: «І ти радієш тому, що переміг слабшого. Це кожен зможе!»

Фемістокл

Афінський політик, стратег, один з лідерів демосу (524 до н. е. — 459 рр. до н. е.). У 493–492, 487–486, 483–482 рр. обирався архонтом, пізніше — стратегом. Домігся виборів архонтів за жеребом,

зміцнив незалежність колегії стратегів. За ініціативою Фемістокла був розбудований афінський порт Пірей, а кількість бойових кораблів збільшено до 200 трієр — на будівництво флоту пішло усе срібло, яке видобували в Лавріонських копальнях.

Став одним з організаторів опору перській навалі 480–479 рр. до н. е., водночас підтримуючи таємні зв'язки із Ксерксом. Саме Фемістокл повідомив царю про наміри грецького командування відвести флот з Саламінської протоки і тим самим спровокував атаку персів. Згодом, щоправда, афінського стратега вважали «батьком» Саламінської перемоги. За порадою Фемістокла Ксеркс швидко залишив Грецію з переважною частиною війська.

Ініціатор створення у 478 році до н. е. Делоського союзу — основи майбутньої Афінської архе.

У 471 р. до н. е. зв'язки Фемістокла з персами були викриті, і він був підданий остракізму й вирушив у вигнання. Після поневірянь по різних грецьких містах вирушив до двору Артаксеркса I Довгорукого. Цар зробив Фемістокла своїм радником і віддав йому в управління Лампсак і Магnezію. За легендою, наклав на себе руки (отруївся, випивши бичачу кров), щоб не брати участь у новій війні персів проти Греції

Фемістокл і Епикрід

Коли Ксеркс зі своїм військом вирушив проти Еллади, в Афінах був дуже популярним демагог Епикрід. Фемістокл знав про його боягузтво й побоювався, що коли того оберуть стратегом, то він може завдати лиха місту. Щоб цього не сталося, він запропонував Епикриду гроші, щоби той відмовитися балотуватися в стратега.

Запитання

1. Коли сталася ця подія?
2. Якими були повноваження стратега в Афінській державі?

Адімант і Фемістокл

Дивлячись, що наварх Еврібіад вагається і не наважується розпочинати морський бій з перським флотом, Фемістокл почав закликати еллінів до битви. Адімант сказав йому: «Хто під час змагань стартує надто рано, того б'ють, Фемістокле!». На це він отримав таку відповідь: «А хто стартує надто пізно, той не отримує вінка, Адіманте!»

Запитання

1. Якій битві передувала ця розмова?
2. Чи дослухалися елліни до порад Фемістокла?
3. Чим закінчилася битва?
4. Як під час змагань у Давній Греції карали учасників за фальш-старт?

Фемістокл і серифінянин

Один мешканець міста Серіфи почав насміхатися над Фемістоклом й зауважив, що той усю свою славу здобув лише тому, що був громадянином великого міста. Фемістокл у відповідь йому сказав: «Ти маєш рацію! Ні я б не уславився, будь я серифінянином, ні ти — будь ти афінянином!»

Фемістокл і Симонід

Відомий поет Симонід якось попросив Фемістокла винести судове рішення на його користь. У цій справі Симонід явно був нещирим, й Фемістокл відповів поету: «Ні ти б не був гарним поетом, якщо б порушував закони гармонії, ні я б гарним правителем, якщо б порушував судові закони».

Фемістокл та його син

Дружина Фемістокла дуже пестила його сина. З цього приводу Фемістокл жартував, що це наймогутніша людина серед еллінів: над еллінами панують Афіни, над Афінами — він, над ним — дружина, а над дружиною — син.

Сватання до доньки Фемістокла

До доньки Фемістокла сваталися два молодих чоловіки. Один був гарним громадянином і людиною, але не дуже заможним. Інший же був дуже багатим, проте мав погану репутацію. Фемістокл віддав перевагу і обрав чоловіком для своєї доньки першого претендента, зазначивши: «Нехай краще людина відчуває потребу в грошах, ніж гроші відчувають потребу в людині».

Фемістокл про себе

Фемістокл порівнював себе з дубом, кажучи, що його захисту шукають під час грози, щоб схватися під розлогими гілками, а в гарні погожі дні проходять повз, обриваючи на ньому листя та ламаючи гілки. Таким, на його думку, було ставлення до нього народу.

Дорога Фемістокла

Фемістокл одного разу вимовив таку фразу: «Якщо мені покажуть два шляхи — один до Аїда, а інший до ораторської трибуни, я, не розмірковуючи, виберу перший, який веде прямо до Аїда».

Запитання

- Як Фемістокл ставився до недоліків державного ладу в Афінах?

Про наслідки Саламінської битви

На честь перемоги афінян у Саламінській битві було прийнято рішення щороку влаштовувати на честь цієї визначної події бої півнів. Цей звичай походив з того часу, коли одного разу Фемістокл,

готуючись до битви, звернув увагу своїх воїнів на двох півнів, що билися. А потім сказав: «Погляньте! Вони б'ються не за батькіщину, не за батьківських богів, не за могили своїх предків. Вони приймають цю муку не заради слави, свободи чи блага дітей. Єдина їх мета полягає в тому, щоб перемогти мужністю свого супротивника».

Цими словами Фемістокл надихнув афінян, й вони здобули перемогу. А бої півнів почали використовувати, щоб надихати афінських воїнів перед битвою.

Філіпп II

Роки життя (бл. 382, Пелла — 336 рр. до н. е.) — правитель Македонії з 359 р. до н. е. Батько Александра Македонського. У 359–336 р. до н. е. завоював Фессалію, частину Іллірії, Епір, Фракію та ін. До 338 р. до н. е. (після битви при Херонії) встановив гегемонію Македонії над Грецією. Філіпп II був убитий юнаком на ім'я Павсаній, охоронцем Філіппа, під час святкувань з нагоди заміжжя дочки царя Клеопатри.

Краса — приворотне зілля

Македонський цар Філіпп II закохався якимось в одну фессалійку, про яку стали говорити, що вона напоїла царя приворотним зіллям. Цариця Олімпіада доклала чимало зусиль, й одного разу її привели до цариці. Олімпіада побачила, що фессалійка не тільки гарна, але й тримається дуже гідно й виявляє розум під час розмови. Тоді цариця вигукнула, звертаючись до суперниці: «Геть наклеп! Твоє приворотне зілля в тобі самій!»

Після Херонеї

Здобувши перемогу при Херонеї, цар влаштував бенкет, під час якого напився й почав знущатися над переможеними. Оратор Демад, який був серед полонених, сказав царю, що йому не лічить грати роль Терсіта, коли доля подарувала йому роль Агамемнона. Ці слова настільки вплинули на царя, що він припинив нечемно поводитись, відпустив полонених й уклав угоду з афінянами.

Ставлення Філіппа до еллінів

Якось друзі почали намовляти Філіппа II покарати еллінів більш жорстоко, бо вони, попри гуманне ставлення, засуджують його. На це Філіпп II відповів: «Уявляю, як би вони до мене ставились, якщо б я повівся з ними ще гірше?»

Запитання

1. На яких умовах Філіпп II уклав угоду з греками?
2. Чим можна пояснити «доброту» царя?

Царю, ти теж людина!

Після перемоги при Херонеї Філіпп II, щоб утриматися від гордоців, призначив спеціального слугу, який мав кожного ранку, тричі нагадувати царю, що він людина. Без цього цар не залишав своєї спальні й нікого до себе не підпускав.

Філіпп і Менекрат

Лікар Менекрат настільки запишався, що почав іменувати себе Зевсом. Одного разу лист до македонського царя він розпочав словами: «Менекрат-Зевс бажає Філіппу гарного здоров'я». Цар відповів: «Філіпп бажає Менекрату гарного здоров'я. Раджу тобі відправитися до Антікіри». Цим він натякав Менекрату, що той не при своєму розумі, бо Антікіра з Фокеї зажила слави через особливу траву, яка начебто допомагала в разі душевних захворювань.

Менекрат на бенкеті у Філіппа

Одного разу Філіпп влаштував бенкет і запросив на нього Менекрата, звелівши приготувати для нього окреме ложе й поставити біля нього пахощі. Спочатку Менекрат радів своєму особливому становищу, але потім зголоднів, а оскільки, крім пахощів, його нічим іншим не частували, то він піднявся зі свого ложа й залишив бенкет зі словами, що його принизили.

Ставлення Філіппа до дисципліни

Македонський цар суворо карав схильних до лінощів і розпусти. Афтонета цар наказав бити батогами за те, що той, відчувши спрагу, залишив війсьсько й завернув до сусіднього будинку, щоб втамувати спрагу.

Александр Македонський

Дев'ятнадцятирічний цар Македонії, син царя Філіппа II Македонського, та Олімпіади, царівни Епіру (кінець липня, 356 р. до н. е., Пелла — 10 червня, 323 р. до н. е.). Був вихованцем Аристотеля. Геніальний полководець, видатний адміністратор і політик. Засновник великої держави, що охоплювала Македонію, Грецію, Перську імперію та Єгипет.

З 336 р. до н. е. (з 20-річного віку) — правитель Македонії. Забезпечив могутність свого правління перемогами над фракійцями та іллірійцями. Перемоги над перським царем Дарієм III біля Граніка (334 р. до н. е.), Ісси (333 р. до н. е.) відкрили йому шлях до Єгипту, де він коронувався короною фараонів і заснував місто Александрію. Після вирішальної перемоги над Дарієм при Гавгамелах (331 р. до н. е.) повністю підкорив імперію Ахеменідів — Вавилон, Парса і Сузи здалися йому без опору.

Далі Александр повів своє військо до Середньої Азії (329 р. до н. е.), а потім повернув до Індії, але виснажена армія відмовилася переходити Ганг, і він мусив повертати через пустелю до столиці своєї імперії Вавилона. Невдовзі Олександр Великий помер від лихоманки. Після його смерті імперію поділили між собою його воєначальники — діадохи. Його походи позитивно вплинули на розвиток античної науки (особливо географії) і культури (еллінізм).

Александр у навчанні

Александр Македонський в юності, окрім вивчення інших предметів, навчався також гри на кіфарі. Одного разу вчитель зробив йому зауваження і показав на струну, по якій треба було вдарили, як того вимагала мелодія. Александр вказав на іншу струну й запитав: «А що зміниться, якщо я вдарю по цій?» Учитель відповів: «Для того, хто готується управляти царством, — нічого, але багато для того, хто намагається гарно грати».

Повелитель світу

Александр Македонський дізнався з творів Демокрита про існування значної кількості світів і відчув образую: адже він не став володарем жодного з них.

Запитання

1. Яким було головне бажання Александра Македонського?
2. Чому він відчув себе ображеним?

Зруйнування Фів

Коли в 335 р. до н. е. Александр захопив Фіви, він наказав зруйнувати практично все місто, але будинок, в якому колись жив Піндар, він велів залишити, а його нащадків нагородив. Не забув Александр також жерців і жителів Фів, які колись приймали його батька у цьому місті. Решту громадян він наказав продати у рабство.

Після цього удару Фіви вже ніколи не змогли піднятися, оскільки в битві загинуло близько шести тисяч чоловік, а в полон до македонян потрапило близько тридцяти тисяч, що становили майже все доросле населення міста.

Запитання

1. Як цей історичний факт характеризує Александра Македонського?
2. Чи можна виправдити його вчинок?

Александр і Кратет

Александр Македонський запитав у Кратета, учня Діогена: «Якщо хочеш, я відновлю твоє рідне місто?» (Він мав на увазі знамениті Фіви, зруйновані за його наказом) «А для чого? — здивувався Кратет. — Знайдеться новий Александр-руйнівник».

Александр і боягуз

Александр помітив серед своїх воїнів людину на ім'я Александр, який постійно намагався втекти з поля битви. Александр звернувся до цього воїна з проханням: «Я вимушений тебе просити: або подолай свій страх, або ж зміни своє ім'я, аби наше однакове ім'я нікого не вводило в оману».

Лакедемоняни й Александр

Коли Александр Македонський переміг Дарія та завоював Перську державу, він почав цим дуже пишатися. Щастя завжди супроводжувало його, він почав вірити у свою божествену природу й вимагав, щоб еліни оголосили його богом. Грецькі поліси по-різному поставилися до наказу царя, а лакедемоняни постановили: «Якщо Александр бажає бути богом, нехай ним буде».

«Рукою смертного»

Якось Александр Македонський почав під час обіду кидати яблука в філософа Анаксарха. Той так само у відповідь кинув в Александра яблуко зі словами: «Рукою смертного бог буде уражений».

Запитання

- На що натякав філософ Анаксарх?

Надії божества

Один із тих, хто супроводжував Александра, Анаксарх, відомий за прізвиськом Щасливий, теж висміював царя за його домагання вважатися богом. Коли цар захворів і лікар звелів йому приготувати якийсь відвар, Анаксарх розсміявся й сказав:

«Надії нашого божества знаходяться на дні цієї чашки».

Запитання

- Чому греки, на відміну від єгиптян, насміялися над Александром за його бажання визнати його божествену природу?

Про ліри

Коли Александр відвідав знаменитий Іліон, він уважно все там розглядав. Один з мешканців Трої це помітив й показав царю ліру Паріса. На це Александр мовив: «Я б хотів би більше побачити ту, якою володів Ахіллес».

Фокіон і Александр

Афінський полководець Фокіон був бідним. Александр надіслав йому сто талантів, на що Фокіон запитав: «Чому він дає мені ці гроші?» Отримавши відповідь, що серед усіх афінян цар лише його вважає гідною людиною, Фокіон відповів: «Тож нехай же він дозволить мені таким і залишитися».

Витривалість Александра

Про витривалість Александра ходило безліч легенд. Розповідали, що одного разу він у повному озброєнні разом з військом без відпочинку пройшов тричі по чотириста стадій й, не давши війську перепочити, напав на ворогів і переміг їх.

Коментар: стадій складає приблизно 200 м. Звичайний добовий перехід складав 150 стадій.

Александр в Індії

Неподалік від Аорнських скель в Індії Александру Македонському повідомили про те, що попереду нездоланна прірва, й додали: «Але захищає її полохливий воєначальник». На це Александр відповів: «Тоді ми його подолаємо».

Син Зевса

Александр Македонський вважав себе сином Зевса. Одного разу вдарив грім. Філософ звернувся до царя: «Мабуть, ти не зміг би так загриміти, син Зевса?» Александр не образився на цю репліку й відповів: «Я просто не хочу цього робити. Для чого лякати гарних людей?»

Хто краще розуміється на живописі?

Одного разу в Ефесі Александр розглядав намальований знаменитим художником Апеллесом свій портрет. Художник очікував на похвалу від царя, але той мовчав. Коли ж кінь Олександра привітав радісним іржанням зображення на портреті, Апеллес вигукнув: «Володарю! Кінь виявився кращим знавцем мистецтва, ніж ти!»

Катон

Відомий політичний й культурний діяч давнього Риму (234–149 рр. до н. е.). Походив з роду плебеїв, виступав безкоштовно на римському форумі захисником звинувачених. Велику популярність серед римлян отримав у 17 років, коли взяв участь у війні проти Ганнібала. Обіймав посади консула й цензора, виявивши суворість і непоступливість. Виключив зі списку сім сенаторів, одного із них лише за те, що він поцілував дружину на очах у доньки. Увійшов в історію як захисник давніх звичаїв та суспільних інтересів.

Катон про звичаї римлян

Катон Старший часто у своїх виступах звинувачував римлян за їхню схильність до розкошів та марнотратства. Але особливих наслідків його виступи не мали. Висновок Катон був таким: «Важко говорити зі шлунком, у якого відсутні вуха».

Катон про суворість до провин римських громадян

Катон у своїх виступах закликав магістратів бути суворими до провин римських громадян. Бо той, хто може стати на перешкоді злу і не стає, підбурює до зла.

Катон про серйозність справи

Катон стверджував, що той, хто є серйозним у смішних справах, буде смішним у серйозних.

Катон стає цензором

Одного разу Катон Старший виявив бажання бути обраним на посаду цензора. Він побачив, що інші претенденти на цю посаду намагаються завоювати прихильність виборців лестощами. Тоді він вигукнув, що народу потрібен лікарський ніж і дуже сильний очищувальний засіб, а тому потрібно вибирати не того, хто є приємнішим, а того, хто є суворішим. Після цього Катон Старшого одностайно було обрано цензором.

Катон про владу

Катон Старший був дуже незадоволений тим, що щоразу на різні державні посади громадяни обирають людей з дуже обмеженого кола осіб. Із цього приводу він висловився таким чином: «На ваш розсуд: або влада нічого не варта, або ж влади варті небагато хто».

Запитання

1. Чому в Римі громадяни обирали на державні посади людей із обмеженого кола осіб?
2. Яким чином можна було змінити стан справ у Римі?
3. Чи можна було цього досягти, лише піддаючи критиці такий стан речей?

Цезар і Катон

Під час консульства Цезаря (59 р. до н. е.) стався такий випадок. У сенаті обговорювався законопроект, і Цезар попросив Катона виступити з цього приводу. Останній вважав, що прийняття цього закону завдасть шкоди інтересам республіки. Сенатори тоді мали право, в разі якщо до них звертались із запитаним, говорити що завгодно і скільки завгодно не тільки з обговорюваного питання, але й з інших державних справ. Щоб якось затягнути обговорення питання, Катон розпочав промову й виголошував її цілий день. Цезар викликав ліктора й звелів заарештувати Катона та відправити його до в'язниці. Сенат засудив цей вчинок Цезаря. Усі сенатори піднялися й пішли за Катоном. Цезарю довелося скасувати свій наказ і Катона відпустили.

Запитання

1. Як цей випадок характеризує владу Цезаря під час його перебування на посаді консула?
2. Чому Цезар скасував своє рішення щодо Катона?

Іван Грозний

Московський великий князь (25 серпня 1530 — 18 березня 1584 р.) та перший московський цар з 1547 р. Походив з династії Рюриковичів, син Великого князя московського Василя III і Олени Василівни Глинської.

Із кінця 1540-х років правив за участі Вибраної ради. За нього почали скликати Земські собори, було упорядковано Судебник 1550 р., здійснено реформи суду й управління, зокрема упроваджені елементи самоврядування на місцевому рівні (губна, земська та інші). У 1565 р. він запровадив опричнину. За Івана IV було встановлено торгівлі зв'язки з Англією (1553), засновано першу в Москві друкарню, підкорені Казанське (1552) та Астраханське (1556) ханства. З 1558 по 1583 рр. велися Лівонська війна за вихід до Балтійського моря та боротьба проти нашестя кримських татар (російсько-кримська війна 1571–1572), почалося приєднання Сибіру (1581). Внутрішня політика Івана IV після смуги невдач в ході Лівонської війни набуває репресивного характеру щодо боярства і торговельної верхівки. Багаторічна виснажлива війна на декілька фронтів призвела до посилення податкового тягаря й залежності селян.

Іван Грозний і князь Рєпнін

У суворі роки правління Івана Грозного князь Михайло Рєпнін зумів зберегти почуття власної гідності. Коли цар наказав князю танцювати у масці разом зі скоморохами, той відмовився. Покарання царя не забарилося. В ніч з 30 на 31 січня 1564 р. за наказом царя князь був убитий прямо в церкві.

Запитання

1. З якою метою Іван Грозний намагався принизити князя Рєпніна?
2. Як можна охарактеризувати владу Івана Грозного на підставі цього історичного свідчення?

Афанасій Федорович Нагой

Афанасій Федорович Нагой був послом в Кримському ханстві з 1563 по 1574 рік. Як будь-який посол того часу, він займався тим, що збирав різні дані про державу, в якій він перебував. Татари й навіть хан знали, що Нагой збирає розвіддані, й тому намагалися будь-що вижити його з Криму різними способами, але він стійко тримався на своїй посаді. Він заявляв, що його можна вивезти

з Криму, тільки зв'язавши руки й ноги, а інакше він ніколи не поїде навіть під страхом смертної кари. Відомо, що в 1572 р. Нагой був заарештований за наказом хана за те, що зумів передати в Московку інформацію про підготовку набігу кримських татар на Московську державу. Деякий час Нагой перебував під арештом, але пізніше все ж таки був звільнений під тиском Москви.

Запитання

- Яку роль, згідно з цим свідченням, виконували іноземні послы щодо держави, в якій вони перебували?

Іван Грозний дає відповідь кримському хану

У 1571 р. після розгрому війська Івана Грозного під Москвою до нього прибули послы від кримського хану з вимогою сплатити данину. Іван Грозний, одягнувши на себе самі лахміття, вийшов на зустріч з послами і сказав: «Бачите, у що я одягнений? Ось що зробив зі мною ваш хан! Все моє царство полонив і казну забрав, не можу я нічого дати вашому царю!»

Запитання

1. Як ви вважаєте, у чому полягали справжні причини такої дивної поведінки Івана Грозного?
2. Чому він мав розіграти подібну сцену?

Іван Грозний та литовські послы

Іншого разу Іван Грозний вирішив познущатися над литовськими послами. Він одягнув литовську шапку на свого шута й звелів йому по-литовськи вклонитися. Коли шут не зумів виконати наказ царя, цар сам вклонився й вигукнув: «Гойда, гойда!»

Запитання

- Як, ви вважаєте, яке враження справила подібна поведінка царя на представників Литовської держави?

Про листи Івана Грозного

Досить часто у своїх листах Іван Грозний принижувався перед адресатами. У своєму листі до Стефана Баторія від 1 жовтня 1571 р. він дозволив собі знущатися над незнатним походження Баторія і водночас, удаючи покірність, заявляти, що, як «Іезекія писав Сінахерему: «Це раб твій, Господи, Іезекія», так і я до тебе, Стефане, звертаюсь: «Це раб твій, господи, Іван! Невже я тебе не задовольнив своєю покірністю?»

Запитання

1. Чому, на вашу думку, Іван Грозний у своїх листах вдався до такого принизливого тону?

2. Якими були відносини на той час між Московською державою і Великим князівством Литовським?

Опричнина

У 1574 р. Іван Васильович посадив на царський престол в Москві Симеона Бекбулатовича, а сам назвався Іваном Московським й вийшов з Кремля, оселившись на околицях міста. Віддаючи всі царські почесті Симеону, сідав подалі від «царя» разом з боярами. У своїх зверненнях до Симеона постійно принижував словами, які на той час застосовувались у чолобитних. Інколи у цих зверненнях він просив Симеона дозволити йому «перебрати людей», тобто здійснити масові страти.

Запитання

1. З якою метою Іван Грозний вдавався до такої поведінки?
2. На що та на кого вони були розраховані?

Жарти Івана Грозного

Микита Голохвастов разом зі своїм сином став монахом й прийняв чернечий сан. Але й це не врятувало його. Зі словами «Він... ангел: йому необхідно на небо потрапити» цар наказав його стратити.

Страта Бомеліуса

Елізіус Бомеліус, англійський лікар й авантюрист, перебував при дворі Івана Грозного як астролог, а часом і кат. Так, у 1572 р. він за наказом царя отруїв близько сотні опричників. Бомеліус користувався великим впливом при дворі, його вважали улюбленцем царя, що дозволило йому нажити великий статок та переправити його до Англії. Цар радився з Бомеліусом щодо можливості отримати притулок в Англії та одруження на королеві Єлизаветі. Бомеліус обдурих царя, заявивши, що королева ще дуже молода і здатна народити дітей.

Брехню Бомеліуса досить швидко викрили, на нього посипались доноси про те, що він секретно листується з королями Швеції й Польщі. Кінець аванюриста був жахливим. Іван Грозний не тільки спостерігав за тортурами, але й особисто брав у них участь. Досить швидко Бомеліус зізнався не тільки в тому що робив, але навіть у тому, до чого не був причетний.

Спочатку лікарю випустили кров, а потім живцем спалили на вогнищі. Більшість бояр відкрито раділи його смерті, оскільки він дуже багато про них знав.

Запитання

- Чому Іван Грозний був прихильним до таких людей, як Бомеліус?

Цариця Московії

У 1583 р. російський посол О. Писемський прибув до Англії для переговорів про одруження Івана Грозного з племінницею королеви Єлизавети Мері Гастінг, доньки лорда Генрі. Посол зустрічався з леді Гастінг і залишився задоволений її зовнішніми даними. Для подальших переговорів до Москви було направлено англійського посла Джера Бауса, але його переговори з царем були перервані смертю останнього. У подальшому друзі й близькі леді Мері прозвали її царицею Московії.

Запитання

- Як ви вважаєте, чи можна всерйоз сприймати плани Івана Грозного щодо одруження на племінниці англійської королеви Єлизавети?

Генріх IV

Король Франції (13 грудня 1553 — 14 травня 1610 р.), перший з династії Бурбонів. Смертельно поранений, Генріх III наказав своїм прихильникам присягнути на вірність Генріху III Бурбону, наваррському монархові. Проте щоб посісти королівський трон, йому довелося вести тривалу боротьбу. 25 липня 1593 р. Генріх Наваррський прийняв католицизм і вже 22 березня 1594 р. вступив до Парижа (із цього приводу Генріху IV приписується вислів «Париж вартий меси»). У 1595 р. Папа Римський дарував Генріху відпущення гріхів, знявши з нього анафему. Щоб припинити міжконфесійну ворожнечу, Генріх IV 13 квітня 1598 р. підписав Нантський едикт, який дарував свободу віросповідання протестантам. Невдовзі після цього війни гугенотів закінчилися.

14 травня 1610 р. був убитий Равальяком.

Діяльність Генріха IV, що прагнув добробуту і миру для підданих, значною мірою відповідала потребам народу, в пам'яті якого Генріх Наваррський залишився як «добрий король Генріх». На початку XVIII ст. в епічній поемі Вольтера «Генріада» короля зображено ідеальним героєм, що правив Францію «і по праву завоювання, і по праву народження».

Віра і влада

Коли Генріх не міг заснути через те, що йому вкотре належало змінити свою віру, один із його придворних Луї де Крїйон сказав королю: «Повірте, Ваша Величносте, це просто смішно ламати собі голову над тим, чи приймати віру, яка принесе вам владу!»

Запитання

1. Коли, на вашу думку, відбувалася ця розмова?
2. Чи дослухався король Генріх поради свого придворного?

Я переселяюся до тебе!

Де Невер, один із вельмож, Генріха IV, замислив збудувати неподалік від Лувра для себе новий палац. Генріх IV вважав його надто розкішним, щоб він міг бути побудованим поблизу Лувра, й одного разу сказав де Неверу, показуючи на новобудову: «Племіннику, я переселюсь до тебе, коли будівництво буде закінчено». Невідомо з якої причини, але невдовзі будівництво палацу зупинилось.

Запитання

1. Як ця історія характеризує владу короля Франції?
2. Як ви вважаєте, чому будівництво палацу де Невера припинилося?

Нехай співають!

Герцогиня де Бар, сестра короля, мала право запрошувати до Лувру проповідників, але співати псалми їм у королівській резиденції не дозволялося.

Одного разу, коли Генріх IV прийшов до сестри й став із нею про щось розмовляти, група придворних через це мала чекати на герцогиню. Агріппа д'Обіньє зайшов до герцогині і на питання короля відповів: «На герцогиню вже давно чекають, Ваша Величність!» Король вирішив, що йдеться про провідників, й тому відповів: «Ну що ж, нехай собі поспівають, якщо їм сумно». Д'Обіньє вирішив пожартувати над королем й передав його слова дворянам, що зібралися. Їх було досить багато, й вони розпочали голосно співати. Здивований король запитав: «Що це?» Коли ж Генріху IV пояснили, що сталося, він звернувся до сестри: «Боже ти мій! Йди швидше до них й нехай вони вже замовкнуть».

Балетні букви

Іншого разу герцогиня де Бар наказала влаштувати балет, де б кожна фігура зображувала букву імені короля. Після вистави вона запитала брата: «Чи помітила Ваша Величність, що всі фігури склали букви Вашого імені?» На це король, зітхнувши, відповів: «Ах, сестро, або ж ви погано пишете, або ж ми не вміємо читати: ніхто не помітив того, про що ви говорите».

Тітка короля

Коли Генріх IV тільки-но вступив до Парижа, того ж дня віддав свою тітку мадам де Монпасье й попросив пригостити його варенням. Тітка здивувалася: «Не інакше, як ви вирішили поглузувати наді мною, сподіваючись, що в мене його вже немає». Король відповів: «Та ні, я просто хочу їсти». Мадам де Монпасье звеліла принести горщик абрикосового варення, поклала його королю і, згідно з етикетом, спробувала скуштувати його першою. Генріх її

зупинив: «Схаменіться, тітонько!» Та здивувалася: «Як? Невже я так мало вчинила поганого у своєму житті? Невже ви мене не підозрюєте?» Король відмахнувся: «Зовсім не підозрюю, тітонько». Мадам де Монпасьє відповіла: «Мабуть, мені доведеться стати вашою служаницею!» З того часу мадам де Монпасьє дійсно стала вірною прихильницею свого племінника.

Запитання

1. Про яке правило придворного етикету ви довідалися з цього анекдоту?
2. Чим було спричинило існування цього правила?

Клептоманія Генріха IV

Розповідають, що Генріх IV був kleptomаном й брав все, що йому потрапляло під руку, але потім всі речі повертав їхнім власникам. З цього приводу Генріх говорив, що якби він не був королем, то його обов'язково б повісили.

Зовнішність короля

Генріх IV не відрізнявся привабливою зовнішністю, особливо порівняно зі своїм попередником королем Генріхом III. Коли мадам де Савіньї вперше побачила Генріха IV, вона навіть сказала: «Я бачила короля, але не бачила Його Величності».

Запитання

- Про які недоліки короля свідчать ці анекдоти?

Поступливість короля

У Фонтенбло, в одному з численних садів цієї королівської резиденції паркан робив виступ, оминаючи сусідній з королівською резиденцією будинок. Власник цього будинку не побажав продати його королю, незважаючи на те, що Генріх IV пропонував за будинок великі гроші, які суттєво перевищували вартість будинку. Попри відмову власника будинку, король не захотів застосовувати щодо нього силу.

Запитання

- Чому ця історія викликала здивування сучасників короля?

Генріх IV і Шарль де Бірон

Маршал де Бірон-молодший (1562–1602) був дуже нахабною людиною і доволі часто говорив, що принци варті тільки того, щоб всіх їх утопити, і що якби не він, то Генріха IV не оминув би терновий вінець. Генріх IV же публічно ніколи не відзначав Бірона за хоробрість, чим сильно дратував маршала, бо був переконаний, що король ніколи не цінував його послуги. У той же час, коли Генріх IV

відрядив маршала де Бірона до англійської королеви Єлизавети, у листі до неї король рекомендував маршала «найбільш сміливим соратником своїх перемог».

Запитання

- Чим пояснити таку дивну поведінку короля?

Освіченість маршала де Бірона

Одного разу Генріх IV помітив в галереї вірш, написаний грецькою мовою, й попросив членів Державної Ради перекласти його. Ті зробили вигляд, що не розчули прохання короля. У цей час повз проходив маршал де Бірон, який пояснив зміст вірша й поспішив залишити місце, не бажаючи видатися більш освіченою людиною, ніж члени Державної Ради. Згідно з придворною модою, необхідно було удавати з себе грубого неука, а не людини, обізнану в науках.

Запитання

- Як цей випадок характеризує найближче оточення короля Генріха IV?

Кардинал Рішельє

Арман Жан дю Плессі, герцог де Рішельє (9 вересня 1585 — 4 грудня 1642 рр.) — французький політичний діяч, кардинал, генералісимус, глава королівської ради (перший міністр Франції) з 1624 р. Допоміг королю Людовику XIII зробити Францію могутньою державою. Він прагнув посилення абсолютної монархії. Рішельє жорстоко розправився з опозицією знаті і гугенотами, проте зберіг релігійну свободу. За межами Франції прагнув установити верховенство в Європі, щоб зруйнувати владу Габсбургів, підтримував шведського короля Густава Адольфа і німецьких князів-протестантів у боротьбі проти Австрії. У 1635 р. втягнув Францію у Тридцятирічну війну. Заснував Французьку академію. Його родич Арман Емманюель дю Плессі, герцог де Рішельє, був одним з розбудовників міста Одесса.

Посвячення в єпископи

У 1607 р. Жан Арман дю Плессі, майбутній кардинал де Рішельє, вирушив до Рима, щоб отримати посвячення в єпископи. Римський Папа Павло V (1552–1623) запитав його, чи виповнилося йому вже 25 років, чого вимагали канонічні правила. На це запитання Жан Арман рішуче відповів: «Так». Насправді на той час йому було лише 23 роки. Після церемонії посвяти він отримав титул єпископа Люсонського й попросив у папи сповіді, де зізнався в брехні. Папа дав йому відпущення гріхів, й увечері того ж дня сказав французькому послу Маленкуру: «Цей юнак стане великим пройдисвітом!»

Запитання

1. Як цей випадок характеризує моральні принципи майбутнього кардинала Франції?
2. Чи збулося пророцтво Папи Римського?

Єпископ Люсонський й убивство маршала д'Анкра

Марія Медічі та її фаворити, Леонора Галлігай та її чоловік Кончіно Кончіні, який отримав звання маршала д'Анкр, фактично усунули молодого короля від управління державою. Людовік XIII разом із своїми друзями де Люїном і де Вітрі вирішили убити маршала д'Анкра, що вони й зробили 26 квітня 1617 р. на Луврському мості. Єпископ Люсонський (Ришельє) отримав свій сан завдяки зусиллям Леонори Галлігай й Кончіно Кончіні і на той час обіймав посаду державного секретаря. Близько 11 год. вечора єпископ Люсонський отримав пакет, в якому повідомлялося, що маршала д'Анкра буде вбито наступного ранку о 10 годині. Повідомлялися усі деталі змови: місце, склад змовників, — так що було зрозуміло, що лист написаний одним із змовників. Отримавши цього листа, єпископ пішов спати, й вийшов вранці зі своєї спальні об 11 годині. Перше, про що його повідомили, це була звістка про вбивство маршала д'Анкра. Пізніше Леонора Галлігай, звинувачена у відьомстві, була спалена на вогнищі, а Марія Медічі вислана у замок Блуа.

Запитання

- Якими мотивами керувався Ришельє, не запобігши змові?

Титул кардинала

Марія Медічі перебувала у вигнанні в Блуа. Бачачи, що король не має наміру повертати її до Парижа, вона 22 лютого 1619 р. виїхала із замку й повільно вирушила в бік столиці. Жан Арман дю Плессі, тоді вже єпископ Люсонський, був зобов'язаний своїй посаді королеві-матері. Але у цій інтризі він діяв вже на боці короля. Подробиці не зовсім відомі, але він дуже багато роз'їжджав країною й зустрічався з різними людьми. До Марії Медічі приєдналися невдоволені принци, і їм вдалося зібрати велике військо. Але в битві поблизу мосту Се повстанці були розбиті, після чого королева-мати підкорилася сину, й вони примирилися. Через деякий час король відправив посла до Рима, доручивши просити у нового Папи Григорія XV (1554–1623) першої-ліпшої кардинальської шапки для єпископа Люсонського, щоб догодити королеві-матері. 5 вересня 1622 року Жан Арман дю Плессі отримав червону шапку й прийняв титул та ім'я кардинала Рішельє.

Запитання

- Як, згідно з цим історичним анекдотом, Рішельє став кардиналом?

Влада кардинала Рішельє

Король Людовік XIII досить часто обіцяв старому архієпископу Бертрану де Шо кардинальський титул. Коли останній не виконав своєї обіцянки, архієпископ вигукнув: «Ах, панове! Якщо б король був у милості, я б давно став би кардиналом!»

Запитання

- Як цей історичний анекдот показує, кому насправді належала влада в державі?

Підвіски королеви

Відома з романів історія з підвісками має цілком реальну основу. Дійсно, від'їжджаючи із Франції, герцог Бекінгем отримав на згадку від Анни Австрійської 12 алмазних підвісок. Рішельє, дізнавшись, вирішив скористатися з цього, щоб скомпрометувати королеву, й наказав своїй шпигунці леді Кларік зрізати на балу дві підвіски й надіслати їх йому. Але герцог одразу ж помітив їх відсутність й зрозумів, що це не проста крадіжка. Він негайно віддав наказ, який забороняв усім суднам залишати Англію. Тим часом його власний ювелір виготовив копії вкрадених підвісок, які були надіслані спеціальним кораблем до порту Кале. Таким чином королева мала на руках увесь комплект підвісок значно раніше, ніж отримала запрошення короля на бал паризьких старійшин. Ось чому королева була такою спокійною в цій історії, а інтрига Рішельє зазнала провалу.

Змова братів короля

Незадоволені впливом кардинала Рішельє на короля, його брати Олександр Бурбон, Лу XIII та герцог Вандомський об'єдналися з герцогом Анжуйським, рідним братом короля й спадкоємцем престолу, поки у короля не було дітей, й організували змову з метою убити кардинала. Але один із змовників повідомив про все кардинала, а кардинал, у свою чергу, передав інформацію королю. Змовники нічого не підозрювали, й кардинал мав можливість раптово їх схопити. Тим часом Олександр Бурбон прибув до короля, щоб випросити у нього посаду адмірала флоту. Король і кардинал прийняли його доброзичливо, але порадили, аби уникнути всіх непорозумінь, щоб герцог Вандомський зустрівся з королем в Блауа під час полювання й надав свої пояснення. На зауваження Олександра Бурбона про побоювання його брата король заявив: «Нехай сміливо приїжджає! Я даю йому моє королівське слово, що йому не зроблять більше зла, ніж вам». Олександр Бурбон не зрозумів натяку, оскільки був переконаний, що королю не відомі імена змовників. Брати з'явилися в Блауа, їх прийняв король, а о третій годині ночі їх заарештували і відправили під арешт в замок Амбуаз. Король дотримав свого слова.

Рішельє і де Бетюн

Після розправи Рішельє над принцями граф де Суассон вирішив не чекати своєї черги й під приводом подорожі для зміцнення здоров'я переправився через Альпи й оселився в Турині. Кардинал не міг там його дістати, але намагався будь-що принизити і написав французькому послу в Римі де Бетюну, щоб при папському дворі графу де Суассону відмовили в титулі «його високість». Де Бетюн на цю пропозицію всесильного міністра спокійно відповів: «Якщо граф винен, його потрібно судити й покарати, якщо він невинний, не варто принижувати його, принижуючи тим самим честь нашої корони. Я швидше залишу свою посаду, ніж стану знаряддям такої помсти». Після такої відповіді кардинал залишив графа в спокої.

Людовік XIII

Король Франції та Наварри (27 вересня 1601 — 14 травня 1643 рр.).

Людовік XIII був найстаршою законною дитиною короля Генріха IV та Марії Медічі. Йому довелося зростати з позашлюбними дітьми свого батька, що йому не подобалося і позначилося на його особистості. Відомості про дитячі роки дофіна збереглися найповніше у щоденнику його лікаря Еруара, які свідчать нам про досить розпусну атмосферу королівського двору.

У 1609 р. він переїжджає до Лувра, де на вимогу батька мав готуватися до управління державою. Він отримав досить зверхне виховання від свого наставника Жюлія де Сувре. Людовік мало цікавився латиною та письмом. Найбільше його приваблювали полювання та музика. До того ж він був гарним вершником. Він став королем в 1610 р. у віці восьми з половиною років після вбивства Генріха IV. Через те що він ще не досяг повноліття, мати ставала його регентом, поки королю не виповниться тринадцять років. Але через своє владолюбство Марія Медічі відмовлялася поступатися синові владою, тому Людовік XIII почав самостійно правити лише у п'ятнадцять років. Марія Медічі уклала союз з Іспанією, домовившись про шлюб короля з інфантою Анною Австрійською, донькою короля Іспанії Філіппа III Габсбурга. Шлюб був укладений 9 листопада 1615 р.

Цей шлюб викликав занепокоєння у дворян-гугенотів. Багато знатних гугенотів почали залишати двір і готуватися до громадянської війни, але королеві-регентші вдалося з ними домовитися. Після досягнення повноліття Людовік XIII підтвердив Нантський едикт і скликав Генеральні штати, які не мали особливого значення. Цей період характеризується боротьбою аристократичної опозиції з посиленням абсолютизму. Голова аристократів принц

Генріх II Конде був ув'язнений в Бастилії фаворитом Марії Медічі Кончіні — маршалом д'Анкром. Але 24 квітня 1617 р. з відома короля Кончіні був застрелений, а трохи пізніше королева Марія Медічі була зіслана в Блуа.

Після того як Людовік XIII почав самостійне правління в 1617 р., він перебував під впливом свого фаворита та наставника герцога Люїня, який був на 23 роки старшим за короля. Королева-мати в 1619 р. втекла з Блуа і підняла армію проти сина, але повстання було придушене. Король помирився з матір'ю, і за Ангулемським договором від 30 квітня 1619 р. вона отримала Шинон та Анжер, але без права засідати в Раді. Невдоволена своєю роллю Марія Медічі почала громадянську війну, яка закінчилася її поразкою при Понт-де-Се у серпні 1620 р., де король особисто командував своєю армією. Прагнучи примирення з матір'ю, Людовік XIII дозволяє їй повернутися до Парижа. Проте вона висуває умову, що повернеться лише тоді, коли до складу Королівської ради буде включено її тодішнього фаворита — єпископа Люсонського Рішельє, на що король дав згоду.

У 1624 р. король призначив Рішельє першим міністром. Ставши згодом кардиналом, він зосередив у своїх руках усі важелі управління королівством. Діючи задля об'єднання держави та зміцнення влади короля, він відбирає в 1628 р. у гугенотів їхній останній форпост — Ла-Рошель, а у 1629 р. своїх привілеїв були позбавлені протестанти Лангедока. Король помилував усіх захисників Ла-Рошелі, що залишилися у живих, і підтвердив релігійні свободи. Завдяки дипломатичній політиці Рішельє Франція успішно захистила свої інтереси в Тридцятирічній війні, не допустивши перемоги іспанських та австрійських Габсбургів.

Будучи побожним, Людовік XIII в 1638 р. присвятив Францію Богоматері. Король піклувався про розвиток мистецтва у Франції, хоча назвати його меценатом важко. Він допомагав художникам відвідувати для навчання Італію. Людовік XIII запросив великих художників Ніколя Пуссена та Філіппа де Шампена прикрашати Лувр. Кардинал Рішельє помер за декілька місяців до смерті короля, а його спадкоємцем став кардинал Мазаріні, який досяг вершини могутності під час регенства Анни Австрійської.

Народження Людовіка XIII

Через декілька днів після народження Людовіка XIII шведський посол у своєму листі писав міністру Оксенштерну: «Дофін змінив уже трьох годувальниць, тому що через нього у них зникло молоко, до того ж він їх ще й кусає. Нехай сусіди Франції остерігаються цього молодого хижака».

Весілля Людовіка XIII

Весілля Людовіка XIII і Анни Австрійської відбулося 25 листопада 1615 року в Бордо. Після церемонії наречені пробули разом всього лише п'ять хвилин. Справа в тому, що дофіну на той час виповнилося лише 15 років, самій же Анні Австрійській тільки 13.

Людовік XIII і герцог Басомп'єр

Людовік XIII ніколи не збирався повертати свою матір з вигнання, все його оточення було вороже налаштоване щодо Марії Медічі, тому активно створювало у свідомості молодого короля образ злісного ворога. Одним з небагатьох винятків був герцог Басомп'єр (1579–1646), колишній коханець Марії Медічі. Одного разу він зайшов до кімнати короля й застав того тоді, коли останній сурмив у мисливський ріг. Басомп'єр звертаючись до Людовіка, сказав: «Ваша Величносте, Ви даремно з таким завзяттям займаєтесь цією справою. Вона втомлює груди, і це стало причиною смерті Короля IX». Молодий король поклавши руку на плече герцога, сказав: «Помиляєтесь, Басомп'єре! Він помер не від цього. Причиною його смерті була сварка з королевою Катериною, його матір'ю. І те, що він вигнав її, а потім знову повернув, і стало причиною його смерті. Якщо б він виявив розсудливість, то залишився б живим».

Запитання

- Що мав на увазі Людовік XIII?

Жалісливість Людовіка XIII

Під час облоги Ла-Рошелі стався такий інцидент. В обложеному місті, мешканці якого жорстоко потерпали від голоду, прихильники короля вирішили відокремитися від інших співгромадян, вийти з фортеці і здатися на милість короля. Мешканці міста з радістю випустили усіх бажаних, і процесія з декількох сотень людей вирушила до табору короля, благаючи про милосердя і хліба. Побачивши цю процесію, Людовік XIII наказав роздягнути всіх чоловіків, а на жінках залишити тільки нічні сорочки й погнати весь натовп роздягнених людей батогами до фортечних мурів. Троє діб нещасні люди простояли біля стін міста, потерпаючи від голоду та холоду, доки мешканці фортеці не пожаліли і не пустили їх до міста.

Запитання

- Як цей історичний анекдот характеризує особисті якості французького короля?

Людовік XIV

Французький король, «король-сонце» (5 вересня 1638 — 1 вересня 1715 рр.), успадкував владу від свого батька Людовіка XIII.

Його матір'ю була Анна Австрійська. Від народження його називали Богомданом, оскільки вважали даром небес (протягом 22 років у Людовіка та Анни не було дітей). Офіційно Людовік був коронований 7 червня 1654 р. в Реймсі. Але до 1661 р. країною керував кардинал Джуліо Мазаріні. Пізніше Людовік дістав абсолютну владу, сформулювавши своє кредо: «Держава — це я». На престолі Франції король перебував 72 роки. За цей час він пережив трьох дофінів — власного сина, онука та правнука. Під час свого правління він вів кілька невдалих воєн за іспанську спадщину: 1667–1668, 1672–1678, 1688–1697 і 1701–1713 рр. Помер Людовік XIV 1 вересня 1715 р. від рани, отриманої на полюванні. Наступником короля став його правнук Людовік XV.

Пророцтво Кампанелли

6 вересня 1638 р. у Людовіка XIII народився довгоочікуваний нащадок, чому раділи в усій Франції, а особливо у Парижі. Всіх дуже хвилювало майбутнє цієї дитини, для чого запросили астрологів. Найбільш відомим з них на той час був Кампанелла, але він перебував у в'язниці в місті Мілані. До в'язниці його запроторила італійська інквізиція, але кардинал Рішельє був настільки впливовою людиною, що зумів його звільнити. Кампанелла прибув до Парижа, постав перед очима королівської родини й двічі оглянув дитину, але не наважився зробити пророцтво щодо його майбутнього. Нарешті, не витримавши тиску з боку королеви, написав наступне: «Цей малюк буде дуже пихатим і марнотратним, як Генріх IV; але, разом з тим, матиме багато клопоту під час свого царювання, яке буде довгим й частково успішним, але під кінець буде нещасним, що й стане причиною заворушень в релігії та державі».

Запитання

1. Чи збулося пророцтво астролога?
2. Вашу думку проілюструйте конкретними історичними фактами.
3. Як ви вважаєте, цей історичний анекдот було складено за життя чи після смерті Людовіка XIV?

Зміни у розмірах королівства

У XVII ст. французькі вчені провели величезну роботу зі складання більш точних карт держави, використовуючи метод підрахунку довготи місця. На їхній подив було встановлено, що територія Франції значно менших розмірів, ніж вважалось раніше. Роздратований цією новиною Людовік XIV вигукнув: «Ці вчені зуміли зменшити територію Франції краще, ніж мої генерали змогли її збільшити!»

Придворні про короля Людовіка XIV

Кінець царювання Людовіка XIV був затьмарений чисельними поразками французьких військ під час війни за іспанську спадщину. Це були поразки під Турином, Уденардом, Мальплаке, Рамільї і Гохштедом у 1706, 1708, 1709 рр. У цей час придворні весь час повторювали: «Проте король почувається добре, а це головне».

Запитання

1. Як можна пояснити цю фразу?
2. Який вона має прихований зміст?

Чужий король

Коло одного разу Людовік XIV небезпечно захворів, лорд Болінброк (1678–1751) висловив хворому щире співчуття. Здивований король звернувся до нього: «Я дуже зворушений Вашою увагою, тим більше, що ви, англійці, не дуже любите королів». Болінброк відповів: «Ваше Величносте, в цьому ми схожі на тих чоловіків, які не дуже люблять своїх дружин, проте намагаються сподобатися дружинам своїх сусідів».

Запитання

1. Чим відрізнявся державний устрій Англії від державного устрою Франції часів правління Людовіка XIV?
2. Які події з історії Англії згадав французький король?

Людовік XV

Французький король (15 лютого 1710 — 10 травня 1774 рр.). Офіційне прізвисько «Улюблений». До історії він увійшов як король-бабій. Справжню «славу» Людовіку XV принесла жінка на ім'я мадам де Помпадур. Віддаючи перевагу жінкам замість управління державою та занять військовою справою, він програв Семирічну війну (1756–1763), внаслідок чого Франція втратила ряд колоній, наприклад Канаду і острови у Вест-Індії.

Король і герцог д'Есен

Людовік XV постійно вів війни, які були досить обтяжливими для державного бюджету. Грошей постійно бракувало, тому королю та його міністрам потрібно було вигадувати різні способи поповнення державної скарбниці. Одним із таких способів був заклик короля до французів пожертвувати свої коштовності на утримання армії. Одного разу Людовік XV запитав герцога д'Есена (в майбутньому маршала де Ноайля), чи віддав він уже свої коштовності на монетний двір. Герцог відповів, що ні. Тоді король заявив: «А я свої вже віддав». На це герцог мовив: «Ах, Ваша Величносте! Коли Ісус Христос помирав, він чудово знав, що повернеться до життя».

Запитання

1. На що натякав придворний?
2. Чи були у короля інші способи поповнення державної скарбниці?

Милість короля

Коли маршал де Рішельє (1696–1788) після взяття штурмом практично неприступної фортеці Маон (27 червня 1756 р.) прибув до короля, Людовік XV лише сказав йому: «А чи знаєте, маршале, що мій Лансматт помер?» Так звали старого камер-лакея короля.

Запитання

- Як ця розмова визначила цінності короля?

Непотопляємий міністр

Багато хто дивувався, чому фаворитці короля мадам Дюбаррі так довго не вдавалося усунути зі своєї посади герцога де Шуазеля. Справа в тому, що коли становище герцога ставало хитким, він вирушав до короля з доповіддю й цікавився, як накаже король вчинити з тими п'ятьма-шістьма мільйонами, які він, Шуазель, зумів зекономити і не вважає за необхідне повертати до казначейства. Король чудово розумів, що це означає, і, як завжди, казав: «Поговоріть з Бертеном і передайте йому три мільйони на якісь справи. Решту я дарую вам».

Запитання

1. Яким чином за правління Людовіка XV витрачалися державні кошти?
2. Як, з точки зору права, можна класифікувати дії короля та його міністра?

Сміливий художник

Людовік XV замовив свій портрет художнику Морісу де Латуру (1704–1788). Під час сеансів король часто розмовляв з художником. Підбадьорений увагою короля та його схвальними відгуками про роботу, художник посміливішав й одного разу сказав: «Мені здається, що ваші адмірала не ладять з морем, Ваше Величносте». Король одразу ж став суворовим й різко відповів: «Ось як? Проте з ними ладить мій Верне». (Клод-Жозеф Верне (1714–1789), художник-мариніст)

Запитання

1. Чому після слів художника король змінив різко тон розмови?
2. Що, на вашу думку, не сподобалося королю в словах художника?

Сум короля

У день смерті герцогині де Шатору (1717–1744), фаворитки короля, Людовік XV був дуже засмучений. Свій сум він передав

однією фразою: «Як жахливо, що мені доведеться сумувати ще так довго — я ж житиму, принаймні, років до дев'яноста!» Насправді сумувати королю довелося недовго — він помер на шістдесят четвертому році свого життя.

Запитання

- Чим пояснити таку дивну фразу короля про перспективи власного життя?

Гра з королем

Одного разу Людовік XV грав у карти з маршалом д'Естре (1660–1737). Коли маршал уже програв значну суму грошей й вирішив припинити гру, король нагадав йому: «Але ж у вас залишився ще маєток».

Запитання

- Який висновок про характер розваг французької знаті можна зробити на основі цього історичного анекдоту?

Суперечка

Французький дипломат часів Людовіка XV шевальє де Бутвіль якось посперечався з представниками Женевської республіки. Один з них дуже гарячкував, і шевальє намагався зупинити його запал словами: «Хіба вам невідомо, що я представляю тут короля, мого повелителя?» На це женеvecь одразу відповів: «А вам відомо, що я тут представляю тих, з кими я рівний?»

Запитання

- На яку різницю в політичному устрої двох держав натякав своєму співрозмовнику громадян Женевської республіки?

Смерть Людовіка XV

Після тривалої хвороби до Людовіка XV запросили відомого лікаря Лоррі. У своєму лікарському приписі він застосував слово «мусить». Король був дуже вражений цим виразом, і ще довго повторював: «Мусить! Я мушу!»

Запитання

1. Чому французькому королю не сподобалося слово, яке у своєму приписі застосував лікар?
2. Про яку особливість королівської влади у Франції свідчить цей історичний анекдот?

Петро I

Перший російський імператор (9 червня 1672 — 28 січня 1725 рр.). Юридично обіймав посаду царя Великої, Малої і Білої Русі (1682–1725 рр.), з 1721 р. — також посаду імператора Російської

імперії. На початку правління його владі підпорядковувалися лише землі Московії. Землі козацьких військ — Запорізького, Донського, Яїцького, Уральського та інших — царю не належали.

Молодший син царя Олексія Михайловича. Після смерті свого старшого брата Федора Олексійовича (1682) Петро I та його брат Іван Олексійович були проголошені царями, а їхню сестру Софію Олексіївну призначено регентшею. У серпні 1689 р. після спроби вчинити державний переворот Софію було позбавлено влади і заслано до монастиря. Із цього часу Петро I і став фактично, а після смерті Івана V (1696) і юридично єдиноначальним правителем-монархом.

Петро проводив широкомасштабну завойовницьку зовнішню політику. Московська держава за активної участі козацьких формувань з Малої Русі (України) і Великої Русі (Дону, Яїку, Уралу, Волги) продовжувала розпочату ще за правління Софії війну з Османською імперією як учасник антитурецької Священної ліги (Священна Римська імперія, Австрія, Польща, Венеція, Ватикан), яка завершилася захопленням північного узбережжя Азовського моря й ліквідацією турецько-татарських фортець у нижній течії Дніпра.

У 1697–1698 рр. Петро побував за кордоном (у Німеччині, Голландії, Англії), де знайомився з різними сторонами європейського життя, техніки й культури. Під час Північної війни була створена (на основі рекрутської повинності) велика регулярна армія. У галузі влади й управління: утворено новий вищий орган виконавчої і судової влади Сенат (1711); замість старої приказної системи було створено колегії (1718–1722), кожна з яких відала певною галуззю чи сферою управління і підпорядковувалась Сенату; запроваджено поділ на губернії (1708); реорганізовано вище церковне управління (ліквідація патріархату й утворення Синоду у 1721 р.).

Петро I створив єдину систему поміщицького замлеволодіння з обов'язковою службою дворянства, запровадив нову систему податків, зокрема так зване подушне, видав указ про посесійних селян, за яким власникам заводів дозволялось купувати кріпаків. Практикував масове приписування селян до казенних і приватних мануфактур, мобілізацію селян і міщан до армії для будівництва мостів, фортець, каналів. Петро I вживав енергійних заходів щодо розвитку промисловості (металургійної, суднобудівної, текстильної тощо) і торгівлі за участі і контролю держави (система торговельно-промислових монополій зокрема).

Будь-які прояви політичної опозиції (стрілецький бунт у Москві 1698 р., відомий ще як змова царевича Олексія 1718 р.), соціального і національно-визвольного рухів у різних частинах держави

(Астраханське повстання 1705–1706 рр., Булавінське повстання 1707–1708 рр. на Дону, Башкирське повстання 1717–1718 рр.) жорстоко придушувались. Петро I проводив централізаторську політику обмеження політичної автономії Лівобережної і Слобідської України.

Петро I у Франції

Під час перебування в Парижі Петро I зустрівся з малолітнім на той час французьким королем. Його зустрічали міністри, маршали й представники французького двору, а на ганку сидів король Франції. Після взаємних привітань виникла певна незручність, кому йти першому. Тоді Петро I взяв короля на руки й пішов з ним, при цьому говорячи: «Тепер я несу на своїх руках всю Францію!».

Петро I й полонені шведи

Після Полтавської битви Петро I запросив полонених шведських офіцерів до свого столу. Серед численних тостів Петро I проголосив: «П'ю за здоров'я моїх вчителів у військовому мистецтві!». Шведський фельдмаршал Рейншильд запитав, кого імператор має на увазі. Петро I відповів, що він має на увазі шведів, у тому числі присутніх за цим столом. Рейншильд на це зауважив: «Ваша імператорська величносте! Ви дуже невдячні, якщо так зле вчиняєте зі своїми вчителями». Петру I так сподобалася відповідь Рейншильда, що він звелів йому повернути шпагу.

Петро I в Англії

Коли Петро I був в Англії, він переважну частину свого часу вивчав кораблебудування й мистецтво навігації. Король Вільгельм Оранський дуже дивувався такому завзяттю російського царя у не зовсім царських справах, але ставився до цього з розумінням. Він подарував Петру яхту й влаштував на його честь морські маневри. Петро був настільки цим захоплений, що сказав: «Якщо б я не був російський царем, то я б хотів бути англійським адміралом!»

Запитання

- Чому король Англії був здивований захопленням свого «колеги»?

Царський обід

Петро I надавав перевагу обідам, що відбувалися в колі родини. Імператор полюбляв російську кухню. На його столі були щі, каші, качка в кислому соусі та овочі. Він дуже полюбляв лімбурський сир, до якого звик, перебуваючи в Європі. Перед обідом випивав рюмку анісової водки, а під час власне обіду пив угорські й мозельські вина. За обідом йому прислужував тільки один денщик. Петро I

не любив численної прислуги, й називав їх «шпигунами, які погано чують, а ще гірше переказують почуте».

Запитання

- Про які звички російського царя можна дізнатися з цього історичного анекдоту?

Петро I й вартові

Взимку на річці Нева виставлялася варта, щоб після того, як настане темрява, не пропускати нікого ні до міста, ні з міста. Одного разу Петро I вирішив сам перевірити варту. Під'їхавши до одного вартового, він удав з себе купця, що загуляв, й попросив вартового пропустити його, пропонуючи за пропуск гроші. Вартовий категорично відмовився його пропускати, хоч цар пропонував йому 10 карбованців (великі на той час гроші). Вартовий, врешті-решт, почав погрожувати тим, що вимушений буде його застрелити. Петро I пішов до іншого вартового. Той пропустив царя за 2 карбованці.

Наступного ранку було оголошено наказ по полку: продажного вартового повісити, а отримані ним гроші просвердлити й почепити йому на шию. Іншого вартового було наказано підвищити до чину капрала й нагородити його десятьма карбованцями.

Запитання

1. Як ви вважаєте, чи відбулася ця історія насправді?
2. Які аргументи ви можете навести на користь вашої думки?

Петро I та адміралтейська колегія

Про Петра I відомо, що він служив і в армії, і на флоті. В усіх місцях він розпочинав з найнижчих звань і, наприклад, на флоті дослужився до звання контр-адмірала.

Одного разу на флоті виявилось вільним місце віце-адмірала. Контр-адмірал Петро попросив адміралтейську колегію призначити його на це місце, при цьому він описав свою попередню службу на флоті. Колегія уважно вивчила справу й кандидатури всіх претендентів. На вільну посаду було рекомендовано іншого контр-адмірала, у якого був більшим стаж служби на флоті й більше заслуг. Цар відреагував на рішення адміралтейської колегії так: «Члени колегії вчинили справедливо й вчинили вірно. Якщо б вони були настільки підлими, що надали б цю посаду мені, то були б покараними».

Запитання

1. Як ви вважаєте, чим керувалися члени адміралтейської колегії, відмовившись задовольнити прохання царя?
2. Чи могли знати члени адміралтейської колегії про забаганки Петра I?

Справа про дуелі

Дуелі дворян у Російській державі стали винятковим явищем після одного випадку, що стався в Москві. Петру I повідомили, що полковник Бодон, прапорщик Крассау й капітан Сакс зі своїм слугою вбили на дуелях декількох чоловік. Цар взявся особисто розслідувати цю справу. Установивши винуватість цих осіб, виніс вирок. Полковнику Бодону відрубали голову, прапорщика Крассау було повішено. Страти уник тільки капітан Сакс, за якого заступився Меншиков. Сакса було пожиттєво ув'язнено. Слуга Сакса отримав 30 ударів батоном, після чого й помер.

Запитання

1. Як ви вважаєте, чому так суворо було покарано дуелянтів?
2. Назвіть історичного діяча Франції, який так само, як і Петро I, боровся проти дуелей?

Хоббі царя

Відомо, що Петро I дуже любляв видаляти у свого оточення хворі зуби, й горе було тим, хто жалівся в присутності царя на зубний біль. Але коли одного дворянина Петро хотів покарати за якусь провину, той скористався з пристрасті царя. Він з'явився до царя, притискаючи до щоки хустину. Цар поцікавився, чи не болить у того зуб, запропонував його видалити і зробив це дуже швидко. Задоволений своєю справою, цар розпочав дорікати дворянину, але той кинувся в ноги царю й про все йому розповів. Але Петро I був настільки задоволений зробленою операцією, що обмежився лише зауваженням дворянину, після чого його відпустив.

Суворов

Відомий російський полководець (13 листопада 1730 — 18 травня 1800 рр.) — граф Римницький (1789), князь Італійський (1799). Один із засновників російської військової справи, генералісимус (1799) російських наземних та морських сил, генерал-фельдмаршал австрійських та сардинських військ. За все життя не зазнав жодної прямої поразки. Кавалер усіх російських та багатьох іноземних військових орденів.

Дитинство Олександр Васильович провів у батьківському маєтку в селі. Він зростав слабким, часто хворів. Через слабкість здоров'я батько готував сина до цивільної служби. Проте з дитячих років хлопчик виявив потяг до військової справи і, користуючись багатю батьківською бібліотекою, вивчав фортифікацію, військову історію, артилерійське справу. Окрім військових дисциплін вивчав також математику, філософію, історію. Вирішивши

стати військовим, Суворов почав гартуватися і займатися фізичними вправами.

Улюбленець Катерини II, Суворов після того, коли на престол заступив Павло I, одразу потрапив у немилість. Він рішуче виступив проти насадження у військах пруських порядків, за що у лютому 1797 р. був відправлений у відставку і засланий до маєтку Кончанське Новгородської губернії.

Проте у лютому 1799 р. у зв'язку з утворенням 2-ої антифранцузької коаліції за участі Росії, Павло I на прохання союзників призначив Суворова головнокомандувачем російських військ і відрядив його до Італії. Під час походу 1799 р. війська під командуванням Суворова розгромили французьку армію на річках Адда і Треббія при Новині, звільнивши від них всю Північну Італію. Направлений до Швейцарії для з'єднання з корпусом Римського-Корсакова, Суворов узяв перевал Сен-Готард і Чортів міст, але російський корпус на цей час уже був розбитий, і армія Суворова опинилася в оточенні французів. Суворов зумів з боєм вирватися з оточення. Своєї мети швейцарський похід не досяг, проте Суворов продемонстрував у важких умовах альпійського переходу, на що здатні російські солдати, і отримав найвище військово-ве звання — генералісимус.

У жовтні 1799 р. Павло I розірвав союз з Австрією і відкликав війська Суворова до Росії. Походи 1799 р. підірвали сили 70-річного полководця, і у квітні 1800 р. Суворов хворим повернувся до Петербурга. Життя Суворова було важким, він неодноразово був поранений, зазнав лиха і образ. Негаразди переносив мужньо, його прямий характер не дозволяв миритися з несправедливістю.

Перший чин Суворова

Суворов розпочав свою військову службу рядовим за царювання імператриці Єлизавети Петрівни. Своє перше підвищення він отримав не на полі битви, а відбуваючи караульну службу.

Влітку 1749 р. Суворов стояв на своєму посту. Він так спритно віддавав честь при проходженні імператриці, що вона зупинилася біля нього і поцікавилася, як його звать. Почувши відповідь, імператриця спитала, чи не родич він генералу Василю Івановичу Суворову. Дізнавшись про те, що він його батько, імператриця витягнула срібний карбованець і простягла його Суворову, але той відмовився брати карбованець, посилаючись на те, що на посту заборонено брати гроші. Єлизавета похвалила вартового, а карбованець поклала на землю біля його ніг, звелівши його забрати після зміни караулу. Наступного дня Суворов був удостоєний звання капрала, а срібний карбованець імператриці Суворов зберігав до кінця життя як першу свою нагороду.

Поліньяк у Суворова

Одного разу у Варшаві до Суворова прибув герцог де Поліньяк й наказав негайно повідомити про себе. Суворову не дуже сподобалася така поспішність герцога, й він більше години не виходив зі свого кабінету. Раптом він вибіг зігнувшись з кабінету в приймальню, де вже зібралося чимало людей, з криками:

«О, проклята колька! Вона на цілу годину вас затримала. Як мені це прикро!». Розпочалася бесіда з герцогом, під час якої той сплюнув в платок. Суворов відскочив від герцога і почав харкати й плювати на підлогу. Денщик Суворова взяв у герцога платок щоб його випрати, а йому подав чистий. Полковник Тищенко увесь цей час окурював герцога з усіх боків кадильніцею з ладаном. Герцог спокійно спостерігав за всіма цими маніпуляціями, що дуже сподобалося Суворову. Згодом вони навіть приятилювали.

Запитання

- Як би ви пояснили таку ексцентричну поведінку відомого полководця?

Рубай дрова!

Суворов завжди подавав милостиню жебракам та калікам, але коли милостиню у нього попросив здоровий чоловік, Олександр Васильович звелів купити його сокиру: «Рубай дрова: не помреш з голоду».

Ліки для Суворова

Один лікар порадив Суворову поїхати за кордон на теплі води, чим дуже роздратував Суворова. Той обурився: «Помилуй, Боже! Що це ти вигадав? Посилай туди здорових багатіїв, гравців, інтриганів й усяку нечисть. Там вони нехай купаються в болоті, — а я дійсно хворий. Мені потрібна молитва; в селі: хата, баня, каша і квас».

Запитання

- Як ставився до лікування за кордоном дворянської знаті дотримувався Суворов?

Нагорода за взяття Ізмаїла

За взяття Ізмаїла Суворов отримав звання підполковника гвардії й право на власний розсуд нагородити одну людину хрестом Святого Георгія третього ступеня. Суворов був дуже ображений тим, що практично всі учасники штурму залишилися без нагород. На військовій раді вирішували, кого нагородити орденом. Вирішили запропонувати цю нагороду самому Суворову. Суворов відповів:

«Я не заслужив цієї нагороди. А ось, панове генерали й офіцери, я маю людину, яка насправді є героєм. Ця людина хоробро написала мені наказ: йти на штурм! А я що? Я тільки підписав!»

Й Суворов одягнув орден на свого писаря Івана Куріса. Коли Катерина II дізналася про цей вчинок, вона довго сміялася, а потім нагородила як самого Суворова, так і все його військо.

Суворов і Тучков

Після закінчення російсько-турецької війни Микола Тучков, який відповідав за інженерне забезпечення військ, привітав Суворова з перемогами й вибачився за те, що не надав йому вчасно детальних карт місцевості. Суворов швидко зайшов до свого кабінету, виніс звідті згорнуту в трубку карту Європи й розстелив її перед Тучковим.

Суворов і Зубов

Одного разу Суворов прибув з візитом до нового фаворита Катерини II Платона Зубова, який доводився йому родичем. Зубов зустрів фельдмаршала не у формі, а в домашньому костюмі. Суворов сприйняв це як неповагу до себе. Коли наступного дня Зубов приїхав до Суворова з візитом, той зустрів його в спідній білизні. А прибутім при цьому він коротко пояснив: «Vice versa» (все навпаки).

Суворов на засланні

На початку царювання Павла I Суворова було відсторонено від командування військами. Причиною цього стали військові нововведення Павла I. Коли було надіслано наказ про введення нової військової форми пруського зразка, Суворов публічно свою думку висловив у такий спосіб: «Пудра не порох, буклі не гармати, коса не тесак: я не німець, а природний русак!»

Катерина II

Катерина Олексіївна Романова, ім'я за народженням: Софія Августа Фредеріка Ангальт-Цербст-Дорнбург (2 травня 1729, Штетін, Пруссія — 17 листопада (6 листопада за старим стилем) 1796, Санкт-Петербург) — російська імператриця (1762–1796) дому Романових. Дружина (вдова) імператора Петра III, мати імператора Павла I.

У 1762 р. Петро III став імператором. Через 6 місяців його вбили внаслідок змови, про яку знала його дружина. Заступивши на престол, вона одразу широко виявила свої таланти державного діяча.

Провела реорганізацію Сенату (1763), церковну реформу (секуляризацію земель) (1763–1764), скасувала гетьманство в Україні (1764). За її правління відбулася Селянська війна 1773–1775 рр. під проводом О. Пугачова. За Катерини II внаслідок російсько-турецьких воєн 1768–1774 та 1787–1791 рр. Російська імперія розширила свої кордони та закріпилася на Чорному морі, приєднала Північне Причорномор'я, Крим, Кубань. Прийняла під російський протекторат Картвело-Кахетинське царство (Східну Грузію, 1783).

У період її правління за активної участі Росії відбулися три розділи Речі Посполитої (1772, 1793, 1795). Листувалася з Вольтером та іншими діячами французького Просвітництва. Епоха царювання Катерини II в російській і європейській історіографії Нового часу дістала назву «освіченої монархії» і вважається «золотим віком» російського дворянства.

Грамоті народу не бувати!

Катерина II відмовилася затверджувати надісланий їй проект сільських шкіл й написала московському генерал-губернатору графу Петру Салтикову (1698–1772): «Пане фельдмаршале, простий народ не потрібно навчати. Якщо він матиме ж стільки знань, як Ви та я, то не стане вам коритися, як це відбувається зараз».

Запитання

- Як слова Катерини II співвідносяться зі званням «освічена імператриця», яким удостоїли її французькі просвітителі?

Під час коронації було спокійно

Князь Петро Долгорукий (1816–1868) на підставі архівних матеріалів стверджував, що під час коронації Катерини II в Москві звичайних вигуків «ура» не було чути, а саму імператрицю зустріли дуже холодно.

Запитання

1. За яких обставин Катерина II стала російською імператрицею?
2. Як до цього поставилося суспільство, судячи з історичного анекдоту?

Подайте знак

Ходили розмови, що у Катерини II взагалі не було музичного слуху. Але імператриця робила все, щоб вважатися покровительницею всіх мистецтв, до того ж їй було незручно мати такий недолік: щоразу під час виконання музичних творів вона наказувала подавати їй знак, коли треба було аплодувати.

Катерина II і П. Єропкін

Після придушення московського чумного бунту в 1771 р. Катерина нагородила генерала Петра Єропкіна, який придушував виступ народу. Він отримав 20 000 карбованців й 4 000 селян. Але П. Єропкін відмовився, посилаючись на те, що вони з дружиною живуть удвох, дітей Бог не дав і він не звик брати зайвого.

Запитання

- Які особливості становища селян в Російській імперії відтворив цей анекдот?

Катерина II та Павло I

Одного разу в присутності Катерини її син Павло, який читав повідомлення з революційної Франції, вигукнув: «Я б давно все це припинив гарматами». На що Катерина II спокійно відреагувала: «Ти — кровожерливий дурень! Невже ти не розумієш, що гармати не можуть воювати з ідеями?»

Запитання

- Що мала на увазі Катерина II, коли говорила, що гармати не можуть воювати з ідеями?

Мірабо

Оноре Габріель Рікеті, граф де Мірабо (9 березня 1749 — 2 квітня 1791 рр.) — французький політик, письменник, оратор, революціонер, дипломат. Під час Французької революції належав до табору поміркованих революціонерів, був прихильником конституційної монархії. Після смерті завдяки таємним перемовинам з королем, які стали відомі, був дискредитований.

У своїх творах він виявив переконаність у просвітницьких ідеях, мав велику ерудицію, був витонченим та гостро полемічним публіцистом. У 1776 р. написав один із найбільш відомих своїх творів — памфлет «Досвід про деспотизм», а у 1778 р. «Про таємні накази і державні в'язниці», в якому викривав свавілля властей. Популярною була також його робота «Пруська монархія», написана в у 1788 р., де він перебував з дипломатичним дорученням уряду. Мірабо також написав безліч памфлетів, статей з економіки, історії, політики, дипломатії, робив переклади з Гомера, Тацита, Боккаччо.

Ще до початку революції Мірабо був обраний до Генеральних штатів у 1789 р. від третього стану. Його було обрано до парламенту від Провансу, де здобули підтримку його вимоги про скасування станових привілеїв. У Генеральних штатах та пізніше в Установчих зборах він одразу став одним з авторитетних лідерів революції. Брав активну участь у розробці Декларації прав людини і громадянина, а також Конституції, редагував газету «Листи до моїх виборців», яка стала однією з найбільш популярних у країні.

Мірабо був переконаним прибічником конституційної монархії, він бачив у ній гарантію стабільної влади, власності і свободи громадян. Незважаючи на це, він також користувався величезною популярністю в радикальних колах паризьких революціонерів, які прагнули ліквідувати монархію. Метою Мірабо було отримати міністерську посаду, щоб укріпити владу короля і стримати радикалізацію революції та революційну анархію. Під час своєї діяльності на чолі революції у квітні 1790 р. Мірабо налагодив секретний зв'язок з королем, надавав йому записки, в яких пропонував спосо-

би порятунку монархії через визнання конституції, вплив на громадську думку, газети, шляхом зміцнення армії. Його послання королю Людовіку XVI були знайдені в Тюільрійському палаці після арешту короля. Революціонери затаврували Мірабо як зрадника, який вів «подвійну гру», і його останки винесли з усипальниці видатних людей.

Граф Мірабо в суді

Граф Мірабо був людиною дивовижного розуму і водночас мав потворну зовнішність. Якось його звинуватили у викраденні однієї дівчини. Мірабо вирішив сам захищатися в суді й зробив це у такий спосіб. Він виголосив коротку промову:

«Панове! Мене звинувачують у викраденні молодої дівчини та в її розбещенні. Як відповідь у виправдання я прошу долучити до справи доказ — мій портрет». Секретар суду нічого не зрозумів, а суддя йому пояснив: «Ідіот, поглянь на обличчя цього пана!»

Мірабо й принц Генріх

Коли принц Генріх, брат Фрідріха II, прибув до Невшателя, Мірабо, представляючись принцу, сказав йому, що невшательці обожають пруського короля. Принц відповів: «Ще б пак! Як же піданим не любити монарха, якщо він живе за триста лье від них!»

Коментар: кантон Невшатель на той час був самостійним князівством, але його князями з 1707 р. були королі Пруссії.

Про відвідини

У розмові з письменником Шамфором (1741–1794) Мірабо зауважив: «Я буваю тільки у тих, кого вважаю людьми більш гідними, ніж я сам: не такий уже я ледар, щоб ходити в гості з якихось інших причин».

Про необхідність

Одній дуже багатій людині Мірабо сказав: «Мушу вас запевнити, що я не відчуваю необхідності в тому, чого у мене немає».

Про дружбу

Мірабо говорив: «Я не приймаю ті блага, що здобуваються за допомогою протекції, готовий прийняти тільки ті, що приносить заслужена нами репутація, а ціную тільки ті, що дарує нам дружба».

Надаю перевагу італійській комедії

Коли Мірабо уже став відомим літератором, він за три роки перебування в Парижі жодного разу не зробив спроби, щоб його представили комусь з іноземних монархів, які часто відвідували Францію.

На питання про причини такої своєї поведінки, Мірабо відповів: «У театрі життя я полюбляю лише ті сцени, де колізії є простими та природними. Я розумію, наприклад, що і чому пов'язує батька з сином, дружину з чоловіком, друга з другом, чиновника з його посадою, навіть покупця з продавцем. У таких же сценах, як аудієнція в іноземного правителя, де все підкоряється етикету й навіть діалог начебто розписаний заздалегідь, на мій погляд, немає ніякого сенсу; тому це не викликає в мене інтересу. Я надаю перевагу італійській комедії — там імпровізують».

Запитання

- На які особливості етикету того часу звернув увагу Мірабо?

Створіть громадську думку

В останні роки перед Великою французькою революцією громадська думка дедалі помітніше впливала на державні справи, призначення чиновників та вибір міністрів. Ось і Мірабо, бажаючи посприяти кар'єрі одного свого знайомого, порадив ще одній особі, зацікавленій в його призначенні на посаду: «Будьте ласкаві, створіть йому громадську думку».

Запитання

- Про які зміни суспільно-політичному житті Франції напередодні революції свідчить цей історичний анекдот?

Про повагу

Хтось сказав Мірабо:

«Ви ось теж намагаєтеся заслужити повагу».

На це Мірабо відповів:

«Ні, я просто сам поважаю себе, тому мене часом поважають й інші».

Не веду розмову про...

Коли Мірабо спробували викликати на розмову про різні зловживання в його суспільному та приватному житті, він холодно відповів: «Я щодня збільшую список предметів, про які я не веду розмову. Наймудрішим серед інших людей є той, у кого цей список найбільший».

Запитання

- За що засуджували Мірабо після його смерті?

Публіка — торгова

Одна людина дуже запально стверджувала, що публіку слід поважати. Мірабо погодився: «Справді, цього вимагає обережність. Торговок зневажають всі, але навряд чи хтось наважиться на те, щоб її зачепити, проходячи через ринок?»

Фрідріх II

Пруський король (24 січня 1712 — 17 серпня 1786 рр.) з династії Гогенцоллернів. Один з найбільш визначних правителів Німеччини. Ще до того, як Фрідріх став королем, Жан Лерон Д'Аламбер сказав йому: «Філософи та вчені мужі з усіх королівств, Ваша Світлосте, уже давно вважають вас лідером та патроном».

Д'Аламберові слова були правдиві, але така прихильність була спричинена політичною ситуацією. Той, хто не міг бути його другом, ставав його ворогом. Коли Фрідріх зійшов на трон і здобув титул «Король в Пруссії» у 1740 р., Пруссія складалася з розкиданих провінцій: герцогства Кліф, графства Марк, графства Рейвенсберг на півночі Священної Римської імперії; маркграфства Бранденбург, Близької Померанії, Далекої Померанії на сході імперії; однак те, що колись було герцогством Пруссія, розміщувалося не на території імперії, а на кордоні Польсько-Литовського князівства. Його титул був «Король в Пруссії», бо його королівство покривало окрему частину історичної Пруссії; Фрідріх стане Королем Пруссії лише після захоплення більшості її залишків у 1772 р.

Фрідріх спромігся перетворити Пруссію на економічно сильну і політично реформовану країну. Король захищав промисловість Пруссії високими тарифами. За час його правління було побудовано іригаційні канали між Віслою та Одрою, осушені численні місцеві болота, були введені в агрокультуру нові овочі (картопля та ріпа). За допомогою французьких експертів Фрідріх установив нову податкову систему, яка приносила більше доходів державі, ніж попередня. Фрідріх Великий доручив Йоганну Ернсту Готзковському сприяти інтернаціональній торгівлі та, щоб створити конкуренцію Франції, побудувати шовковий завод, де б працювало 1 500 осіб.

Фрідріх і Д'Аламбер

Пруський король Фрідріх II (1712–1786) одного разу вів розмову з Д'Аламбером і запитав його, чи зустрічався він із королем Франції. Даламбер дав ствердну відповідь: «Так, Ваше Величносте. Я надав йому промову, яка мною була виголошена при вступі до Академії». Король поцікавився:

«І що ж він вам сказав?» Д'Ааламбер відповів: «Ваше Величносте, він не став зі мною розмовляти». Фрідріх здивувався: «З ким же він тоді розмовляє?»

Фрідріх II в академії

Одного разу прусський король Фрідріх II на засіданні академії наук задав своїм вченим таке питання: «Чому бокали з шампанським видають більш чистий і приємний звук, ніж бокали з бургундським?» Голова академії, підвівшись зі свого місця, з поклоном

відповів королю: «При тому утриманні, яке призначило нам Ваша Величність, ваші вчені, на жаль, не мають можливості ставити подібні експерименти».

Фрідріх II і камердинер

Одного разу камердинер читав королю вечірню молитву. Дійшовши до слів «Господь благословить тебе», він запнувся і шанобливо прочитав: «Господь да збереже Вашу Величність». Король за ці слова накинувся на камердинера: «Читай правильно, негідник! Перед Богом я така ж свиня, як і ти!»

Запитання

- У чому полягає удаваність такої реакції короля на слова свого камердинера?

Репліка Гішара

Напередодні битви неподалік від Россбаха в 1757 р. прусський король Фрідріх II заявив, що в разі поразки він поїде до Венеції і стане лікарем. Один з наближених до короля офіцерів, Карл-Теодор Гішар, на ці слова відгукнувся реплікою: «Ось природжений людиновбивця!»

Карти в Прусьському королівстві

Фрідріх II, щоб ввести в оману своїх ворогів, часто наказував складати помилкові топографічні плани місцевості, позначаючи, наприклад, нездоланні болота, яких насправді ніколи в цій місцевості не було.

Фрідріх II та кучер

Одного разу кучер Фрідріха II ненавмисно перекинув карету, й король страшенно на нього розгнівався. На це кучер спокійно зауважив: «Що за біда? З ким не трапляється! Невже вам не доводилось програвати битви?»

Фрідріх у корчмі

Одного разу Фрідріх II помітив солдата, чиє обличчя було спотворене шрамами, і запитав його: «В якій корчмі тебе так прикрасили?» Солдат відповів: «У тій же, де і ви отримали свою порцію під Коліном». Відповідь солдата викликала у короля захоплення.

Коментар: під Коліном 18 червня 1757 р. пруссаки були розбиті австрійцями.

Наполеон

Французький імператор (15 серпня 1769 — 5 травня 1821 рр.). Розпочав свою кар'єру як генерал революційної армії у 1796 р. У 1799 р. повалив владу Директорії і став диктатором (потім —

імператором). З 1803 р. завоював майже всю Європу, створивши на її території маріонеткові королівства для своїх братів. Зазнавши поразки у Росії (1812), був змушений зректися престолу; був засланий на острів Ельба. У березні 1815 р. знову захопив владу, але був розбитий англійськими військами біля Ватерлоо і засланий на Острів Святої Єлени. Встановлені ним закони діють у Франції дотепер.

Наполеон про себе

- «Я не схожий ні на кого іншого, я не приймаю нічиїх умов».
- «Пройдуть тисячоліття, перш ніж повторяться такі обставини, як мої, і висунуть іншу людину, схожу на мене».
- «Якщо б мені вдалося зробити те, чого я прагнув, я помер би зі славою найвеличнішої людини, яка коли-небудь існувала. Але й тепер, зазнавши невдачі, мене будуть вважати надзвичайною людиною».

Запитання

1. Який висновок можна зробити на основі цих висловлювань Наполеона про свою особу та її роль в історії?
2. Яку мету ставив Наполеон перед собою?
3. Чи міг він досягти поставленої мети?

Про Руссо

Стоячи над могилою Ж.-Ж. Руссо в Ерміонвілі, Наполеон говорив: «Зла людина, дурна людина! Без нього не було б Французької революції... Правда, й мене не було б теж..., але, можливо, Франція була б щасливішою».

Запитання

1. Як можна інтерпретувати слова Наполеона про те, що якби не Ж.-Ж. Руссо, то не було б Французької революції й самого Наполеона?
2. Чи була б Франція щасливішою, якби не відбулася Французької революції?

Наполеон і пасквіль

Один із чиновників доставив Наполеону пасквіль на імператора й почав вимагати покарання для автора. Наполеон на це заявив, що потрібно покарати не автора пасквиля, а чиновника, який приніс цей пасквіль й помітив у ньому зображення імператора.

Пам'ять Наполеона

Коли Наполеон, уже будучи імператором і розповідаючи про єгипетський похід, згадав про один з епізодів, то почав детально називати усі військові частини, що брали участь у битві, їх диспозицію

та дії. Одна з дам, яка його уважно слухала, здивувалася: «Як ви можете через стільки років утримувати в пам'яті такі дрібні деталі?» Наполеон їй відповів: «Мадам! Коханець же утримує у своїй пам'яті імена усіх своїх коханок!»

Револуційний дух

Одного разу один із соратників сказав Наполеону, що він остаточно знищив револуційний дух. Наполеон йому одразу ж заперечив: «Це неправда! Я тільки закладка в книзі історії на тій її сторінці, де революція зупинилася. Коли мене не стане, революція перегорне цю сторінку й піде далі».

Запитання

- Що мав на увазі Наполеон, коли говорив, що на ньому революція тільки зупинилася?

Інформація з газет

Коли Наполеон став імператором, він вимагав від свого секретаря щоденно робити огляд преси, яка видавалася англійською та німецькою мовами. Секретар намагався зацікавити імператора матеріалами французької преси, але отримав таку відповідь: «Не варто турбуватися! Усі французькі газети пишуть те, що я хочу!»

Запитання

- Яким було становище французької преси за часів перебування Наполеона при владі?

Ставлення французів до свого імператора

Наприкінці 29-го бюлетеня, в якому йшлося про загибель Великої Армії, було написано: «Здоров'я його Величності ніколи не було у більш кращому стані, ніж зараз». Шатобріан з цього приводу гірко пожартував: «Сім'ї, витріть сльози: Наполеон здоровий». Тоді, коли залишки Великої Армії підходили до Березини, Наполеон запитав старого гренадера, який йшов поряд з ним: «Чи холодно тобі, мій друже?» Той відповів: «Ні, мій государю! Коли я на вас дивлюся, мені тепло».

Запитання

- Як у цих історичних анекдотах відбилася неоднозначне ставлення французів до Наполеона?

Четвертий

Під час заслання Наполеона на острів Ельба до однієї паризької корчми зайшли троє солдат і замовили чотири склянки вина. Корчмар здивувався: «Для чого вам чотири склянки? Вас же троє!» «Все одно давай: четвертий скоро підійде!»

Знак тайних бонапартистів

У тайних бонапартистів було декілька способів упізнавати своїх однодумців. Один з них полягав в тому, що під час зустрічі співрозмовник звертався до іншого зі словами: «Чи віруєш ти в Ісуса Христа?» Інший відповідав: «Вірю в нього та в Його Воскресіння!»

Запитання

- Як ці історичні анекдоти передають атмосферу в суспільстві напередодні повернення Наполеона до влади в період «100 днів»?

Гарний смак

Одного разу Наполеон заявив:

«А-а, гарний смак! Ось одне із тих класичних слів, які я не знаю!» На що Талейран йому відповів: «Гарний смак — ваш особистий ворог. Якщо б могло статися так, що ви його могли позбутися за допомогою гармати, його б вже давно не існувало». Цих слів Наполеон не пробачив Талейрану і якось звертаючись до нього сказав: «Ви, пане, гній в шовковому мішку!» Талейран вимушений був промовчати.

Запитання

- Хто в цьому історичному анекдоті постає в більш вигідному світлі: Наполеон чи Талейран?

Про манери Наполеона

Іншого разу, після того як Наполеон непристойно вилаявся, поза очі Талейран сказав: «Мені шкода, що така велика людина так погано вихована!». Погані думки про манери Наполеона дотримувався не тільки Талейран, але й інші особи. Якось мадам Ремюза дала таку оцінку вихованості імператора:

«Йому не вистачає вихованості та гарних манер. Він не вміє ні увійти, ні вийти з кімнати, ні вклонитися, ні встати, ні сісти. Всі його рухи є різкими й незграбними; манера розмовляти теж. Взагалі, будь-яке правило для нього є величезним тягарем. Він ніколи нічому не хотів коритися, навіть граматиці».

Запитання

1. Як ви вважаєте, чому Наполеон мав такі погані манери?
2. Яким було соціальне походження Наполеона?

Ставлення до цивілізації

Цивілізація завжди обтяжувала Наполеона. Згадуючи минулі роки, він говорив: «У Єгипті я почувався вільним від пут цивілізації: це був найкращий період у моєму житті, тому що він був ідеальним. Але доля вирішила інакше: я повинен був повернутися в дійсність соціального порядку».

Ореол Наполеона

Провідником Наполеона неподалік від Ватерлоо був один бельгійський селянин. Коли його запитали, яке враження на нього справив імператор, він відповів дещо дивно: «Навіть якщо б його обличчя було циферблатом годинника, то навіть і тоді б мені не вистачило духу подивитися, котра година».

Подібне враження справляв Наполеон не тільки на простих людей. Ось як з цього приводу висловився наполеонівський генерал Вандам: «Ця диявольська людина має наді мною таку владу, що я сам цього не розумію. Я ні Бога, ні чорта не боюся, але коли я підходжу до нього, то готовий тремтіти, як дитина. Він здатен примусити мене пройти через вушко голки, щоб кинути у вогнище».

Запитання

- У чому, на вашу думку, полягали причини обожнення Наполеона?

Після перемоги ворогів не існує

Під час битви під Бородіно кінь Наполеона зачепив своїм копитом одного пораненого, той застогнав й поворохнувся. Імператор в гніві почав кричати на офіцерів штабу, що вони не дбають про поранених. Хтось намагався його заспокоїти: «Ваше Величносте, це росіянин». Імператор розгнівався ще більше: «Що з того? Хіба ви, панове, не знаєте, що після перемоги не існує ворогів — всі люди!»

Ставлення до релігії

Перебуваючи в Єгипті, Наполеон у своєму зверненні до шейхів писав: «Від появи світу на небі було записано, що прийду із Заходу, щоб виконати своє призначення — знищити ворогів ісламу і хрести».

Особисте ставлення до релігії й віри взагалі у Наполеона було досить складним. На острові св. Єлени Ласказ наводить такі слова Наполеона: «Я втратив віру в тринадцять років. Можливо, я знову повірю, дай Боже! Я цьому не буду чинити опір, оскільки сам цього бажаю, я розумію, що це велике щастя...»

Лікар Наполеона, який перебував поряд з Наполеоном на цьому острові, записав його слова: «Я вірю в те, у що вірить церква... Але стільки релігій, що не знаєш, яка справжня... Якби від народження світу була тільки одна, я вважав би її істинною».

Будучи вже дуже хворим й сидячи у ванні та читаючи Новий Заповіт, Наполеон вигукнув: «Я не атеїст!... Людина потребує чудес... Ніхто не може сказати, що він зробить у свої останні хвилини».

Іншого разу від Наполеона почули таку фразу: «Якщо б мені треба було обирати релігію, я б обожнював сонце, тому що воно все оживляє: це істинний Бог землі».

Проте у своєму заповіті Наполеон записав: «Я помираю в апостольській римській релігії, в лоні якої я народився».

Запитання

1. Чи можна вважати Наполеона віруючою людиною?
2. Як можна охарактеризувати релігійні погляди Наполеона?

Олександр I

Російський імператор (1801–1825 рр.), старший син Павла I. Посів престол після убивства свого батька Павла I в результаті палацового перевороту. У перші роки правління, побоюючись революційних виступів і частково під впливом своїх радників, серед яких були й українці (В. Кочубей, М. Сперанський, В. Каразін), провів ряд ліберальних реформ (указ 1803 р. про вільних хліборобів, указ про дозвіл купцям, міщанам і державним селянам купувати незаселені землі, відкриття Харківського і Петербурзького університетів). У 1805–1807 рр. брав участь у 3-й і 4-й коаліціях проти наполеонівської Франції, зазнав поразки в битві під Аустерліцем (1805) і Фрідландом (1807). У 1813–1814 рр. Олександр I був учасником закордонних походів російської армії, одним із учасників Віденського конгресу 1814–1815 рр. і організаторів Священного союзу 1815 року. Олександр I вів успішні війни з Туреччиною (1806–1812), Швецією (1808–1809). У роки правління Олександра I Російською імперією були захоплені Грузія (1801), Фінляндія (1809), Бессарабія (1812), Азербайджан (1813). Уряд Олександра I проводив імперську політику щодо неросійських народів. Для зміцнення колоніальної адміністрації в Україні скасував виборність судових і адміністративних посад, посилив русифікацію шкільництва, придушував українську культуру. Помер у Таганрозі.

Молодий дипломат

Коли Катерина II в 1791 р. повідомила Олександрю Павловичу про свої наміри усунути Павла від успадкування влади й оголосити його спадкоємцем, він, не бажаючи на той час брати участь в інтригах, відповів своїй бабці доволі дипломатично. У своєму листі він начебто й погоджувався з її намірами, але водночас цей лист ніяк не можна було використати як свідчення про його наміри обійти свого батька. Водночас він написав листа й Павлу, називаючи його «Ваша Величносте» й тим самим підтверджуючи його права на престол. Зробив він це, знаючи, що його батько ніколи не покаже цього листа Катерині II.

Запитання

- Як ви вважаєте, чому на той час Олександр не скористався позицією Катерини II?

Початок царювання

У ніч вбивства свого батька Олександр Павлович сидів у кріслі в одній з кімнат замку, із хвилюванням очікуючи на звістку, яка вирішувала його подальшу долю. Він знав про змову і йому було обіцяно, що змовники вимагатимуть лише зречення його батька, імператора Павла I, влади, і що його життю ніщо не загрожує. Опівночі до його кімнати увійшов граф Петро Панін й повідомив Олександрю про смерть його батька. Від такої жахливої звістки Олександр ледь не втратив свідомість. Але граф енергійно прокричав прямо у вухо: «Годі бути хлопчиськом!... Час царювати!»

Запитання

- Як ви вважаєте, чи дійсно Олександр вірив в те, що заколотники збережуть життя його батькові?

На початку російсько-французької війни

На початку російсько-французької війни вищий світ російського суспільства продовжував розважатися. Останнім святом перед війною був черговий бал, влаштований в замку генерала Бенінгсена. Швидко було збудовано величезний павільйон для танців, який несподівано впав. Багато хто в цьому побачив зловісний знак. Щоб розвіяти тяжке враження від цієї події, Олександр I звелів бал не відмінати, розчистити майданчик від залишків павільйону й танцювати просто неба.

Ставлення російського імператора до реставрації Бурбонів

Олександр I не був прихильником реставрації Бурбонів. Агенту роялістів Вітролю, що прибув до нього, імператор заявив: «Розумно організована республіка більше відповідала б французькому духу. Ідеї свободи не могли розвиватися безкарно протягом тривалого часу в країні, яку ви представляєте».

Вітроль у своїх записках про цю розмову прокоментував відповідь російського царя так: «Ось до чого ми дійшли! О Боже! Імператор Олександр, цар царів, які об'єдналися для блага всесвіту, говорив мені про республіку».

Запитання

- Що мав на увазі Олександр I, говорячи про те, що республіка більше відповідає французькому духу?

Про ставлення до кріпосного права

Перебуваючи в Парижі, Олександр не раз дивував французів своїм лібералізмом. У салоні мадам де Сталь він говорив: «З Божєю допомогою кріпацтво буде знищене ще за мого царювання».

Запитання

1. Чи було знищене кріпацтво в Російській імперії за царювання Олександра I?
2. Чим пояснити, що, перебуваючи у Франції, Олександр I вів розмови про скасування кріпацтва?

Сила Аракчеєва

Коли після Віденського конгресу імператор Олександр припинив займатися внутрішніми справами держави, віддаючи перевагу лише зовнішньополітичним інтересам, основні питання почав вирішувати Аракчеєв. Усі доповідні записки направлялися до Особистої канцелярії імператора, на чолі якої стояв Аракчеєв, і поверталися звідти з приписом: «Государ імператор наказує. Генерал граф Аракчеєв». У нього також були бланки з підписом імператора, завдяки чому він міг використовувати усі державні ресурси у власних цілях.

Запитання

- Як цей історичний анекдот характеризує Аракчеєва?

Микола I

Російський імператор (1825–1855). Третій син Павла I. Посів престол після раптової смерті свого брата, імператора Олександра I і жорстокого придушення повстання декабристів 1825 р. Микола I, прагнучи зміцнити імперію, встановив у країні режим військово-поліцейської диктатури. При ньому величезну роль у державному управлінні відіграла особиста канцелярія царя й особливо її «Третій відділ» — управління таємної політичної поліції і жандармерія. У 1830–1831 рр. придушив національно-визвольне повстання в Польщі, був одним з організаторів розгрому Угорської революції 1848–1849 рр.

Політика Миколи I щодо України була спрямована на нівелювання національних особливостей, прав і традицій українського народу — скасування архаїчних Магдебурзького права (1835) та Литовського статуту, ліквідацію греко-католицької церкви на Правобережній Україні, боротьбу проти українського національно-визвольного руху (арешт членів Кирило-Мефодіївського братства, переслідування і заслання Тараса Шевченка).

Основним напрямом зовнішньополітичної діяльності уряду Миколи I стала підтримка реакційних режимів в усій Європі. За

Миколи I Росія вела загарбницькі війни на Кавказі і в Середній Азії. У цей час також відбулися російсько-іранська 1826–1828 рр. та російсько-турецька 1828–1829 рр. війни. Поразка Росії у Кримській війні 1853–1856 рр. стала наслідком глибокої кризи всього режиму, встановленого Миколою I, і прискорила його смерть (правдоподібно — самогубство).

Микола I про крадіжки в російській державі

Під час Кримської війни стали відомими жахливі факти крадіжок під час постачання армії боеприпасами та продовольством. Обурений цими випадками імператор в розмові зі спадкоємцем престолу зауважив: «Олександр! Мені здається, що по всій Росії не крадемо тільки ти і я».

Запитання

1. У чому полягали причини поразки Росії в Кримській війні?
2. Чим пояснити, що в Російській державі за часів правління Миколи I крадіжки та оборутки набули загальнодержавних масштабів?

Вважати дівцею

Розповідають, що один із придворних подав імператору Миколі I скаргу на одного офіцера, який викрав у нього доньку і без дозволу батьків одружився з нею. Імператор на скарзі написав: «Офіцера розжалувати, шлюб анулювати, доньку повернути батьку, вважати дівцею».

Запитання

- Як у цьому історичному анекдоті закарбувалися суспільні звичаї того часу?

Микола I й І. Крилов

Відомий баснописець І. Крилов служив бібліотекарем в імператорській публічній бібліотеці й жив у тому ж приміщенні. У цей час імператорська сім'я переїхала до палацу, що був поруч із бібліотекою. Одного разу на Невському проспекті цар зустрів Крилова: «Ах, Іван Андрійович! Як поживаєш? Давно ми з тобою не бачилися». На що Крилов відповів: «Давно, Ваше Величносте! Але ж ми ніби сусіди?»

Запитання

- Зробіть висновок, як часто Микола I відвідував бібліотеку.

Ліст і Микола I

Коли відомий композитор Ф. Ліст давав концерт в Петербурзі, Микола I почав доволі голосно розмовляти зі своїми придворними.

Ліст припинив грати. Микола I запитав його: «Чому ви припинили грати?» Ліст відповів: «Коли розмовляє російський цар, всі інші повинні мовчати».

Бісмарк

Отто Едуард Леопольд фон Бісмарк-Шенгаузен (1 квітня 1815 — 30 липня 1898 рр.) — державний діяч і дипломат Пруссії та Німеччини, князь, перший канцлер Німецької Імперії. Бісмарка також називають «Залізним Канцлером».

Померанський поміщик, князь, монархіст. У 1848 р. вимагав жорстокого придушення революції. Був депутатом пруського ландтагу, представником Пруссії в сеймі Німецького союзу, послом пруського короля в Петербурзі (1859–1862) і в Парижі (1862). У 1862–1871 рр. Бісмарк — міністр-президент і міністр закордонних справ Пруссії. Бісмарк проголосив і здійснював політику возз'єднання Німеччини «залізом і кров'ю» під керівництвом Пруссії. Забезпечивши доброзичливий нейтралітет Росії, Бісмарк взявся за організацію австро-прусської війни 1866 р., спровокував франко-прусську війну 1870–1871 рр., в ході якої Франція була розбита, а Німеччина возз'єднана в єдиній імперії. 1871–1890 рр. — Бісмарк — рейхсканцлер.

Внутрішню і зовнішню політику Німеччини Бісмарк підпорядкував інтересам юнкерства і буржуазії: вів жорстоку боротьбу з робітничим рухом, 1878 р. видав винятковий закон проти соціалістів, проводив політику поніменчення польського населення у Познані і Сілезії, організував захоплення ряду територій в Африці і Тихому океані, вів підготовку до нової війни з Францією. 1878 р. Бісмарк на Берлінському конгресі домогся позбавлення Росії наслідків її перемог у російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. Уклавши союзні договори з Австро-Угорщиною (проти Росії, 1879 р.) та Італією (проти Франції, 1882 р.), Бісмарк сприяв розколу Європи на два ворожих табори. В останні роки канцлерства Бісмарка в Німеччині зародилась ідея пангерманізму, яка передбачала широку експансію Німеччини на Схід. Піднесення робітничого руху і сварки з молодим імператором Вільгельмом II примусили Бісмарка у 1890 р. піти у відставку.

Бісмарк на дуелі

Одного разу Бісмарк повинен був битися на дуелі з одним ученим. Той, вважаючи, що Бісмарк гарно володіє будь-якою зброєю, обрав як зброю страву з двома сосисками, одна з яких була отруєна. Дізнавшись про умови такої дуелі, Бісмарк відмовився від поединку: «Герої не повинні об'їдатися перед смертю».

Бісмарк і лікар

Домашній лікар Бісмарка докоряв йому за те, що він не випускає з рота сигару. На ці слова Бісмарк тільки посміхнувся: «Моє мистецтво дипломатії полягає в тому, щоб пускати дим в очі людей».

Запитання

- Що мав на увазі Бісмарк, коли це говорив? Наведіть приклади, які б підтвердили вашу думку?

Про кількість замордованих людей

Бісмарка в старості дуже часто мучили приступи невралгії. Лікар, якого викликали з цього приводу, розповів канцлеру про його хворобу та способи її лікування. Бісмарк був дуже здивований такою обізнаністю лікаря: «Скільки ж ви замордували людей, перш ніж навчилися так розумітися на хворобах?» На це лікар спокійно відповів: «Набагато менше ніж ви, Ваша Світлосте, перш ніж дійшли до такої хвороби».

Запитання

- На які наслідки діяльності Бісмарка натякнув лікар?

Про глупоту

Одного разу Бісмарк сказав: «Дурість — це дар Божий, але зловживати нею не варто».

Бісмарк про Росію

Коли Бісмарк повернувся з Росії, його запитали, як він там подорожував. Його відповідь була дуже короткою: «Запрягають повільно, їздять швидко».

Ендрю Джексон

Сьомий президент Сполучених Штатів Америки (15 березня 1767 — 8 червня 1845 рр.), обраний як кандидат Демократичної партії; вважається одним з її засновників.

Ендрю Джексон був генералом, героєм війни 1812 р. Командував американським військом у Першій семінольській війні. Обирався до Палати представників і Сенату США. Походив з порубіжної родини, вважався представником зміцнілого демократичного напрямку на Півдні і Заході. Обраний президентом у 1828 р. і переобраний 1832 р.

Ендрю Джексон мав шотландське та ірландське коріння. Після багатого на пригоди юності став адвокатом в Південній Кароліні. У 1788 р. Джексона призначили прокурором на території Теннессі. Він брав участь у складанні основних законів нового штату (1796), потім був його представником у Конгресі. У 1798 р. був призначений суддею Верховного Суду Теннессі, де служив до 1804 р. Джексон

був призначеним командиром міліції Теннессі у 1801 р. У 1814 р. Джексон розбив індіанців і прогнав їх до Флориди. Коли англійці почали загрожувати Новому Орлеану, Джексон став на чолі війська і розбив противника (8 січня 1815 р.).

У 1821 р. Джексон став першим військовим губернатором Флориди. На виборах Президента США 1824 р. Джексон отримав відносно більшу кількість голосів виборців, але, зважаючи на своєрідність виборчої системи США, не зміг перемогти. Тому президента (єдиний випадок) обрала Палата представників США, і ним став Джон Квінсі Адамс. У 1828 р., після закінчення повноважень Адамса, Джексон повторно балотувався у президенти Сполучених Штатів і був обраний від Демократичної партії.

Шлях до національного примирення

Популярність Джексона в країні була настільки великою, що багато хто з його друзів замислювалися про висунення його кандидатури на посаду президента США. Але це не влаштувало тодішню політичну еліту, у якій був свій кандидат. Для того щоб прояснити складну політичну ситуацію, до Нешвіла, начебто для вшанування Джексона, прибув Томас Джефферсон. Джексон зрозумів справжню мету цього візиту й вирішив не загострювати політичну ситуацію. Під час бенкету на честь Джексона Джефферсон проголосив тост: «Честь і хвала тим, хто оберігає гідність країни». Триста чоловік, що на той час перебували в залі, приєдналися до цих слів. Після чого піднявся Ендрю Джексон, який посміхнувся Джефферсону, й проголосив новий тост: «За Джеймса Монро, військового міністра!»

Після цих слів у залі розпочався справжній ажіотаж. У такий спосіб Джексон дав зрозуміти, що не братиме участь у президентських виборах 1816 р. й офіційно висуває на пост президента США Монро. Це був крок до національного примирення, оскільки, окрім Джексона, у Монро не було реальних супротивників.

Джексон на посаді губернатора

Перебуваючи на посаді губернатора, Джексон зазнав критики за всі свої дії. Тоді він написав листа до Вашингтона, в якому заявив, що готовий підтримати кандидатуру Дж. К. Адамса на пост президента США після відставки Монро. Критика одразу ж припинилася. Але це була остання поступка Джексона своїм політичним опонентам. Під тиском своїх прихильників Джексон виставив свою кандидатуру на посаду сенатора й переміг на виборах.

Нападки на Джексона

Під час президентських виборів нападки ворогів Джексона зосередилися навколо його особистого життя. Брудні публікації

тиражувалися з надзвичайною швидкістю. Його опоненти дійшли до того, що витратили десятки тисяч доларів з державної казни на антиджексонівську пропаганду. Незважаючи на це, народ палко підтримував Джексона. Влітку 1827 р. під тиском громадськості було опубліковано доповідь сенатської комісії, в якій всі звинувачення на адресу сім'ї Джексона були зняті.

Запитання

- Про які брудні передвиборчі технології йдеться?

Смерть дружини

Рейчел Джексон так і не встигла дізнатися про обрання її чоловіка президентом країни. Перенесені випробовування підірвали її здоров'я: вона не змогла дожити до інавгурації й померла 22 грудня 1828 р.

Джексон і Адамс

Президент Адамс, очікуючи кінця терміну своїх повноважень, уникав зустрічі з Джексоном і, не сказавши жодного слова, залишив Вашингтон в ніч напередодні інавгурації Джексона.

Джексонівська демократія

4 березня 1829 р. у Вашингтоні зібралися тисячі людей, щоб привітати нового президента. Джексон був у траурному костюмі на знак скорботи за своєю дружиною. Президент в'їхав до Білого Дому верхи на коні. Величезний натовп слідував за Джексоном й зумів увірватися до зали, де мав відбутися бенкет. Прості люди вперше були присутні на заході, де раніше могла бути тільки еліта. Натовп накинувся на торти, морозиво. На підлогу полетів кришталевий посуд, люди у брудному взутті залізли на стільці, оскільки бажали бачити свого президента. Така вакханалія не сподобалася Джексону, і він залишив залу.

Після цього інциденту представники вищих класів досить довго ставилися з підозрою до Джексона, і з того часу в США існує спеціальний термін «джексонівська демократія», під яким розуміється схиляння перед натовпом.

Запитання

- Як ви думаєте, якій соціальній групі належить створення терміну «джексонівська демократія»?

Джексон про демократію

Джексон про демократію висловився так: «Геніальність нашої форми правління частково полягає в тому, що люди прагнуть перебувати на найвищих посадах, заздалегідь знаючи, що підуть звідти збіднілими і з синцями від побиття?»

Запитання

- Як ви можете прокоментувати слова американського президента?

Авраам Лінкольн

16-й президент США (1861–1865), перший президент від Республіканської партії.

Прокламація Лінкольна про звільнення рабів на території Конфедерації 22 вересня 1862 р. спричинила 13-у поправку до американської Конституції (1865 р.), котра повністю скасувала рабство в США. Ця прокламація переконала закордонні держави, зокрема Англію, не підтримувати повсталі штати.

Лінкольн усього в житті домігся власними зусиллями. Почавши у 21 рік самостійне життя, він перебрав багато професій. Працював землеміром, комірником, лісорубом, поштовим службовцем, навіть воював з індіанцями. Протягом декількох років Лінкольн вивчив право, сподіваючись отримати ліцензію адвоката. До кола його інтересів входили також історія і філологія, він самостійно вивчав механіку й математику. Живучи серед простих людей, Лінкольн завоював авторитет успіхами в спортивних змаганнях, особливо в боротьбі.

Природа нагородила Лінкольна індивідуальною зовнішністю. Величезний на зріст, з надзвичайно довгими руками і ногами, він завжди виділявся в будь-якій юрбі. Один із сучасників Лінкольна згадував, що від нього віяло магнетизмом та енергією, що приваблювали до нього людей.

Перші кроки в політиці Лінкольн зробив у 1834 р., коли його обрали до законодавчих зборів штату Іллінойс, де він пройшов прекрасну політичну школу і здобув авторитет серед колег. У 1836 р. Лінкольн склав складний іспит і отримав право на власну адвокатську практику. Ставши юристом, він перебрався до міста Спрингфілд (Іллінойс), де вперше у житті почав добре заробляти. Для цього йому доводилося практикувати не тільки в Спрингфілді, але й в усьому судовому окрузі. Щовесни й щосені він верхи чи в колясці проїжджав сотні миль по малонаселених преріях від одного села до іншого, розбираючись в позовах фермерів. Глибокими знаннями закону і безкорисливістю Лінкольн домігся популярності в штаті Іллінойс.

Лінкольн — один із засновників Республіканської партії США. Саме від цієї партії він і став кандидатом на посаду президента. Його президентство і боротьба проти рабства призвели до розколу країни. А політичні вороги президента відокремилися від країни, створивши Конфедерацію Південних штатах рабовласників. У країні почалася Громадянська війна 1861–1865 рр. Лінкольн керував воєнними діями і сприяв перемозі над повсталими штатами. Перемогу здобули Північні штати на чолі з Лінкольном, а країну було врятувано від розпаду.

Лінкольн виступав за заборону помсти переможеним конфедератам, але здійснив свої наміри і скасував рабство на території всієї країни. Кількість його політичних ворогів знову зросла. У південних штатах навіть поставили монумент переможеному у війні генералу-кофедерату Роберту Лі.

За роки президентства Лінкольна побудували трансконтинентальну залізну дорогу, що тісніше зв'язала Схід і дикий тоді Захід США. Також було розв'язане земельне питання.

Точка зору

Одного разу Аврааму Лінкольну дорікнули за те, що він відстоює точку зору, протилежну тій, яку він відстоював напередодні: «Не можна ж так різко змінювати свою позицію!» Лінкольн заперечив: «Чому ж ні? Я невисокої думки про людей, які не можуть стати сьогодні розумнішими, ніж були вчора!»

Лінкольн і Грант

Президенту Лінкольну недобррозичливці генерала Гранта доносили, що той дуже зловживає алкоголем. Лінкольн на це відповів: «З'ясуйте, будь ласка, якому сорту вина віддає перевагу генерал Грант, щоб я міг надіслати іншим генералам по бочці».

На початку свого правління

На початку свого правління президент Лінкольн відмовляв багатьом бажаючим обійняти державну посаду: «Я не можу дозволити собі бути схожим на господаря будинку, який настільки зайнятий здаванням кімнати в аренду в одній частині будинку, що не має часу загасити пожежу, яка розпочалася в іншій».

Запитання

1. Про яку пожежу говорив Лінкольн?
2. Що він намагався пояснити цими словами бажаючим обійняти державну посаду?

Лінкольн і генерал Макклелан

Генерал Макклелан був прихильником очікувальної тактики ведення військових дій, і сам ніколи не поспішав виступати проти Півдня. Одного разу він отримав послання від Лінкольна: «Мій дорогий генерале! Якщо Вам не потрібна зараз Ваша армія, я хотів би позичити її у Вас на деякий час. З повагою Лінкольн».

Про цінність генералів

Коли Лінкольн дізнався, що армія Півдня захопила в полон декількох генералів й увесь обоз, він вигукнув: «Яка жахлива втрата!» Після цього пояснив своїм соратникам: «Кожен мул коштує двісті доларів».

Штраф за анекдот

Коли Лінкольн був лише простим адвокатом, з ним стався випадок, який потрапив в історію США: одного із секретарів суду було оштрафовано за образу суду. Справа полягала ось у чому. Лінкольн зайшов до залу суду, підійшов до одного із секретарів й розповів йому таку смішну історію, що той не втримався і голосно розсміявся. Розгніваний суддя виніс постанову: «Я вимагаю покласти край цьому неподобству, тож можете оштрафувати себе на п'ять доларів». На той час це були пристойні гроші. Секретар вибачився перед суддею і всіма присутніми, заплатив штраф, але сказав, що почутий анекдот був вартий такої суми.

Після закінчення засідання суддя, заінтригований словами секретаря, покликав його до себе й попросив розповісти анекдот від Лінкольна. Вислухавши його, суддя також не зміг утриматися від сміху і через силу вимовив: «Можете забрати свій штраф назад».

На жаль, достеменно не відомо, який саме анекдот тоді розповів Лінкольн секретареві суду.

Із висловлювань Лінкольна

- Коли я роблю добро, я відчуваюся добре. Коли я чиню зло, я відчуваюся зло. Ось моя релігія.
- Можна дурити частину народу весь час; можна дурити весь народ певний час, але не можна дурити увесь народ увесь час.
- Коли ви тримаєте слона за задню ногу, і він виривається, найкраще — відпустити його.
- Виборчий бюлетень смертельніший за кулю.
- Шлюб — це не рай і не пекло, це просто чистилище.
- Книги потрібні людині для того, щоб нагадати, що її оригінальні думки не такі вже й оригінальні.
- Я не хотів би бути рабом, але й не хотів би бути рабовласником. У цьому полягає моє розуміння демократії.

Запитання

- Які з наведених висловлювань Лінкольна відтворюють його політичні погляди?

Як Лінкольн провчив шкільних хуліганів

У Філадельфії на аукціон було виставлено історичний лист Лінкольна, який той написав у 1861 р. Історія цього листа така: шкільні хулігани в місті Спрінгфльд штату Іллінойс протягом декількох тижнів знущалися над хлопцем на ім'я Джордж Аванс Патен, який стверджував, що він разом зі своїм батьком, журналістом, бачив американського президента. Йому ніхто не вірив.

Незважаючи на протести хлопця, знущання над ним тривало доти, поки вчитель раз і назавжди не вирішив прояснити ситуацію

й не написав до Білого Дому листа з проханням підтвердити факт зустрічі. Досить швидко вчитель отримав лист написаний від руки: «Всім зацікавленим особам: я дійсно зустрічався й розмовляв з Джорджем Авансом Патеном в Спрінгфілді, штат Іллінойс. З повагою, А. Лінкольн».

Запитання

1. Як цей випадок характеризує А. Лінкольна?
2. Як ви вважаєте, чому американський президент відповів на лист шкільного вчителя?

Коней на переправі не міняють

Під час президентських виборів 1864 р., які проходили під час Громадянської війни в США, Лінкольн висунув гасло, яке принесло йому успіх: «Коней на переправі не міняють». Пізніше таке саме гасло з успіхом використав президент Рузвельт під час виборів 1944 р.

Запитання

- У чому полягає смисл цього гасла?

Бог і Лінкольн

Один ірландець у церкві запитав у мешканця Вашингтона: «Скажіть, будь ласка, а президент Лінкольн теж молиться?» Той відповів: «Так, молиться, але Господь Бог думає, що Авраам просто жартує над ним».

Минаючи президента

У генерала Шермана запитали, як йому вдається виконувати вироки військово-польових судів, незважаючи на те що Лінкольн оголосив помилування бунтівників. Шерман коротко відповів: «Винуватих я розстрілюю одразу».

Ленін

Гроші на справу революції

Веміграції есер Олександр Гавронський приятелював з Леніним. Коли у Леніна закінчувалися гроші, той звертався до Гавронського, і він з приятелями вирушав до казино. Використовуючи не передбачені правилами гри прийоми, вони зазвичай вигравали певну суму грошей, яка дозволяла Леніну продовжувати революційну діяльність. Під впливом Леніна Гавронський пізніше став більшовиком.

Запитання

- Як ви вважаєте, чи реальні історичні події покладені в основу цього анекдоту?

Як було розпочато видання газети «Вперед»

Рано вранці, коли над осіннім Парижем пливли білі хмари, з женецького потяга вийшов кремезний чоловік у старомодному

пальто з дорожнім баулом в руці і, не поспішаючи, вирушив у бік парку Моісурі. Через годину він зайшов у триповерховий будинок, піднявся на другий поверх і постукав у двері. Йому відкрив заспаний пан у нічній піжамі. Незнайомець, трохи гаркавий, запитав «Ви Луначарський?», — на що чоловік в піжамі тільки кивнув головою. «Ви часом не від Леніна?» — запитав він, не запрошуючи увійти. — «Я і є Ленін». — «Будь ласка, заходьте. Чому Ви так рано?» На це Ленін відповів: «Якщо ви вважаєте, що я приїхав за вами занадто рано, то я, навпаки, вважаю, що приїхав занадто пізно: у нас через ваше запізнення призупинилася справа із виходом газети «Вперед». Якщо ж ви маєте на увазі, що я приїхав у ранковий час, то прошу вибачення, не розраховував з потягом».

Луначарський після цієї розмови переїхав до Швейцарії і став співробітником більшовицької газети, що нелегально пересилалася до Росії.

Запитання

- Як цей випадок характеризує Леніна?

Танцюй, грузине

Новий 1913 р. Ленін, Сталін і Троцький зустрічали у Києві. Завели патефон, Ленін вигукнув: «Танцюй, грузине!» Сталін виконав вказівку вождя.

Запитання

1. Чому цей незначний випадок закарбувався в історії?
2. У чому полягає двозначність фрази «Танцюй, грузине!»?

Гроші від німців

У 1917 р. Ленін отримав гроші від німців на російську революцію. Справа набула розголосу і загрожувала величезним скандалом: стало відомо, що в петроградських газетах не сьогодні-завтра з'явиться повідомлення про те, що Ленін — німецький шпигун. Усе залежало від голови Петроградської ради лідера меньшевиків Чхеїдзе. Домовитися з ним лідеру більшовиків було неможливо. Тоді Ленін підіслав до нього земляка Сталіна, який умовив Чхеїдзе утриматися від публікації.

Запитання

1. Навіщо німецький уряд фінансував революції в Росії?
2. Як ви вважаєте, чи можна довіряти цьому повідомленню?

Плеханов про Леніна

Навесні 1917 р. Колчак зустрічався в Петербурзі з Плехановим, і той йому сказав, що Ленін, який рветься до влади, нікчемна і малоосвічена людина.

Запитання

- Чи згодні ви з оцінкою Леніна? Свою відповідь аргументуйте.

Плеханов про політичні погляди Леніна

У 1917 р. Плеханов стверджував: Ленін не стільки революціонер-марксист, скільки змовник-бланкіст, антипатріот і демагог-бакунінець, який збирає навколо себе чорноробів, чернь та дикий голодний пролетаріат.

Запитання

- Чи погоджуєтеся ви з такою оцінкою Плехановим політичних поглядів Леніна?

Про своїх соратників

Коли в останні дні перед Жовтневим переворотом соратники Леніна почали виявляти нерішучість, Ленін назвав їх боягузами, зрадниками й ідіотами.

Є така партія

Одна грузинська панянка була закохана в лідера меньшевиків Чхеїдзе й ходила за ним на всі мітинги і зібрання. Одного разу Чхеїдзе висловився, що в сучасній Росії немає такої партії, яка б могла взяти владу в свої руки. «Є така партія!» — вистрибнув звідкілясь маленький лисий чоловічок. Панянка з презирством глянула в його бік і наказала: «Сядь на своє місце, нікчемо!»

Завтра у нас революція

24 жовтня 1917 року Ленін зустрівся на вулиці з робітником. Запитав його про життя, про обстановку на заводі. Закінчуючи розмову, попередив: «Тільки не забудьте, голубчику, завтра у нас революція!»

Сталін

О. Толстой про Сталіна

О. Толстой з посмішкою говорив Ю. Анненкову: «Велика людина, культурна, освічена! Якимось я заговорив з ним про французьку літературу, про «Трьох мушкетерів». Із гордістю Йосиф мені заявив: «Дюма, батько чи син, був єдиним французьким письменником, твори якого я читав». Я запитав: «А Віктора Гюго?» «Батько народів» відповів: «Цього я не читав. Я віддав перевагу Енгельсу». Трохи згодом, Толстой додав: «Чи прочитав він Енгельса, я не певен».

Запитання

- Яким був рівень освіти Сталіна, зважаючи на цей історичний анекдот?

Постановка «Дні Турбіних»

Тривалий час не давали дозволу на постановку п'єси М. Булгакова «Дні Турбіних». Сталін дізнався про це й вирішив сам

ознайомитися із п'єсою. У МХАТі було влаштовано закритий перегляд спектаклю. Крім Сталіна в ложах сиділи Каганович, Єжов, Бубнов, Стецький та інші керівники партії й уряду, але наркома Луначарського не було. Зала була заповнена представниками партійного апарату середньої ланки.

Після першого акту Сталін вийшов із ложі, ніяк не виявивши свого ставлення до п'єси. Присутні в залі мовчали й нервово очікували реакції вождя. Після другого акту Сталін також мовчки вийшов із ложі... По закінченні спектаклю Сталін підійшов до бар'єру ложі, мовчки оглянув присутніх, які не знали, що їм робити: аплодувати чи піддавати п'єсу критиці. Витримавши у цілковитий тиші паузу, він декілька разів змахнув руками. У залі одразу почалися бурхливі аплодисменти. Сталін опустив руки, й аплодисменти припинилися. Посміхнувшись, Сталін знову почав аплодувати, в залі вибухнули овації, а на сцені з'явилися актори, які плакали від щастя.

Запитання

- Чим пояснити бажання Сталіна познущатися над присутніми?

Розмова зі Станіславським

Після однієї з вистав, на якій був присутній Сталін, він звернувся до Станіславського: «Скажіть, Костянтине Сергійовичу, наскільки наші неуки з політради заважають вам, видатним російським художникам?»

Станіславського це запитання захопило зненацька: «Даруйте, не зрозумів...»

Сталін пояснив: «Вам же доводиться звітувати перед політичними неуками, далекими від мистецтва... Вас контролюють нездарі з охоронних органів, які тільки й вміють, що тягнути та не пускати... Ось мене й цікавить: наскільки вони вам заважають творити і працювати?»

Станіславський підсів ближче до Сталіна й прошепотів: «Йосифе Віссаріоновичу, тихіше, тут повсюди ДПУ!» Сталін голосно розсміявся.

Сталін на Тегеранській конференції

На Тегеранській конференції Черчилль, щоб подратувати Сталіна, сказав: «А мені сьогодні наснилося, що мене призначили президентом Землі!» А Рузвельт підтакнув: «А мені наснилося, що мене призначили президентом Всесвіту!» Сталін повільно закурич люльку і спокійно відповів: «А мені наснилося, що я нікого з вас не затвердив».

Сталін й кінорежисери

У 30-ті роки Сталін запросив у гості чотирьох відомих кінорежисерів: «Товариші, що вам потрібно для успішної роботи? Не соромтеся,

кажіть. Ми спробуємо вам допомогти». Ромм поскаржився, що мешкає з хворою дружиною в однокімнатній квартирі. «Буде вам квартира», — каже Сталін. Пудовкін пояснив, що найкраще працює, коли виїздить за місто. «Буде вам дача», — пообіцяв Сталін. Пир'єв сказав, що багато сил витрачає, щоб дістатися дачі. «Буде вам машина», — відповів на це Сталін. Александров почервонів: мовляв, у нього надто велике прохання.

— Просіть, не соромтеся».

— Я хотів би, товаришу Сталіне, отримати вашу книгу «Питання ленінізму» з автографом, — сказав Александров.

— Буде вам книга з автографом.

Квартиру, машину й дачу Александров отримав як додаток до книги...

Брежнєв

Анекдоти про Брежнєва та Горбачова подаються без назви, оскільки вони належать до особливого типу — народного анекдоту. На основі аналізу цих анекдотів можна встановити, яким було справжнє ставлення народу до керівника держави. Особливістю цих анекдотів є те, що в них діє не стільки історична особа, скільки її маска. Історичний діяч з персонажем анекдотів має зовсім небагато спільного. В основному обігруються якісь характерні риси зовнішності чи поведінки.

Попри свій вигаданий сюжет, подібний тип анекдотів має тісний зв'язок з історичними реаліями, в умовах яких вони створювалися. Але використання такого типу анекдотів вимагає обережного ставлення і виправданого використання на уроці, оскільки в протилежному випадку вони матимуть антипедагогічний ефект.

Прилітає Брежнєв до Бонна. Біля трапа його зустрічає почесний караул з оркестром. Але Леонід Ілліч, ні на що не відволікаючись, підійшов до клумби поклав в карман жменю землі, повернувшись до літака і відбув на Батьківщину.

Після цього випадку радянське міністерство закордонних справ надіслало до Німеччини таку ноту: «Приносимо вибачення за непорозуміння, яке трапилося під час візиту Л. І. Брежнєва до ФРН. Замість програми візиту в голову керівника держави була закладена програма «Лунохода».

Поминають Сулова. Його лікар виголошує промову: «Наш головний ворог — склероз — вирвав із лав будівників комунізму кращого сина нашої Батьківщини!» «Наш головний ворог — недисци-

плінованість, — бурмоче Брежнєв, — ми вже цілу годину сидимо, а Сулова ще досі немає».

Брежнєв стоїть на трибуні й читає за папірцем: «Сьогодні наша країна проводить в останній шлях видатного діяча міжнародного комуністичного руху, Генерального секретаря ЦК КПРС, Голову Президіума Верховної Ради СРСР, Маршала Радянського Союзу Леоніда... Ілліча... Брежнєва...» Здивовано дивиться на папірець у руці, потім, оглядаючи свій одяг, винувато каже: «Вибачте, товариші, я знову одягнув піджак Андропова».

У коридорі державний чиновник зустрічає Брежнєва на Великдень.

— Христос воскрес, Леонід Ілліч!
— Спасибі!

Брежнєв запитує Сулова:

— Ти «Малу землю» читав?
— Так, читав, двічі. Дуже сподобалася.
— Треба й мені почитати.

Брежнєв зустрічається у ФРН з місцевим політичним діячем Хойзінгером. Той запитує Брежнєва:

— Як Ви ставитеся до Брандта?

Брежнєв:

— Гм, а хто це Брандт?

Наступного дня радник ЦК говорить Брежнєву:

— Влучно Ви вчора Хойзінгеру відповіли!

Брежнєв:

— А хто це такий — Хойзінгер?

Перед штурмом Берліна Жуков доповідає Сталіну план операції. Сталін каже: «Покличте, будь ласка, полковника Брежнєва, мені треба з ним порадитися».

Запитання

- Що у цьому анекдоті висміяв народ?

Горбачов

Брежнєв і Черненко розмовляють на тому світі:

— Костю, а хто зараз перебуває при владі?

— Михайло Горбачов.

— А хто його підтримує?

— А навіщо його підтримувати? Він поки що сам ходить.

Друзі запитують Михайла Горбачова:

— А яке, на твою думку, у нас буде майбутнє років через п'ять?

— Ви що?! Я навіть не знаю, яке через перебудову у нас буде минуле!...

Заходить якимось Горбачов до свого кабінету, а там за столом сидить Іван Сусанін.

— О! — здивувався Горбачов. — А чому це Ви без попередження? Я б усіх членів Політбюро зібрав.

— Ось і збери. Як зберетесь, так і підемо.

Відбувається засідання Верховної Ради СРСР. У центрі сидить Михайло Сергійович Горбачов. Сидить і розмірковує, раптом бачить — якийсь чоловік кулаком погрожує. Горбачов йому у відповідь покрутив пальцем біля скроні (мовляв, дурний, що з нього взяти). Побачили це охоронці, й один іншому каже: «Піди, з'ясууй, чого цей чоловік Михайлу Сергійовичу кулаком погрожує. Підходить охоронець до чоловіка й каже: «Ти кому це кулаком погрожуєш?» — «Та не погрожую, я йому показую — бери владу в свої руки, а він мені відповідає, що розуму не вистачає».

Виступає Горбачов на партійному з'їзді.

— Товариші, в 1990 р. у нас не буде м'ясних продуктів. Що пропонуєте робити в цьому випадку?

Зал мовчить. Раптом пролунав голос:

— Будемо працювати по 10 годин на добу.

Горбачов:

— У 1991 р. у нас не буде молока. Що пропонуєте?

— Будемо працювати по 16 годин на добу.

— А в 1992 р. розпочнуться проблеми з постачанням хліба.

— Будемо працювати по 24 години на добу.

Горбачов був розчулений такою відповіддю.

— Спасибі вам, дорогий товаришу, за підтримку. Де ви працюєте?

— У крематорії.

ІСТОРИЧНА ЕПОХА В АНЕКДОТАХ

Стародавня Греція

Драконт про свої закони

Про закони афінського державного діяча Драконта говорили, що його закони написані кров'ю, а не чорною фарбою. Коли у нього запитали, чому за більшу частину злочинів призначено смертну кару, він відповів, що дрібні злочини, на його думку, заслуговують суворого покарання, а для тяжких він не знайшов більш суворого.

Закони в Локрах

У давнину не тільки в Афінах існували суворі закони. Зелевк з Епізефірейських локр запровадив у рідному місті не менш вражачі за своєю суворістю закони. До нас дійшла згадка про один із них: якщо під час хвороби житель міста без поради лікаря вип'є нерозбавлене вино, то навіть якщо він потім одужає, буде покараний на смерть, бо приймав те, чого йому не прописали.

Про вживання вина жінками

У мешканців Мессалії був закон, який забороняв жінкам вживати вино, тож все своє життя вона повинна була задовольнятися водою. Подібний закон існував у жителів Мілету.

Про вживання вина

Афінянин Діотим отримав прізвисько «Воронка» за те, що він, взявши до рота воронку, міг не зупиняючись пити вино, яке лилося через неї.

Відомий мудрець Анахарсіс також багато пив, причому пив нерозбавлене водою вино. Цю звичку він засвоїв у себе на батьківщині, в Скіфії, бо скіфи не додавали у вино воду. Нерозбавлено вино також пили Клеомен зі Спарти і поет Іон із Хіоса. Багато вина вживали філософи Лакід і Тимон.

Запитання

1. Як ви думаєте, чому збереглися імена тих людей, які вживали нерозбавлене водою вино?
2. Що дивувало греків у цьому випадку?

Про деякі закони в демократичних Афінах

У 456 р. до н. е. було прийнято закон, згідно з яким усім мешканцям міста Егіни було відрубано великий палець правої руки. Це

зробили для того, щоб вони не могли тримати в руці списа, але їх можна було використовувати на галерах.

У 427 році до н. е. за пропозицією Клеона до страти були засуджені всі мешканці Мітилен, які могли тримати зброю в руках. Таким чином їх було покарано за перехід на сторону спартанців.

У 440 році до н. е. усім полоненим мешканцям острова Самос на обличчі було поставлено тавро із зображенням сови.

Запитання

- На яку оцінку заслуговують подібні дії афінян?

Про винахідливість Ісменія із Фів

Одного разу після битви при Левктрах (371 р. до н. е.) Ісменій прибув як посол від рідного міста до перського царя й висловив бажання переговорити особисто з ним про свою справу. Його попередили, що кожний бажаний поговорити з царем повинен зробити так, як того вимагає закон персів: вклонитися цареві до землі. В іншому випадку доведеться вести переговори через посередників.

Ісменій погодився на ці умови, хоч вільному елліну не личило вклонятися будь-кому. Аби вийти з цього скрутного становища, він пішов на хитрість. Увійшовши до царя, Ісменій зняв зі свого пальця каблучку й непомітно кинув її собі під ноги, після чого швидко нагнувся за нею, начебто вклонившись цареві. Тобто він зробив вигляд, що дотримався звичаю персів, але водночас не зробив нічого такого, за що було б соромно вільному елліну.

Цар доброзичливо сприйняв прохання Ісменія, й тому вдалося виконати покладену на нього місію.

Запитання

- Як у цьому історичному анекдоті відбилися відмінності між державним ладом Давньої Греції та Перської держави?

Про звичаї в Афінійській академії

Про афінійську Академію розповідали, що в давні часи в ній заборонялося навіть сміятися, щоб закрити до неї доступ будь-якій легковажності.

Про сикофантів

Слово «сикофант» у перекладі з давньогрецької означає «той, хто знаходить смокви». Цим словом у давнину називали донощиків. Такого смислу це слово набуло через те, що в Афінах існувала заборона на ввезення смокви і на те, щоб зривати смокви з дерев. Людей, які видавали владі порушників цього закону, стали називати сикофантами. Під час розгляду таких справ з'ясовувалось, що більшість доносів були необґрунтованими, оскільки громадяни Афін за допо-

могою цього закону почали зводити особисті рахунки. Досить швидко слово «сикофант» набуло значення «донощик».

Запитання

- Як цей анекдот характеризує повсякденне життя афінян?

На острові Кос

На острові Кос існував такий звичай. Коли старі громадяни помічали, що вони вже не можуть приносити більше користі своїй батьківщині, оскільки їхній розум втратив свою гостроту та ясність, вони запрошували один одного в гості чи на святкове жертвоприношення. Там вони увінчували один одного вінками і випивали отруту...

Запитання

- Як ви особисто ставитеся до цього звичаю?

Дружба дружбою...

Одного разу на Піфійських іграх наглядач Каллістрат не допустив до участі у змаганнях одного флейтиста. У цьому не було нічого дивного, якби цей флейтист не був співвітчизником Каллістрата і, навіть більше, його найкращим другом. Але друг порушив одне з правил змагань, оскільки записався на змагання пізніше за встановлений термін.

Проте на вечірній симпозіум, передбачений на таких змаганнях, Каллістрат привів свого друга у пишному вбранні, передбаченому умовами змагання, і в супроводі хору. На симпозіумі флейтист продемонстрував своє високе мистецтво гри.

Запитання

- Як цей історичний анекдот характеризує ставлення греків до дотримання законів й правил?

Жіноче взуття

Жінки у Давньому Єгипті не носили взуття, щоб більше сидіти вдома. Дізнавшись про це, Плутарх написав: «Якщо у наших жінок відібрати розшиті золотом сандалії, пурпурний одяг та перлини, більшість із них перестала б ходити в гості».

Запитання

- Чим становище жінок в Давній Греції відрізнялося від становища жінок у Давньому Єгипті?

Покарання за подружню невірність

В етолійському Кімі та в багатьох інших грецьких містах-державах жінку, яку викрили в подружній невірності, виводили на майдан й виставляли всім напоказ на якомусь камені. Після

цього її садовили на віслюка і провозили навколо всього міста, а потім привозили знову до того каменя, на якому вона продовжувала стояти. Після такої процедури ця жінка вважалася знеславленою на все життя, а камінь ставав нечистим, і його намагались оминати.

Запитання

- Яким було ставлення стародавніх греків до подружньої невірності?

Про поховання мерців

У Давній Греції мерців ховали обличчям на захід. В Аттіці існував закон, згідно з яким людина, яка натрапляла на непоховане тіло, повинна була кинути на нього хоча б жменю землі.

Суд ареопагу

Суд ареопагу виніс смертний вирок одній жінці, яка на той час була вагітною. Виконання вироку відклали до того часу, поки жінка не народила дитину.

Чи могла існувати карикатура у Фівах

У Фівах існував закон, згідно з яким художники і скульптори мали надавати людині, яку вони зображували, більш привабливого вигляду, ніж насправді. За применшення якостей того, кого зображали, художники і скульптори повинні були сплачувати грошовий штраф.

Запитання

- Як ви вважаєте, чи могло у Фівах за таких умов розвиватися мистецтво карикатури?

Заборона на трагедію

Драма грецького драматурга Фрніха «Взяття Мілету» справила на афінян настільки сильне враження, що всі глядачі плакали. У зв'язку з цим драматург мав сплатити грошовий штраф (за іншою версією його вигнали з міста), а трагедію заборонили.

Запитання

- Який висновок про емоційність греків та їх сприйняття мистецтва можна зробити на основі цього історичного анекдоту?

Закон Перікла

Згідно із законом Перікла афінським громадянином визнавали тільки ту людину, батьки якої були афінськими громадянами. Після прийняття цього закону сини Перікла загинули, живим же залишився тільки один, народжений Аспазією, яка не була громадянкою Афін. Таким чином, за Перікловим законом, його син не був громадянином Афін.

Про ostracism

Афінянин Клісфен запропонував таку міру покарання, як ostracism (вигнання). Він же став першим громадянином, якого вигнали з міста згідно з цим законом.

Стародавня Спарта

Оскільки одним із персонажів популярних історичних анекдотів про Стародавню Спарту є спартанський цар Агесілай, ми наводимо короткі історичні відомості про цього історичного діяча.

Агесілай II (бл. 444 до н. е. — бл. 360 до н. е.) — спартанський цар з 401 р., полководець та дипломат. У 396–394 рр. до н. е. здобув ряд перемог над Персією в Малій Азії, але був відкликаний через невдалий для Спарти перебіг Коринфської війни (395–387). Після Анталікідового миру відновив на певний час гегемонію Спарти в Греції. Після перемог Епамінонда над Спартою в 371 та 362 рр. Агесілай в пошуках коштів здійснив військову експедицію до Єгипту, де отримав щедрі винагороди від фараона Нектанеба за допомогу в династичній боротьбі. Опис та характеристика діяльності Агесілая є у працях Ксенофонта (був знайомий з царем особисто), Корнелія Непота, Плутарха.

Покарання за надмірний патріотизм

Коли Епамінонд в 362 р. до н. е. напав на Спарту, юнак на ім'я Ісад ще не міг служити у війську через свій вік, проте він втік із гімназії на поле битви. Лакедемоняни нагородили його вінком за виявлений героїзм, але наклали грошовий штраф за те, що він взяв участь, попри заборони, і бився, не маючи зброї, яку повинен був мати кожен спартанський воїн.

Запитання

1. За що був покараний юнак?
2. Як цей історичний анекдот характеризує ставлення спартанців до законів?

Про мешканців Клазомен

Одного разу до Спарти прибули мешканці міста Клазомени. Вони поводитись непристойно і, врешті-решт, вчинили ганебний вчинок — забруднили сажею крісла ефорів, сидячи на яких, ті виконували важливі державні справи. Дізнавшись про це, ефори не обурились цим вчинком, проте видали дуже незвичну постанову, текст якої наказали проголосити по всій Спарті: «Мешканцям міста Клазомени дозволяється поводитись у місті непристойно».

Леонід під Фермопілами

Перед фермопільською битвою цар Леонід звернувся до своїх воїнів з таким закликом: «Давайте гарно поснідаємо, оскільки обідати нам доведеться вже в Аїді».

Запитання

- Як у цій фразі відбивалася суть системи виховання воїнів у Давній Спарті?

Про ставлення спартанців до ласощів

Одного разу Агесілай зі своїм військом опинився неподалік від острова Фасос. Мешканці острова подарували муку, гусей, медові коржики та інші ласощі. Агесілай погодився прийняти лише муку, а інші продукти наказав відвезти назад, посилаючись на те, що спартанцям такі ласощі не потрібні. Коли ж мешканці острова почали його вмовляти прийняти ці подарунки, Агесілай віддав наказ роздати всі ласощі ілотам. Коли його запитали про причину такого рішення, він відповів: «Не годиться, щоб мужні люди харчувалися ласощами. Бо те, що спокушає рабів, повинно бути неприйнятним для вільних людей».

Запитання

- Про які особливості виховання і харчування спартанців розповів цей історичний анекдот?

Перетворення в бога

Ті з мешкаців Фасоса, які вважали, що Агесілай надав їхньому острову величезну послугу, вирішили побудувати на його честь храм та вшанувати небаченими почестями. Спеціальне посольство повідомило про це царя. Коли Агесілай прочитав послання, він запитав, чи здатна їхня батьківщина перетворювати людей на богів. Посольство на це запитання відповіло ствердно, і тоді Агесілай їм відповів: «Перетворіть спочатку себе на богів, і якщо вам це вдасться, тоді і я повірю, що і мене ви зможете зробити богом».

Кордони Спарти

Одного разу царя запитали, як далеко простягаються кордони Спарти. Показуючи на свій список, Агесілай відповів: «Вони простягаються настільки далеко, наскільки може досягнути цей список».

Стіни Спарти

Іншого разу царя запитали, чому у Спарті немає захисних стін біля міста. Агесілай показав на озброєних громадян і відповів: «Ось — спартанські стіни».

Цар у Спарті

Коли Агесілаю було потрібно, щоб його воїни робили що-небудь дуже швидко, він першим брався за справу. Агесілай дуже пишався тим, що міг працювати не гірше за будь-якого спартанця.

Запитання

1. Чим пояснити таку незвичну поведінку царя Агесілая?
2. Чим становище царів у Спарті відрізнялося від становища царів в інших державах?

Кульгавий воїн

Одного разу Агесілай помітив, що кульгавий воїн підшукує для себе коня, готуючись в похід. Цар, теж кульгавий, був славетним воїном і звернувся до нього з такими словами: «Ти хіба не знаєш, що на війні кульгавість нестрашна? Потрібні не ті, хто вміє дуже гарно бігати, а ті, хто здатний стояти на місці».

Запитання

1. Чому в спартанському війську дуже рідко можна було побачити кульгавих воїнів?
2. Як ви думаєте, чи народилися кульгавими цар і воїн?

Про славу

Коли Агесілая запитали, яким чином йому вдається так прославитися, він відповів: «Презирством до смерті».

Про звуки флейти

Царя Агесілая запитали, чому спартанці в битву йдуть під звуки флейти. Цар відповів: «Дотримання ритму допомагає з'ясувати, хто сміливий, а хто боягуз».

Про ставлення спартанців до театру

Один спартанець потрапив до Афін під час підготовки афінян до театральної вистави. Він зміг побачити, наскільки серйозно афіняни ставляться до майбутнього дійства. Повсюди бігав хорег, людина, яка своїм коштом наймала хор для постановки трагедії. Водночас хородидаскал розучував з акторами хору їхні партії. Усе це настільки вразило спартанця, що він запитав, чи при своєму розумі мешканці міста, які настільки серйозно ставляться до гри.

Запитання

- Як у цьому історичному анекдоті відбилися різне ставлення спартанців та афінян до мистецтва?

Якщо...

Коли в 344 р. до н. е. Діонісія Молодшого перевезли в Коринф, спартанці написали царю Філіппу: «Діонісій у Коринфі». Розгніваний

Філіпп написав їм у відповідь: «Якщо я прийду в Лаконіку, то всіх вас вижену звідти». На це він отримав відповідь: «Якщо...».

Одного до одного

Коли спартанці відправили до царя Деметрія одного посла, обурений цар закричав: «Одного лише посла направили до мене спартанці!» Посол на це спокійно відповів: «До одного — один».

Ні

На питання царя Філіппа, чи пустять спартанці його в місто, ті відправили йому листа, в якому написали: «Ні».

Кому Гомер...

Спартанський цар Клеомен говорив, що Гомер — поет для спартанців, оскільки закликає до зброї, а Гесіод — поет ілотів, оскільки запрошує обробляти землю.

Запитання

1. Яким було ставлення спартанців до господарської діяльності?
2. Яким чином спартанці здобували все необхідне для життя?

Постраждав від власних законів

Лікурґ прийняв закон, який забороняв жінкам вирушати на Елевсінські містерії на возах, запряжених парою коней. На тих, хто порушував цей закон, накладався грошовий штраф у великому розмірі. Першою порушила цей закон дружина самого Лікурґа. Вона ж першою мала сплатити штраф.

Щасливі спартанці

Коли Агесілая запитали, чому спартанці щасливіші за інші народи, він відповів: «Тому що більше за інших вправляються в мистецтві володарювати і підкорятися».

Запитання

- Чи можете ви навести приклади, які б підтвердили вислів спартанського царя?

Справедливіші друзі

Одна людина, яка вирушала до Малої Азії, попросила в Агесілая письмову рекомендацію для його друзів, щоб його там добре зустріли й оцінили його чесноти. Агесілай здивувався: «Але для чого? Мої друзі чинять справедливо і без моїх рекомендацій».

Стіна для жінок

Одного разу Агесілаю показали високу кріпосну стіну, яка оточувала якесь місто, і запитали, чи подобається вона йому. Цар відповів: «Клянуся Зевсом, стіна чудова, але вона повинна оточувати місто, в якому живуть не чоловіки, а жінки».

Республіканський Рим

Про ставлення до жартів

Небажання одружуватися та створювати сім'ю в Давньому Римі засуджувалося, і громадяни зобов'язані були під присягою доводити цензору, що вони одружені. Формула присяги була такою: «Скажи чесно, чи одружений ти?» Один жартівник, що втратив почуття міри, на питання цензора відповів: «Так, я одружений, але клянусь Геркулесом, не за власною волею». Цензор за подібну поведінку в такий відповідальний момент перевів жартівника в нижчий стан римських громадян.

Запитання

- Як мали поводитись римські громадяни в присутності державних чиновників?

Про поведінку в суді

Один із звинувачуваних під час засідання суду позіхнув. Його тут же було покарано, оскільки такий вчинок говорив про безвідповідальний характер звинувачуваного та його цілковиту байдужість до того, що відбувалося в суді. Він мав довго доводити, що позіхання стало результатом хвилювання та наслідком хвороби.

Про ставлення до їжі

У Давньому Римі існували закони, які обмежували як кількість, так і якість їжі, яку могли купувати римські громадяни. Законодавство вимагало від своїх громадян, щоб вони були в усьому, а особливо в їжі, стриманими.

Про вживання вина

За часів Римської республіки існував закон, який обмежував споживання вина. Відповідно до закону вино не могли вживати раби, жінки і вільні громадяни, які не досягли тридцятилітнього віку.

Запитання

- Як ви вважаєте, з якою метою в Давньому Римі були встановлені ці закони?

Фабріцій Лусцин і Корнелій Руфін

Знаменитий римський діяч Фабріцій Лусцин усе життя ворогував з Корнелієм Руфіном і навіть ненавидів його. Руфін був хоробрим воїном, але був людиною жадібною й схильною до крадіжок. Під час важкої війни з Пірром, коли Руфін домагався посади консула, Фабріцій доклав значних зусиль, щоби той посів цю посаду.

Багато хто здивувався з такої поведінки, на що Фабріцій сказав: «Я вважаю за краще, щоб мене обкрадав римський громадянин, ніж переслідував ворог».

Публій Сципій і Тіберій Гракх

Публій Сципій Африканський і Тіберій Семпроній Гракх, батько Тіберія і Гая Гракхів, були знаними в Римі людьми, що уславились багатьма подвигами, нагородами й освіченістю. Проте вони часто сперечалися з державних справ й не були друзями. Їх протистояння тривало багато років.

Одного разу під час свята, присвяченого Юпітеру, сенат обідав на Капітолії, й обидва суперники опинилися за одним столом. Тоді вони раптом пожали один одному руки і стали великими друзями. Пізніше Тіберій Гракх захищав братів Сципіонів від звинувачень у крадіжках після Сирійської війни.

Про етрусських гаруспиків

У Давньому Римі були свої національні герої. Одним з таких героїв був Горацій Коклес, племінник одного з перших римських консулів, який під час раптового нападу етрусків вийшов захищати міст через Тібр й утримував його, доки не підійшло підкріплення. За цей подвиг йому ще за життя була поставлена статуя на майдані, де збиралися народні збори.

У цю статую одного разу вдарила блискавка. Для того щоб очистити це місце, куди вдарила блискавка, викликали гаруспиків. Але оскільки вони були ворогами Риму й ненавиділи римський народ, то порадили перенести статую у найнижче місце в Римі, куди не потрапляло сонячне світло. Коли їхній задум було розкрито, гаруспиків було вбито. Після цього хлопчики в Римі співали такий вірш: «Дурна порада завдала шкоди самим порадникам».

Перше розлучення в Давньому Римі

Існувала легенда, що протягом п'ятисот років від заснування Рима ні в самому Римі, ні в Лації не існувало ніяких справ чи навіть юридичних правил, які б регулювали процес розлучення. Уперше потреба в таких нормах виникла в 231 р. до н. е., коли Спурій Карвілій на прізвисько Руга розлучився зі своєю дружиною. Цей Карвілій дуже поважав свою дружину, яка не могла народити йому дитину. Цензори ж примусили його скласти присягу, що він має намір одружитися на іншій жінці заради продовження роду. І Карвілій, попри свою любов до дружини, дотримався свого слова.

Запитання

1. Про що свідчить цей історичний анекдот?
2. Як ви вважаєте, чому тривалий час у Римі не було розлучень?

Толозьке золото

Коли консул Гней Сервілій Цепіон став намісником в Іспанії, він пограбував храм в місті Толоза, в якому було дуже багато золота. Казали, що кожен, хто доторкнувся до золота під час пограбування, помирав жахливою смертю. Сам Цепіон був звинувачений в пограбуваннях і зловживанні владою і був позбавлений майна. Звідси бере свій початок римський вислів «толозьке золото». Цей вислів у Римі вживали щодо невдах.

Ворожнеча й дружба

У Давньому Римі були дві видатні людини: Фульвій Флакк, консул 179 р. до н. е., та Емілій Лепід, двічі консул 187 й 175 рр. до н. е. Обидва обіймали важливі посади в державі, виявили себе у війнах з ворогами та уславилися своїми знатними предками. Суперництво між ними з часом переросло у ворожнечу й ненависть.

Одного разу римський народ обрав їх обох цензорами. Як тільки це стало відомо, тут же на Марсовому полі, на очах в усіх, вони добровільно і з однаковим бажанням пішли назустріч один одному й обнялися. Із того часу вони стали друзями.

Середньовіччя

Про Рим у 1420 р.

Коли Папа Римський Мартін V в'їхав до Риму у 1420 р., місто перебувало в жалюгідному стані. Біограф Папи Бартоломео Платіна писав: «Він знайшов Рим настільки зруйнованим, що той навіть втратив вигляд міста. Можна було побачити зруйновані будинки, церкви в руїнах, населення потерпало від голоду й убогства».

Про стан храмів в епоху Середньовіччя

Збереглася розповідь абата монастиря св. Павла:

«Церква і монастир св. Павла перебували в жалюгідному стані. Монахів залишалося лише декілька чоловік, деякі з монахів жили поза стінами монастиря. В окремих кельях розводили кіз та свиней. У старовинній базиліці перехожі варили м'ясо й овочі, тут же їх споживали, вживаючи алкогольні напої, і взагалі поводитись не належним чином. На ніч пастухи зганяли сюди биків і буйволів. Центральний неф базиліки стояв без даху, який вже давно провалився.

Одного разу до базиліки зайшов відомий у Римі відлюдник і, підійшовши до вівтаря, перед яким стояла дерев'яна статуя апостола Павла з мечем в руці, звернувся до неї з такими словами: «О, Павле! Дурень і йолоп. Що ти робиш? Навіщо тримаєш догори свій меч? Хіба ти не бачиш, що твоя церква перебуває в жалюгідному стані, в руїнах й ніхто про неї не дбає? Опустити меч, який ти тримаєш, і спрямує його на тих, хто руйнує твій дім!»

Слова відлюдника були передані Папі Римському, який із завзяттям розпочав займатися реставрацією занедбаної базиліки та монастиря.

Запитання

- З яким періодом Середньовіччя пов'язаний занепад церков? Що його спричинило?

У вогонь!

Хроніст Інфессура повідомляє, що у 1424 р. в Римі проповідник Бернардино да Сієна влаштував 21 липня на Капітолії спалення всіляких «суетних предметів, дошок для ігор, амулетів, пісенників й штучного волосся, а 28 липня була спалена відьма Фінічелла, яка начебто за допомогою чаклунства знищила багатьох людей».

Запитання:

1. Якою була суспільна атмосфера в епоху Середньовіччя?
2. Чи повідомляє хроніст про судовий процес над жінкою, яку звинуватили в чаклунстві?

Страта Ієроніма Празького

Відомий італійський гуманіст Поджо Браччоліні (1380–1495) так описує страту в Констанці Ієроніма Празького, соратника страченого Яна Гуса.

«Зі спокійним й навіть дуже веселим обличчям ішов Ієронім на страту, не лякаючись полум'я, страждань, смерті. Жоден зі стоїків не пережив страту так мужньо, як він, він начебто прагнув її... Коли кат намагався підпалити багаття за його спиною, щоб він не бачив цього, мученик сказав йому: «Йди сюди й запали вогонь на моїх очах, бо якщо б я боявся його, я б ніколи не прийшов на це місце, а тікав би від нього».

Запитання

- Що дозволило Ієроніму Празькому мужньо сприйняти страту?

Свобода слова в Середньовіччі

Арнольд Брешіанський (1100–1155), учень Абеяра, виступив із звинуваченням католицької церкви в продажності, розбещеності й відступі від євангельських ідеалів.

«У Римі Плата вже здолала Справедливість. Плата вже посіла місце Справедливості, й зла розпуста з голови стікає по всьому тілу. Усі члени тікають за платою. Все робиться за плату. Божественне продають й із презирством ставляться до того, що не має ціни».

Про Папу Римського Арнольд пише, що це не «чоловік апостольський й пастир душ, а чоловік крові, який захищає пожежі й убивства, мучитель церкви, пригноблювач невинності. Він нічого

не робить, тільки пасе тіло, наповнює свої гаманці й спустошує чужі... Не варто його слухати й поважати...».

Згодом автор був страчений Фрідріхом Барбаросою за нешанобливі слова на адресу імператора.

Запитання

- Що викликає подив у випадку з Арнольдом Брешіанським?

Незвичайний Папа Целестин V

У 1292 р. помер Папа Микола IV, і дванадцять кардиналів, які перебували на той час у Римі, приступили до обрання нового папи. Суперечності між кардиналами виявилися настільки глибокими, що протягом двох років вибрати папу їм не вдалося. Зрештою, 5 липня 1294 р. було обрано зовсім незвичного папу. Ним виявився старий відлюдник, відомий як Петро з гори Мурроне. Цей Петро був дуже далеким від світських справ й намагався вести євангельське життя (це могло на той час бути розцінене як ересь). Слава про нього як про нового святого швидко поширилась по всій Італії. Така людина не тільки не бажала, але й не могла розібратися в усіх тонкощах церковного й політичного життя. На папському престолі він прийняв ім'я Целестина V.

Новий папа потрапив під вплив Карла II Неаполітанського, який під якимсь приводом заманив нового папу до Неаполя й тримав його там в ув'язненні. Целестин V незабаром зрікся престолу. Це був перший випадок в історії церкви і папства. Радісний повернувся Петро у свої гори, але прожив там недовго. Його спадкоємець кардинал Бенедикт Гаєтані, обраний новим папою, який прийняв ім'я Боніфация VIII, наказав таємно вбити святого старця.

Запитання

1. Чому історія Папи Римського Целестина V збереглася в пам'яті його сучасників?
2. Як ви вважаєте, що більше вразило сучасників: те, що Целестин V зрікся влади, чи те, що його було вбито?

Піза проти Генуї

У серпні 1284 р. поблизу острова Мелорія відбулася битва між пізанським й генуезькими флотами. У цій битві переважна частина пізанського флоту була знищена або ж потрапила у полон. Лише декільком кораблям вдалося врятуватися втечею. На морі загинуло 5 000 пізанців, понад 9 000 тисяч чоловік потрапило до полону. Піза втратила переважну більшість свого чоловічого населення. В Італії казали: «Хочеш побачити Пізу — їдь до Генуї». Число пізанських полонених в Генуї було настільки великим, що вони утворили там свою спільноту «полонених пізанців, які перебувають

у Генуї». Після цієї поразки Піза вже не змогла відігравати такої ролі, як це було раніше.

Ювілейний рік

Папа Боніфачій VIII видав 22 лютого 1300 р. буллу про святкування Ювілейного року. Папа оголосив кожен сотий рік від народження Ісуса ювілейним і пообіцяв всім, хто прибуде протягом цього року до Рима й відвідає римські святині протягом 15 днів, гарантує повне відпущення гріхів. Для мешканців самого Рима цей термін було збільшено до 30 днів. Ідея ювілейного року була запозичена з часів античного Риму. Вона повинна була збільшити кількість паломників до Рима, а отже, й прибутки як церкви, так і римлян.

Ідея себе повністю себе виправдала. Щодня до Рима прибувало до 30 000 паломників, число людей, що перебували тут водночас, досягало 200 000 тис. Торгівля реліквіями й продуктами харчування зросла до небачених розмірів, але й ціни того року зросли досить відчутно.

Через сто років, у тяжкому для церкви й Італії 1400 р. історія з масовим паломництвом повторилася, причому без жодного заохочення з боку папства. Ще в 1399 р. в Європі розпочався рух так званих «білих». Тисячі людей із-за Альп, одягнених у прості білі сорочки з льону, групами й натовпом йшли по дорогах, які вели до Рима, з вигуками: «Милість!» Вони закликали до миру серед християн. Цей рух сколихнув натовпи паломників, які в дні чергового ювілейного 1400 р. заповнили Рим та його околиці, піднісши авторитет Папи Римського й збільшивши його прибутки.

Запитання

- Якими були наслідки для церкви оголошення вшанування Ювілейного року?

Молодіжна мода

Міланський хроніст Гальвано Фьямма на початку XIV ст. повідомляв: «Сучасні молоді люди більше не беруть за приклад своїх предків, обличчям та вбранням вони більше нагадують іноземців, які натягають на себе вузький одяг, як іспанці, стрижуть волосся, як французи, відпускають бороди, як варвари, носять величезні шпори, як німці, й розмовляють багатьма мовами, як татари».

Запитання

1. Чим був невдоволений міланський хроніст?
2. Що змінилося в молодіжній моді з того часу, а що залишилося незмінним?

Англія після буржуазної революції

В'їзд Олівера Кромвеля до Лондона

Коли Олівер Кромвель в'їжджав до Лондона, поглянути на героя революції зібрався величезний натовп. Хтось з оточення Кромвеля звернувся до нього зі словами: «Погляньте, сер, як багато народу вас вітає!» На ці слова Кромвель спокійно зауважив: «Їх буде ще більше, коли мене повезуть на ешафот».

Манія величі

Король Яков II Стюарт (1633–1701) після вигнання кінець свого життя провів у Франції, живучи на пенсію, яку йому призначив Людовік XIV. Час від часу він приїжджав до Парижа, щоб лікувати людей від золотухи накладенням рук. Яков II продовжував вважати себе королем Англії й Франції: він був сином Генрієти Французької, доньки короля Генріха IV.

Запитання

- У результаті яких подій Яков II позбувся англійського престолу?

Претендент у старості

«Претендентом» прозвали свого часу Чарльза-Едуарда Стюарта, онука короля Якова II, який претендував на англійський престол. У старості він оселився в Римі, його часто непокоїли напади подагри, під час яких він промовляв: «Бідний король! Бідний король!»

Один французький мандрівник, який часто навідував «Претендента», запитав його, чому його ніколи не відвідують англійці. «Претендент» відповів: «Я розумію їх! Вони думають, що я все ще не забув минулого. Дуже шкода! Мені приємно було б їх побачити: я дуже люблю своїх підданих».

Запитання

1. Про яке минуле згадує Чарльз-Едуард Стюарт?
2. Чи міг він претендувати на англійський престол?
3. Як би ви пояснили слова про те, що він любить своїх підданих?
4. Чому англійці ніколи не відвідували його?

Ворог народу

Уперше термін «ворог народу» було вжито у 1699 р.: в Англії було прийнято закон, за яким категорично заборонялося ввозити в будь-якому вигляді ірландську вовну. На порушників цього закону чекало суворе покарання: тюрма, конфіскація майна, вигнання. У 1720 р. в Дубліні було опубліковано анонімний памфлет, де, зокрема, зазначалося: «Цікаво, якби ірландський парламент прийняв рішення, яке забороняло ввозити й користуватися всіма

предметами одягу не ірландського виробництва? А якби поширити цей закон на всі види тканин... й оголосити, що будь-хто, хто порушує цей закон, є ворогом народу?»

Запитання

1. Чому закони Англії забороняли ввозити вовну з Ірландії?
2. На що натякав автор памфлету?

Про правосуддя

У 1731 р. Джона Рессела засудили до смертної кари за пограбування. Перебуваючи у в'язниці, Рессел за заповітом отримав великий масток й був звільнений — тепер він став джентельменом, шанованою людиною, а таких в Англії не можна було вішати.

Запитання

- Як цей випадок характеризує справедливість англійських законів?

Запишіть на мій рахунок

Граф Антуан Гамільтон (1646–1720) одного разу в якійсь корчмі так напився, що убив слугу й піднявся до себе, не збагнувши, що він накоїв. До нього прибіг переляканий господар закладу: «Мілорде, ви вбили мого слугу!» Граф відповів: «Запишіть його на мій рахунок».

Георг IV про царювання свого нащадка

Коли англійський король Георг IV зійшов на престол, йому побажали царювати до того часу, поки світить сонце. Король пробурчав: «Ви, мабуть, бажаєте, щоб мій нащадок царював при свічах».

Франція напередодні Великої французької революції

Про звичаї вищого світу

Один із придворних Людовіка XVI говорив: «У вищому світі я бачив тільки, як люди обідають, не маючи апетиту, вечеряють, не відчуваючи задоволення, ведуть бесіду, не довіряючи одне одному, підтримують знайомства, не товаришуючи, перебувають у шлюбі, не кохаючи одне одного».

Запитання

- Про які моральні вади дореволюційного французького суспільства йдеться в цьому історичному анекдоті?

Філіпп Орлеанський і Дарон

Одного разу Філіпп Орлеанський, регент Франції, під час перебування при владі, звелів передати Дарону, першому президенту бордоського парламенту, щоби він подав у відставку. Дарон пись-

мово заперечив, що його не можна усунути інакше, як за рішенням суду. Регент, прочитавши його листа, замість відповіді написав на ньому: «За цим справа не стане». Дарон, знаючи з ким має справу, одразу ж написав прохання про відставку.

Запитання

- Чому президент бордоського парламенту не відстоював свої права у суді, а одразу ж подав прохання про відставку?

Про замах Дам'єна

5 січня чоловік на ім'я Дам'єн здійснив невдалий замах на Людовіка XV. За два тижні до замаху один купець перебував на постоялому дворі поблизу Ліона й випадково почув, що такий собі Дам'єн намагається вбити короля. Приїхавши до Парижа, цей купець пішов до начальника поліції пана Берр'є, але не застав того. Тоді купець письмово виклав все, що почув, й залишив папери в приймальні. Потім він ще декілька разів приїжджав до пана Берр'є, представився йому й розповів все знову. Берр'є з якихось невідомих причин не дав ходу справі.

Закінчивши свої справи в Парижі, купець повернувся в Прованс. Але не встиг він доїхати додому, як стався замах. Берр'є одразу ж зрозумів свою помилку і те, що купець не буде мовчати. Він послав навздогін купцеві наряд поліції на чолі з офіцером. Того наздогнали, схопили, заарештували, доставили в Париж і без суду кинули до Бастилії, де він просидів цілих 18 років. Тільки в 1775 р. Мальзерб, міністр двору, проводячи перевірку справ, надав розголосу справі й звільнив нещасного.

Запитання

1. Про що свідчить цей історичний анекдот?
2. Чому купця кинули до в'язниці, де він просидів цілих 18 років?

Послуги для провінції

Архієпископ Тулузький де Брієнн дістав для пана де Кадіньяка із державної казни утримання в сорок тисяч ліврів за послугу, надану його провінції. Послуга полягала в тому, що пан де Кадіньяк тривалий час був коханцем старої й потворної мадам де Ломе-ні, матері архієпископа.

Запитання

- Чому в дореволюційній Франції став можливим цей випадок?

Несвоєчасне утримання

Графа де Сен-Прі було призначено послом до Голландії. Він вирушив до місця свого призначення, але так і не доїхав до нього,

оскільки на пару тижнів зупинився в Антверпені. Після цього він повернувся до Парижа, де отримав вісімдесят тисяч ліврів як посол Франції в Голландії. Цього б не сталося, якби уряд на той час не провів кампанію зі скорочення посад і необґрунтованих виплат.

Про уряд

Один дворянин, розповідаючи про дурниці, які чинять міністри, висловився таким чином: «Якби у нас не було б уряду, Франція розучилася б сміятися».

Про принців

Принц Конті (1734–1814) був засмучений тим, що граф д'Артуа купив собі маєток по сусідству з його маєтком. Його почали заспокоювати, кажучи, що землі розмежовані і йому не варто хвилюватися з цього приводу. Конті зупинив свого співрозмовника: «Дарма ви мене заспокоюєте, ви зовсім не знаєте, що таке принци!»

Запитання

- Як ви вважаєте, що намагався сказати своєму співрозмовнику принц Конті?

Придаток держави

Пан Омер де Флері (1715–1810), перебуваючи на посаді генерального прокурора паризького парламенту, незадовго до Французької революції сказав в присутності декількох письменників: «Останнім часом я помічаю, що в розмовах та в питаннях управління державою дедалі частіше почали використовувати слово «народ». Ось вам результати нової філософії! Чи можна забувати, що третій стан це лише додаток держави?»

Запитання

1. Якими словами генеральний прокурор охарактеризував становище третього стану у французькому суспільстві?
2. Які результати нової філософії мав на увазі Омер де Флері?

Про розбещеність людей

Одну дуже розумну і талановиту людину запитали, чому він ніяк не виявив себе під час революції 1789 р. Він відповів: «За тридцять років я стільки разів переконувався в розбещеності людей, окремо взятих, що вже нічого не очікую від них гарного, коли вони збираються разом».

Відставка де Калонна

У 1787 р., намагаючись вивести країну з кризи, Людовік XVI зібрав нотаблей — делегатів від дворянства, духовенства й великої буржуазії. Ці збори мали суто дорадчий характер. На цьому зібран-

ні 22 лютого 1787 р. генеральний контролер фінансів де Калонн оприлюднив цифру державного дефіциту, яку до того приховували. Дефіцит на той час складав 650 мільйонів ліврів проти 283 мільйонів, коли де Калонна призначили на цю посаду. Після цього випадку де Калонна було усунуто з посади, й про нього почали говорити так: «Його не чіпали, поки він підпалював, але покарали, як тільки він почав бити в набат».

Запитання

- Як ви можете прокоментувати це висловлювання?

Веймарська Німеччина

Гріх революції

На момент зречення кайзера майбутній перший президент Веймарської республіки марксист Еберт заявив: «Я ненавиджу революцію як гріх».

Запитання

- Як можна пояснити слова Еберта?

Пам'ятник Самсонову

На околицях Алленштейна тривалий час стояв пам'ятник командуючому другої російської армії генералу Самсонову, який мав вигляд невеликої кам'яної пірамідки. Це був не вияв поваги до ворога, а результат культу Гінденбурга. Російського командуючого згадували як людину, яка боролася проти великого німецького полководця й програла йому.

Після підписання перемир'я

Після укладення перемир'я 11 листопада 1918 р. німецькі війська у повному озброєнні почали повертатись на батьківщину, і тоді маршал Фош заявив: «Вони добре воювали, залишимо їм їхню зброю».

Це не мир...

Маршал Фош, ознайомившись з умовами Версальського мирного договору, сказав: «Це не мир, це перемир'я на двадцять років».

Запитання

1. Що мав на увазі маршал Фош?
2. Чому умови Версальського мирного договору не могли забезпечити існування міцного миру в Європі?

Переваги озброєння

Ратенау в 1919 р., ще будучи міністром, говорив німецьким генералам: «Вони знищили нашу зброю, але ця зброя так чи інакше

застаріла б ще до початку наступної війни. У цій війні буде застосована геть інша зброя, і та армія, яка найменшою мірою стримувалася застарілою зброєю, володітиме найбільшою перевагою».

Запитання

- Які плани існували у німецького уряду одразу після закінчення війни?

Головне — сон

Коли стало відомо, що Гінденбурга було обрано президентом Німеччини, його син Оскар розбудив батька о сьомій годині ранку, щоб повідомити йому цю новину. Гінденбург з докором сказав синові: «Для чого ти розбудив мене на цілу годину раніше? Нічого не змінилося б і о восьмій годині». І з цими словами він знову заснув.

Реакція ворогів

Навіть вороги Гінденбурга були певною мірою задоволені. Так, Теодор Лессінг, сказав: «Краще нікчема, ніж Нерон».

Запитання

- Кого Лессінг вважав Нероном?

СРСР у 20–30-х роках

Про авторське право в СРСР

Відомий російський художник й ілюстратор Юрій Анненков з 1924 р. жив в еміграції у Франції і з радянськими діячами з того часу не зустрічався. Але ось в 1961 р. до Парижа прибув один з радянських письменників, з яким у Анненкова відбулася зустріч. Письменник, намагаючись зробити щось приємне Анненкову, повідомив, що вийшло нове видання «Мойдодира» К. Чуковського з його ілюстраціями. Анненков запитав, чому ж, попри укладену ним угоду з Держвидавництвом СРСР про авторські права ще у 1924 р., він до сьогоднішнього дня не отримував з Москви жодного гонорару. Відповідь була такою: «Ви живете у Франції, а з нею в СРСР немає спеціальної конвенції, тому й платити вам нічого не повинні». Анненков заперечив, що Арагону все ж таки платять. Відповідь була простою й однозначною: «Арагон отримує гонорари, оскільки він член комуністичної партії, а отже, належить не Франції, а Комуністичному Інтернаціоналові, отримуючи гонорари на рівних правах з радянськими громадянами, без будь-яких конвенцій».

Запитання

- На якому принципі в СРСР базувалося авторське право?

Фото з Троцьким

Коли художник Ю. Анненков писав портрет Л. Троцького, він якось сфотографувався з ним разом напам'ять. Цю фотографію він постійно носив з собою, й одного разу, в 1923 р., вона йому допомогла.

У той час він жив у Москві в приміщенні Академії художніх наук на першому поверсі. Вхід до квартири був з двору, який на ніч замикали, а мешканці заходили через двері, які відчиняли власним ключем.

Одного разу цей ключ Анненков забув удома, а дзвоник не працював. Він підійшов до вікна своєї квартири, відкрив раму і хотів уже залізти у вікно, як у цей момент його затримали два міліціонери, які спостерігали за ним. Вони попросили показати документи, а також пояснити, що відбувається. Документів у художника з собою не було, а в історію про забутий ключ міліціонери не дуже повірили. Але тут Анненков згадав про фото і показав його представникам влади. Вони одразу упізнали вождя, вибачилися перед художником, підсадили його до вікна й попросили відзначити, як добре працює радянська міліція.

Про пайки

У роки воєнного комунізму окремі діячі мистецтва не скаржилися на недоїдання. Наприклад, той же художник Ю. Анненков отримував загальний громадянський пайок, який називали «голодним». Ще він отримував «вчений» пайок як професор Академії мистецтв і «міліцейський» пайок за те, що організував культурно-просвітницьку студію для міліціонерів. Там відомий юрист Коні викладав основи кримінального права, балерина навчала міліціонерів пластичних танців, Горький читав лекції з історії культури, Чуковський — історію літератури, а Добужинський розповідав про петербурзькі пам'ятки історії, які пітерським міліціонерам необхідно було оберігати. Також він отримував «посилений» пайок Балтфлоту просто так, за дружбу з моряками, і, нарешті, найбільш щедрий пайок «матері, яка годує дитину» за те, що в пологовому центрі «Краплини молока ім. Рози Люксембург» читав акушерам лекції з історії скульптури.

Про пайки Блока

Відомий поет О. Блок в питаннях «пайколовства» був не настільки успішним, як інші. Інколи поет перебував у такому становищі, що лише допомога друзів рятувала його від голодування.

Запитання

- Про які особливості життя діячів мистецтва в епоху воєнного комунізму можна дізнатися з цих історичних анекдотів?

«Слова — ваші, музика — моя»

Під час боротьби Сталіна з троцькістами у 1925–1927 рр. вождь вирішив помиритися з Троцьким. Через третіх осіб він запропонував Троцькому таке: «Ми зберемо засідання ЦК. Наприкінці засідання ми даємо вам слово, і ви скажете лише три фрази: «Сталін — учень Леніна. Соціалізм в одній країні збудувати можна. Прошу пробачення».

Троцький погодився. Усе відбувалось за домовленістю. Коли наприкінці засідання Троцькому було надано слово, він сказав: «Сталін — учень Леніна? Соціалізм в одній країні збудувати можна? Прошу пробачення». Усі були здивовані й запитували Троцького, що це він наробив. Троцький відповів: «Слова — ваші, музика — моя».

«Анекдот, але не мій»

Одного разу Сталін викликав Радека й виніс йому догану: «Ти, мовляв, мене компрометуєш своїми анекдотами. Не забувай, що я не лише Йосиф Сталін, а й вождь світового пролетаріату. «Пробачте, Йосифе Віссаріоновичу, — відповідає Радек, — хоч це й анекдот, але не мій».

«Оголошення»

«По дорозі до комунізму загублено надію на світову революцію. Тих, хто знайде її, просимо доставити а такою адресою: Москва. Кремль. Сталіну».

Мейєрхольд у Парижі

У 1926 р. Мейєрхольд зі своєю дружиною Зінаїдою Райх декілька днів відпочивали у Парижі. Якось вони відвідали кафе на Монмартрі. На стінах висіли пейзажі в дусі Утрілло. Грав оркестр. На естраді під час виступів співали, читали вірші або ж розповідали анекдоти. Під час перерви публіка танцювала поміж столиками. Мейєрхольду і Райх це нагадало атмосферу популярних у Петербурзі в дореволюційну епоху кафе «Бродячий собака» та «Привал комедіантів». Згадавши минуле, Мейєрхольд зауважив: «Але у нас у Радянському Союзі тепер усім бродячим собакам — гаплик! Замість бродячих собак — кабани з іклами, які міцно засіли в кабінетах».

Запитання

1. Кого мав на увазі Мейєрхольд, говорячи про «кабанів з іклами, що міцно засіли в кабінетах»?
2. Як змінилася культурна атмосфера в країні після встановлення влади більшовиків?

Громадсько-політичне життя в Україні в 30-ті роки

Чужинець запитує радянського громадянина:

- Як поживаєте?
- Як пасажир в автобусі...
- ???
- Одні сидять, а інші трусяться.

Запитання

1. Які емоції й почуття переважали у свідомості людини, яка жила в тоталітарному суспільстві?
2. Як ви розумієте фразу «Одні сидять, а інші трусяться»?

Біографія радянського громадянина. У понеділок народився, у вівторок — до РАГСу прийшов, у середу — заарештували, у четвер — допитали, у п'ятницю — засудили, у суботу — розстріляли, у неділю — поховали.

Запитання

1. Які типові та характерні для біографії радянського громадянина факти здобули відображення в цьому анекдоті?
2. Чому біографія радянського громадянина обмежена тижнем?

Колгоспник гризе сіно. Це побачив урядовець й обурено закричав: «Але ж, товаришу, що ти робитимеш зимою? Тепер, влітку, їдять траву».

- Як ся маєте, як живете?
- Як Ленін.
- ???
- І не закопують, і їсти не дають.

Запитання

1. Які особливості життя радянських людей відтворені у цих анекдотах?
2. Як ви гадаєте, ці анекдоти з'явилися до голодомору чи після?

Спіткало на курорті Сталіна нещастя: купався і ледве не втопився — рибалка витяг посинілого у човен.

— Чим тебе нагородити: патефон, велосипед чи, може, орден Леніна дати?

— Не тебе першого, чоловіче, рятую; віддячували, але не так, — здивувався рибалка. — Хто ж ти є, що можеш орден дати?

— Невже не упізнаєш? Я — Сталін!

— Сталін?! — вигукнув переляканий рятівник. А потім пошепки, щоб хтось не почув, хоч нікого поблизу не було, мовив:

— Так ви Сталін? Ні патефона, ні ордена мені не треба... Мовчіть — ото й буде найкраща нагорода. Бо як дізнаються колгоспники, що я врятував від смерті вас, Сталіна, то, їй-Богу, мене за це вб'ють.

Запитання

1. Яким було ставлення до Сталіна простого народу?
2. Виходячи з аналізу історичного джерела, чи можна стверджувати, що в СРСР усі обожнювали Сталіна?
2. На кого перекладав провину народ за події, що відбувалися в країні?

Чому люди в СРСР простягають руки до державного добра?

— Бо якщо б не простягали рук, то простягнули б ноги.

Запитання

1. Яким було ставлення до державної власності у простого народу?
2. Чим пояснити таке ставлення?
3. Чи можна стверджувати, що соціально-економічні умови життя впливають на моральний стан суспільства?

Поїхали селяни до Петровського жалітись:

— Робимо в колгоспі, а взутися нема у що... Скоро, як москалі, в постолах будемо ходити. Одягнутися теж немає чого — ходимо напівголі...

— Товариші! — як на зборах, почав Петровський. — Наша влада молода, переживає труднощі зростання — потерпите і ви, доки остаточно завершимо будувати першу стадію комунізму... Ви напівголі? В Африці є племена, які зовсім голі ходять, — на жарт хотів обернути скаргу селян Петровський.

— А хіба там радянська влада стара і комунізм уже збудовано, що ходять зовсім голі? — запитали селяни.

Запитання

1. Які асоціації викликало у населення уявлення про радянську владу?
2. Порівняйте ці асоціації з сучасними уявленнями про життєвий рівень населення в роки радянської влади.

Радянський тоталітаризм

Сталін загубив люльку і зателефонував до НКВС, щоб знайшли. Через якийсь час люлька Сталіна знайшлася, і він зателефонував до НКВС, щоб припинили пошуки, Звідти ж доповіли, що за крадіжку люльки заарештовано вже десять осіб.

- Випустить, — наказав Сталін.
- Не можна, — відповідають в НКВС.
- Чому? — питає Сталін.
- Усі десять зізналися, що вкрали вашу люльку.

Запитання

1. Які методи в діяльності НКВС викриває анекдот, створений народом?
2. Хто, на думку простих людей, ставав жертвою каральних радянських органів?
3. Наведіть конкретні історичні факти, які б підтверджували справедливість народного сприйняття історичних реалій 30-х років.

У Москві відбувся конкурс проектів на пам'ятник Т. Шевченку. Жоден проект не пройшов. Тоді один архітектор подав на розгляд свій проект пам'ятника, що зображав Сталіна з «Кобзарем» Т. Шевченка в руках. Цей проект був схвалений.

Запитання

- Які зміни в діяльності та становищі діячів культури за тоталітарного режиму здобули своє відображення в цьому анекдоті?

На сцені висить портрет Сталіна. Доповідач говорить про Сталіна. Хор співає пісні про Сталіна. Артисти декламують вірші про Сталіна. Що це таке?

Відповідь: «Вечір, присвячений пам'яті Т. Шевченка».

Запитання

1. Яка ознака тоталітарного режиму була висміяна народом в цьому анекдоті?
2. Чи можна на основі таких анекдотів зробити висновок, що тоталітарному режиму не вдалося повністю взяти під контроль стан свідомості народних мас?

Під час вступу до компартії запитують кандидата:

- Чи брали раніше участь у бандах?
- Ні, ні! Це я вперше...

Запитання

1. Які партійні норми стали об'єктом народного гумору?
2. Які історичні факти дали можливість народу зробити порівняння комуністичної партії з бандою?
3. Чи погоджуєтесь ви з таким порівнянням?

- Чому в СРСР немає повені?
- Тому що все населення набрало води в рот.

Запитання

1. На порушення якого права людини вказується в цьому історичному джерелі?
2. Які ще права людини порушувалися в тоталітарній державі?

Відбувається набір молодих хлопців до Червоної армії. Підходить до лікаря один. Скаржиться:

- У мене легені хворі.
- Нічого, он у Андреева теж хворі легені, а служить радянській владі.
- У мене серце хворе.
- У Ворошилова теж хворе серце, а служить Червоній армії. Один підслухав це, і коли дійшла до нього черга, жалібно заявив: — Я ідіот.
- Нічого, Калінін цілковитий ідіот, а служить радянській владі.

Запитання

1. Яку роль при тоталітаризмі виконувала партійно-державна еліта?
2. Яким було ставлення, судячи з цього анекдоту, до представників правлячої еліти з боку народу?

Частівка

Подивися, Сталін, сам,
 Як танцює комнезам:
 Ноги босі, штани в клітку —
 Виконує п'ятилітку.
 Батько в допрі, мати в созі,
 А я живу на дорозі.
 Голодую, навіть влітку —
 Виконую п'ятилітку.

«Для товариша Сталіна»

Одного разу збирали гроші на машинно-тракторні станції (МТС). Збір йшов дуже погано: хто давав карбованець, хто два,

хто — нічого. Нарешті один робітник пожертвував, 500 карбованців — місячний заробіток. Збирачі були дуже здивовані й запитали: «Чому ви жертвуєте так багато на МТС?»

— Як же не жертвувати? — відповів робітник. — Це ж на МТС — могила товаришу Сталіну.

«Майже комуніст»

В одній радянській анкеті художник на запитання «партійність» відповів «майже комуніст». Його викликали до парткома.

— Що то таке «майже комуніст»?

— А я, бачте, згоден з усією програмою партії за винятком одного пункту щодо земельного питання.

— Як ви, художник, взагалі стосуєтеся землі і в чому ваша негода?

— Дуже просто: комуністи хочуть забрати собі всю землю, а я хочу, щоб земля усіх їх забрала до себе. А з рештою програми я повністю погоджуюсь.

«Чому в Жовтанцях не заснували колгоспу»

У нас, у Жовтанцях також мали заснувати колгосп. Але в нас люди розважні й відважні. Перш ніж колгосп заснувати, вирішили вислати делегацію і перевірити, чи корисна це справа — колгосп. Вислали у віддалені місця «радянської країни» свиню, корову і осла. Минув місяць — і повернулася свиня: «Я пробула в колгоспі місяць, та мало не померла. Там люди з'їдають те, що призначено для свиней, а свині гинуть від голоду». Минув ще місяць, і повернулася корова: «Там корові важко витримати. Їсти не дають, а доїти хочуть по-стаханівськи». Минув ще місяць, два, а осел не повертається. Аж ось раптом прийшла дєпеша: «Я не повернуся. Мені тут добре, я голова колгоспу. Осел».

«У клубі самогубців»

В Америці, як відомо, є Клуб самогубців, кожний член якого мусить поквитатися з життям цілком оригінальним способом, який ніхто ще не застосовував. Члени цього клубу стрибали з хмарочосів, кидалися в клітки з левами і тиграми та, взагалі, виявляли стільки винахідливості, що вже багатьом почало бракувати фантазії. Проте один із членів клубу додумався до нового способу вкоротити собі віку: він поїхав до СРСР і вступив до колгоспу.

«Кого треба»

У зв'язку з убивством Кірова в Ленінграді, там був великий переляк. Одна бабуся запитує на вулиці в міліціонера: «Скажіть, будь ласка, кого вбили?» «Проходь, бабко, проходь, — відповідає міліціонер, — кого треба, того й вбили».

«Нетямущий селянин»

Одному селянинові, що вперше приїхав до Москви, показуючи на Кремль, розповіли, що там розміщується сталінський уряд.

— А нащо ж збудовано навколо отакий мур? — запитує селянин, показуючи на кремлівську стіну.

— Це для того, щоб бандити не перелазили.

— Звідки? Звідси туди чи звідти сюди?...

«Сталінська конституція»

— До якого сонця подібна Сталінська конституція?

— До намальованого: воно не світить, не гріє, тільки має підпис: «Сонце. Малював Сталін».

«Сталінська люлька»**(казка)**

Не раз оце писалось, не двадцятий раз читалось. Десь на Уралі, проїжджаючи дрімучим лісом, на великій дорозі, Сталін загубив люльку, до того ж не просту, а іменну.

Багато людей, чесних і нечесних, її знаходили і, прочитавши ім'я Сталіна, тут же викидали, говорячи: «Нехай її біс візьме», — і швиденько втікали.

Років через двадцять Сталін знову їхав тією самою дорогою і побачив на землі люльку. Упізнав свою і каже: «Бачте, який чесний мій народ, 20 років пролежала, а ніхто її не узяв».

«Червоні долоні»

— Чого це у вас, куме, такі червоні долоні?

— Та я був на мітингу і сидів у першому ряду. Секретар парткому щось там горлав і все дивився на мене, то я мусив без перерви плескати в долоні...

Частівка

Ой, спасибі тобі, Сталін,
Що «заможні» усі стали:
Ходим босі, ходим голі,
Слізьми змочуємо поле.
Всі голодні, хочуть їсти,
Зате ситі комуністи,
Колективно зерно сієм,
Колективно і жнемо,
Тільки їсти, кат, нема що,
Колективно й помремо.
Устань, Ленін, подивись,
Як колгоспи розжились.
Хата боком, клуня боком,
Ще й кобила з одним оком.

«Правдива відповідь»

На одному із засідань Центрального Комітету партії Хрущов запропонував запровадити в Україні єдине привітання «Добрий день» замість широковживаного — «Здрастуй».

Сталін, уважно вислухавши цю пропозицію, поплескав свого намісника по плечу і, багатозначно усміхаючись, сказав: «Доки, Микитушко, більшовики при владі, ніхто в Україні не матиме доброго дня».

«Умовний рефлекс»

Два радянських службовці, їдучи на роботу, щоранку зустрічалися на розі однієї з вулиць. Один з них був бібліотекарем, а другий служив в НКВС. Якось енкаведист звернув увагу, що бібліотекар, коли б не зустрічався з ним, завжди каже тільки «Добрий вечір».

— Чому ви ніколи не кажете «добридень»? — поцікавився той.

— Та бачте... Коли я зустрічаюся з вами, у мене завжди тьмяніє в очах...

«Тасмниця»

— Скажіть, будь ласка, Іване Івановичу, скільки вам років?

— Сорок.

— Ти бач, як ви погано виглядаєте: вам можна дати років 65.

— Та мені насправді 65, просто останні 25 років за більшовиків я не вважаю за життя.

Політичні процеси

Під час судових процесів над троцькістами в 30-ті роки ряд фактів прямо засвідчив їхні надуманість та безпідставність. Часто ставало зрозумілим, що за звинувачених їхні свідчення писали працівники каральних органів. Так, під час суду над Каменевим та Зінов'євим один із звинувачуваних свідчив, що він їздив у Копенгаген для зустрічі з сином Троцького Львом Седовим і зупинявся в готелі «Брістоль». Через тиждень після розстрілу звинувачених, яким обіцяли за визнання провини врятувати життя, в данських газетах було опубліковано офіційне повідомлення про те, що готель «Брістоль» було зруйновано за декілька років до подій, про які йшлося суді!

Дещо подібне відбулося під час суду над П'ятаковим, Радеком і компанією. П'ятаков під часу суду засвідчив, що у зазначений час він літав на німецькому літаку до Осло для зустрічі з Троцьким. Усі звинувачені були розстріляні, а в норвезьких газетах було надруковано повідомлення про те, що у зазначений П'ятаковим місяць в Осло не сідав жоден іноземний літак.

Про методи роботи зі звинуваченими

Слідчим, що вів справу Каменєва, був Черток. Працюючи з Каменєвим, він дозволяв собі жахливі речі. Два роки Каменєва й Зінов'єва годували солоною рибою й практично не давали води. У камерах навіть у спеку топили піч. В ув'язнених почалися напади... Через місяць після розстрілу Каменєва за Чертком теж прийшли. Зі словами: «Я вам не Каменєв, мене ви не зламаєте!» — Черток викинувся з балкона.

Застій

В аеропорту «Шереметьєво» репортер бере інтерв'ю у групи італійських туристів:

- Якою є ваша мета перебування в СРСР?
- Ми будемо переймати досвід роботи у сільському господарстві.
- У сільському господарстві???

— Так! Нам про таку організацію справи можна тільки мріяти. Радгосп — це ж просто фантастика! Шефська допомога — це просто грандіозно!!! Орють землю солдати, полють робітники, збирають врожай студенти, перебирають професори, аспіранти, доценти. І все це — безкоштовно. Продавши продукцію, директор радгоспу говорить, що у нього сім мільйонів збитків. І ось фантастика — йому повертають ці гроші. Мама мія! Нам таке й не снилося!

- Ви фермери?
- Ще б пак! Ми представники італійської мафії!

Запитання

- Про які негативні явища в радянському суспільстві йдеться в цьому історичному анекдоті?

Приїжджає житель крайньої Півночі із Москви додому і розповідає: «Кажуть, що у нашій країні все для людини. Так ось я бачив цю людину!»

Запитання

1. Про яку людину йдеться в цьому історичному анекдоті?
2. Який лозунг висміюється в цьому історичному анекдоті?

Де ми будемо закупляти хліб, якщо в США побудують комунізм?

Брежнєва запитують після смерті, куди він бажає потрапити: до раю чи до пекла.

— Дайте подивитися.

Йому показали: у раю сидять праведники, і янголи їм газету «Правда» читають, а в пеклі веселощі, сміх.

— Хочу до пекла.

Схопили його й до казана кинули.

— Але ж ви мені зовсім інше показували!

— А то був наш агітпункт.

Запитання

- Як у цьому історичному анекдоті висміюється радянська агітація та пропаганда?

Під час відвідин СРСР американський президент Ніксон запитав Брежнєва, чому радянські робітники не страйкують. Замість відповіді Брежнєв відвіз його на завод і звернувся до робітників:

— Із завтрашнього дня збільшується робочий день! (*Бурхливі оплески*).

— Кожного десятого будуть вішати! (*Бурхливі оплески*)

Після того як вщухли оплески, із залу прозвучало запитання:

— Мотузку свою приносити чи профком забезпечить?

Запитання

- Як цей історичний анекдот пояснює причину відсутності страйків в СРСР?

Під час чергового з'їзду КПРС Брежнєв читає надіслану йому телеграму: «Ось що пишуть нам товариші із Сибіру: «Терміново надішліть два ешелони горілки. Народ проспався й запитує, куди поділи царя-батюшку?»»

Запитання

- Чому в СРСР особливу увагу приділяли збільшенню випуску горілки?

Мати Брежнєва приїхала до сина в гості, подивилася, як він живе, й розплакалася: «А раптом знову прийдуть червоні?»

Завдання

- Прокоментуйте цей анекдот.

- Леоніду Іллічу, йдемо до комунізму, а їсти нічого!
- А в дорозі ніхто годувати не обіцяв.

Ніксон запитує Брежнєва:

- Як вам вдається організувати планове централізоване постачання в країні таких величезних розмірів?
- Все спочатку звозимо до Москви, а звідти самі розвозять.

Запитання

- Про які особливості планування та регулювання економіки йдеться в цьому історичному анекдоті?

На екзамені в медінституті професор запитує:

- Чий це скелет?
- Не знаю.
- Чого вас навчали п'ять років?!
- Невже Карла Маркса?!

Запитання

- Яку роль у підготовці фахівців відігравали такі навчальні дисципліни, як історичний та діалектичний матеріалізм?

У день виборів виборець отримав виборчий бюллетень, але замість того, щоб, не дивлячись, опустити його до виборчої скриньки, почав читати прізвище єдиного кандидата.

- Що ви робите? — грізно запитав його наглядач у штатському.
- Хочу дізнатися, за кого я голосую.
- А ви хіба не знаєте, що вибори таємні?!

Запитання

- Як у цьому історичному анекдоті народ висміяв особливості проведення виборів в СРСР?

- Щось давно я тебе не бачив. Де ти працюєш?
- У КДБ. Але це між нами.
- А що ви там робите?
- Займаємося незадоволеними радянською владою.
- Гм! А що є задоволені?
- Є, але ними займається «ОБХСВ».

Запитання

- У чому полягали функції КДБ в СРСР?

У ГУМі (найбільший в СРСР універсальний магазин) загубила-ся дитина. Міліціонер її втішає:

— Нічого, зараз оголосимо по радіо, і твої батьки знайдуться.

— Оголосіть, будь ласка, по «Бі-Бі-Сі» — мої батьки іншого радіо не слухають.

Запитання

1. Чому радянські спецслужби перешкоджали радіоефіру іноземного радіо?
2. З якою метою населення СРСР слухало випуски новин іноземного радіо?

Вмикає чоловік телевизор. На першому каналі виступає Леонід Ілліч Брежнєв. Він перемикає на другий: знову Брежнєв. Третій вмикає — знову Брежнєв. Він на четвертий, а звідти полковник КДБ з екран погрожує кулаком і говорить: «Ти в мене доперемикаєшся...»

Запитання

1. Яку роль відігравало телебачення в суспільному житті?
2. У чому полягає суть анекдоту?

Перебудова

Програма «Время». Диктор Ігор Кирилов у чорному костюмі: «Дорогі товариші! Ви, звичайно ж, будете сміятися, але нас знову спіткала трагічна втрата».

Після поховання Черненка в Кремлі пролунав дзвінок:

— Алло, це Кремль? Вам генеральні секретарі потрібні?

— Ви що, хворий?

— Так, і дуже старий...»

Проводять соціологічне опитування. У бабусі запитують:

— Як ви вважаєте, хто перебудову вигадав — учені чи Горбачов?

— Звісно ж, Горбачов.

— А чому ви так вважаєте?

— Якби це вчені вигадали, то вони спочатку провели б досліді на тваринах.

Приїхав кореспондент до села й запитує колгоспників:

— У вас голова колгоспу перебудувався?

- Так.
- А секретар місцевої партійної організації?
- Теж перебудувався.
- А агроном.
- А ось агроном не встиг. Лісу не вистачило.

- Що таке пік плюралізму?
- Це коли думка президента СРСР абсолютно не збігається з думкою генерального секретаря ЦК КПРС.

- Ленін і Брежнєв зустрічаються на тому світі. Брежнєв запитує:
- Ти що-небудь будував?
 - Ні, а ти?
 - Я теж. Цікаво, що він там перебудовує?

Продовольчий магазин. До прилавку м'ясного відділу підходить покупець.

- У вас риби немає?
- Громадянин, у нас м'яса немає! А риби немає он у тому відділі, рибному.

- Чому немає мила й прального порошку?
- Партія «відмивається».

Запитання

- Від чого намагалася «відмитися» комуністична партія в період перебудови?

- А чим ваш завод займався до перебудови?
- Випускав танки.
- А тепер?
- А тепер ми робимо дитячі коляски.
- І як, їх купують?
- Купують, тільки деякі мами скаржаться, що дітей дуже незручно витягувати через башту.

- Яка різниця між комуністом й антикомуністом?
- Комуніст — це людина, яка прочитала роботи К. Маркса і В. Леніна. Антикомуніст — це той, хто їх зрозумів.

— Як вийти з лав комуністичної партії?

— Для цього потрібно отримати рекомендації двох безпартійних.

Тільки в нашій країні кожен громадянин має право безкоштовно лікуватися, безкоштовно вчитися й безкоштовно працювати.

Зустрічаються колишні друзі-вороги — генерал КДБ й генерал ЦРУ і починають пригадувати справи колишніх днів. Генерал КДБ запитує:

— Скажи правду, Гаррі, тільки чесно: Чорнобиль — це ваших рук справа?

— Буду щирим: агропром — це наша робота, а от Чорнобиль — ні, це ваших рук справа.

Список використаної літератури

1. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2004. — 1440 с.
2. *Диоген Лаэртский*. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М., 1979. — С. 243.
3. *Аксиомы остроумия*. Ф. Ларошфуко. Максимумы; Н. Шамфор. Максимумы, мысли, афоризмы и анекдоты. — Симферополь: Реноме, 1998. — С. 330.
4. *Десятов Д. Л.* Анекдот як повноцінне джерело історичної інформації // Історія в школах України. — 2007. — № 2. — С. 33–38.
5. *Миколаївський державний архів*. — Г. 281. — Спр. 83.
6. *Слотердайк П.* Критика цинічного розуму. — К., 2002. — С. 304.
7. *Борев Ю.* Фарисей. — М., 1992. — 349 с.
8. *Борев Ю.* Краткий курс сталинизма в анекдотах и преданиях. — Житомир, 1992. — 141 с.
9. *Борев Ю.* История государства советского в преданиях и анекдотах. — М., 1995. — 256 с.
10. *Добринская С. Ю., Сперанская А. Н.* Исторические трансформации политического анекдота.
11. *Миколаївський державний архів*. — Г. 281. — Спр. 83.
12. *Народна творчість та етнографія*. — 1993. — № 1. — С. 12–18.
13. *Десятов Д. М.* Хрущов як головний персонаж політичних анекдотів свого часу // Історія в школі. — 2008. — С. 12–15.
14. *Сучасні підходи до історичної освіти*. Методичний додаток до навчального посібника «Історія епохи очима людини. Україна та Європа в 1900–1939 рр.» / Уклад. І. Костюк, П. Кендзьор. — Львів, 2004. — С. 35.